BEATRIJS

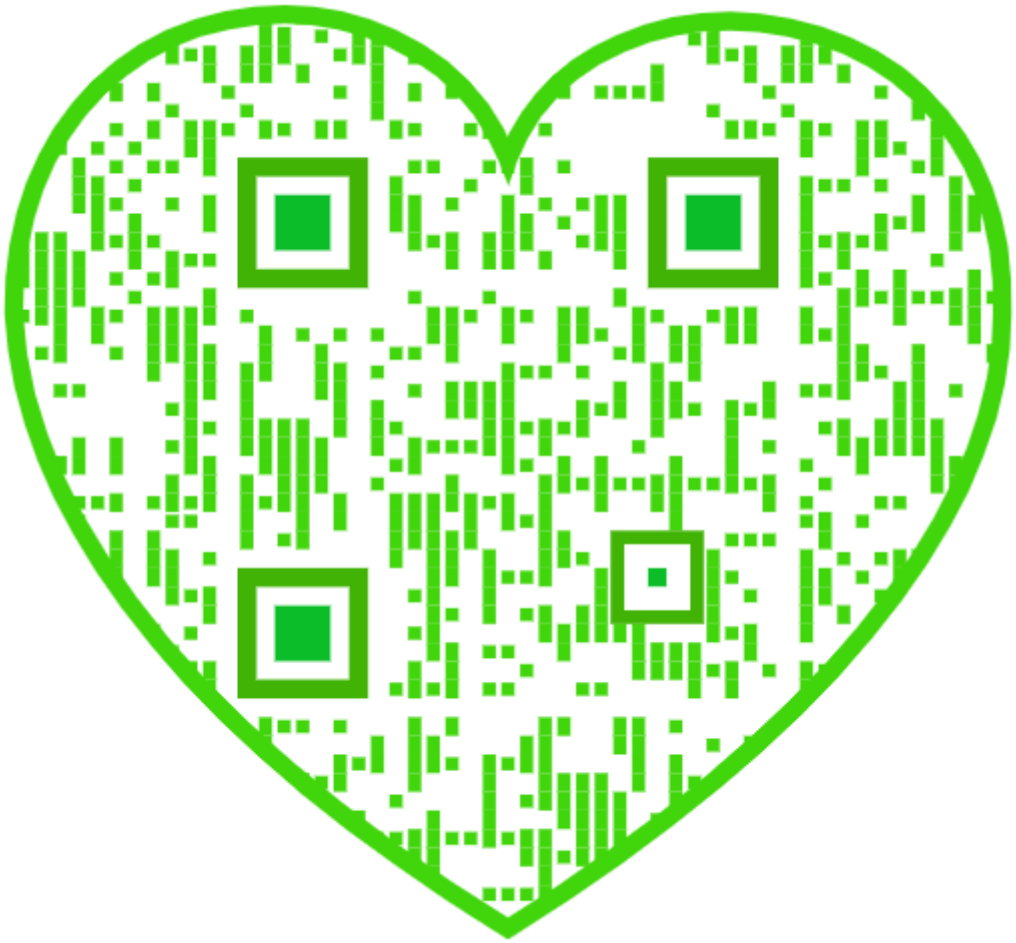

BEATRIJS

UITGEGEVEN MET
INLEIDING EN AANTEKENINGEN DOOR

DR. F. LULOFS

KLASSIEKEN UIT DE NEDERLANDSE LETTERKUNDE
UITGEGEVEN IN OPDRACHT VAN DE MAATSCHAPPIJ
DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE TE LEIDEN Nr. 24

KLASSIEKEN UIT DE NEDERLANDSE LETTERKUNDE
UITGEGEVEN IN OPDRACHT VAN DE MAATSCHAPPIJ
DER NEDERLANDSE LETTERKUNDE TE LEIDEN

REDACTIE:

Prof. Dr. W. J. M. A. ASSELBERGS
Prof. Dr. W. Gs. HELLINGA
Prof. Dr. G. KUIPER
Prof. Dr. P. MINDERAA
Prof. Dr. E. ROMBAUTS
Prof. Dr. W. A. P. SMIT

BEATRIJS

UITGEGEVEN MET INLEIDING EN AANTEKENINGEN DOOR

Dr. F. LULOFS

N.V. UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ
W. E. J. TJEENK WILLINK, ZWOLLE, 1963

INHOUD

Blz.

INLEIDING 7

VERKLARING VAN ENKELE TECHNISCHE TERMEN 25

TEKST 27

PLATTEGROND VAN EEN CISTERCIENSER KLOOSTER 76

AANTEKENINGEN 77

TEKSTKRITISCHE OPMERKINGEN 117

LITERATUUROPGAVE VAN GEBRUIKTE EN AANBEVOLEN WERKEN 125

INLEIDING

HANDSCHRIFT EN TEKST

Onder de vele kostbare handschriften die de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage rijk is, bevindt zich een codex[1] die thans geregistreerd is onder de signatuur 76 E 5. Daarin komt onder andere voor de enig bekende Middelnederlandse tekst van het dichtwerk dat men de *Beatrijs* noemt.

We weten maar weinig van de herkomst van deze codex. Hij werd in 1809 aangekocht met bijna 250 andere handschriften uit de nalatenschap van de grote boekenkenner en -verzamelaar Mr. Jacob Visser. Daarvoor was hij in de 18e eeuw een paar maal in een veilingcatalogus voorgekomen. Enkele kleinere teksten uit dit verzamelwerk, die van belang waren voor de theologie,had Isaac Le Long in 1732 gepubliceerd. Het oudste gegeven over een bezitter is de veilingcatalogus van Nicolaas Heinsius uit 1682, en we weten ook dat de codex toen bij de verkoop slechts f 5.— opbracht. Het is niet bekend, hoe Heinsius eraan gekomen is. De tekst van de *Beatrijs* werd voor het eerst uitgegeven in 1841 door W. J. A. Jonckbloet.

Wat voor aanwijzingen geeft de codex over zichzelf prijs? De perkamenten band wordt geacht 18e-eeuws te zijn. Het schrift biedt te weinig houvast om op grond daarvan te kunnen dateren en hetzelfde geldt voor de gehistorieerde initialen, waarvan er zes in totaal voorkomen. Er is echter één belangrijk gegeven dat ons, hoewel geen zekerheid, toch voldoende aanwijzingen geeft over de tijd waarin het boek werd gemaakt.

[1] Zie voor de betekenis van de woorden op het gebied van de codicologie de *Verklaring van enkele technische termen.*

Het handschrift begint namelijk met een „paastafel", een tabel waarmee men kan uitrekenen op wat voor dag Pasen valt. Boven deze tabel staat een notitie, waaruit blijkt dat men de paasdag voor het jaar 1374 heeft berekend. Op grond hiervan is het aannemelijk dat de codex omstreeks dat jaar gemaakt zal zijn. Men gebruikt zo'n tabel voor een jaar waarvan men de paasdag nog wil vast stellen, en dat zal dan de nabije toekomst zijn, waarschijnlijk het komend jaar, of men controleert een tabel op een datum die men zich nog herinnert, het afgelopen jaar. Een absolute zekerheid geeft de vermelding van het jaartal echter niet; de notitie kan dat jaar wel gemaakt zijn in een codex die reeds een aantal jaren bestond.

Men mag aannemen, dat de keuze van de teksten die men in de codex vindt, niet toevallig is. Het werk begint met *Die Dietsce Doctrinael*, een moraliserend leerdicht, dat wordt toegeschreven aan Jan van Boendale of iemand uit zijn kring. Na de berijmde Marialegende *Beatrijs* volgen *Die pater noster in dietsche*, *Die ave maria in dietsche*, *Die credo in dietsche*, daarna enkele hoofdstukken uit Jan van Boendale's *Der leken spiegel*, verder citaten van werk van Jan van Ruusbroec, gegevens over aflaten en ten slotte *Die Heimelicheit der heimelicheden*, een werk dat wordt toegeschreven aan Jacob van Maerlant en lessen bevat over staatkunde en gezondheid. Alle dus stichtelijk-didactische werken in de volkstaal. Dit maakt het weinig waarschijnlijk dat het boek gemaakt werd voor een priester. Meer voor de hand ligt de gedachte dat het werk bestemd was voor ontwikkelde leken. De kostbare uitvoering, de kwaliteit van het perkament, het zorgvuldige schrift en de gehistorieerde initialen doen vermoeden dat de opdrachtgever een voornaam persoon was. Het werk zou gediend kunnen hebben voor de vorming van een adellijk jongeling uit de veertiende eeuw of voor voorname meisjes die opgevoed werden in een rijk kloosterinternaat.

Op grond van het taalgebruik denkt men dat het in Brabant werd geschreven. Dateren op taalgebruik is moeilijk, ook omdat we niet weten hoe oud de schrijver was, toen hij het gedicht maakte. Een bejaarde dichter kan nog vormen gebruiken die

een halve eeuw eerder wel gewoon gevonden werden, maar die jongere tijdgenoten ouderwets vinden. Er komen nogal eens oudere 14e-eeuwse taalvormen voor, maar in hoeverre heeft de kopiist een tekst eventueel aangepast aan eigentijds taalgebruik en de taal van zijn streek? Het is dan ook heel wat moeilijker de tekst van het gedicht te dateren dan de codex, terwijl het verhaal weer veel ouder moet zijn dan het gedicht.

Dit verhaal vinden we het eerst in een Latijnse verzameling van mirakelen uit het derde decennium van de 13e eeuw opgetekend door Caesarius, prior van het Cisterciënser klooster Heisterbach. Deze Latijnse redactie bevat niet meer dan een beknopte samenvatting van wat ook in het gedicht staat, maar zonder het laatste deel, de biecht van Beatrijs. Toen Caesarius zijn verhaal noteerde, bestond de legende natuurlijk al, want we mogen aannemen, dat hij haar niet bedacht heeft.

Bij een datering moeten dus duidelijk drie zaken onderscheiden worden, namelijk ten eerste de ouderdom van de legende, ten tweede de ouderdom van de tekst in dichtvorm, en ten derde de ouderdom van de codex waarin een redactie van die tekst bewaard is gebleven. Deze redactie kan verschillen van de oorspronkelijke tekst, maar in hoeverre en of essentiële wijzigingen zijn ontstaan weten we niet. Over het probleem van de oorspronkelijkheid van het slot wordt het een en ander verteld in de *Aantekeningen* 859–864. Sinds Caesarius het verhaal neerschreef, is de legende in vele talen vertaald en in vele variaties naverteld. Het hoofdmotief is steeds: een non die haar klooster verlaat om een werelds leven te leiden, die tijdens haar leven in zonde tot Maria blijft bidden, en na haar berouwvolle terugkeer bemerkt dat Maria tijdens haar afwezigheid haar taak heeft waargenomen. Wij zullen ons niet met de geschiedenis en de ontwikkeling van deze legende bezig houden, en ook niet met algemene motieven, als de terugkeer van de berouwvolle zondaar of het optreden van een bovennatuurlijke macht in de gedaante van een afwezige.

Al weten we dan niet hoe ver voor Caesarius de legende terug gaat, we weten wel, dat de Mariaverering die gedurende de gehele middeleeuwen plaats vond, vooral in de 12e eeuw leidde tot het ontstaan van vele Marialegenden; in de daarop volgende eeuw werden deze verzameld en opgeschreven in het Latijn zoals door de reeds genoemde Caesarius van Heisterbach en door Jacobus de Voragine in de bekende *Legenda aurea*. Deze verhalen waren bijzonder populair en werden gepredikt door de jonge orden der franciscanen en dominicanen. Daardoor veranderde geleidelijk het beeld dat men zich van Maria had gevormd. In de 12e eeuw is Maria nog vooral de verheven moeder Gods, de hemelkoningin, afgebeeld met een kroon op het hoofd, omringd door engelen en gezeten op een troon met het kind op haar schoot. In de loop der dertiende eeuw staat ze glimlachend met het kind op de arm als de troostende moeder die mirakels verricht om haar getrouwen te helpen. Nog later wordt ze vooral afgebeeld als de mater dolorosa, de moeder der smarten onder het kruis. Dit zijn de beelden zoals wij ze vinden in de kathedralen, vaak aan haar gewijd en ook vaak begonnen in de 12e en 13e eeuw, de periode dat de Mariaverering zo manifest werd. Vanaf die tijd worden dagelijks de Mariagetijden gelezen en wordt het angelus geluid. En hier in de kathedralen wordt het beeld gevormd dat de middeleeuwer zich maakt van God, Christus, Maria, de apostelen en de heiligen, van hemel, hel en laatste oordeel. Iedere kathedraal wordt voor de gelovigen een christelijke encyclopedie-in-beeld; al kan de kerkganger niet lezen, hij ontmoet zijn heiligen tastbaar in sculpturen, houtsnijwerk, ramen, muurschilderingen, beschilderde panelen en schrijnen. Men leze wat Emile Mâle hierover heeft geschreven in verband met de Franse kathedralen[1].

De kunstenaars die vorm gaven aan dit alles volgden niet hun verbeelding, zij waren uitvoerders die de aanwijzingen volgden van deskundigen. Meestal zullen dit de priesters zijn geweest

[1] Zie de *Literatuuropgave van gebruikte en aanbevolen werken.*

die verbonden waren aan de kapittelscholen van de kathedralen. Zij beschikten over de bijbel, de commentaren van de kerkvaders, de apocriefe verhalen en de verzamelde legenden. Zij kenden daardoor de symboliek van getallen, kleuren, bloemen en dieren die op de afbeeldingen worden gevonden. Zij kenden de rangschikking en de houding van de personen, hun leeftijd, hun kleding en hun attributen. Door deze gang van zaken volgde de beeldende kunst de genoemde schriftelijke bronnen, en dit bepaalde mede het veelal stereotiepe karakter der voorstellingen, waarvan de vormgeving voor het grootste deel reeds in die bronnen vast lag.

Het volk was gesteld op zijn legenden, waarin vaak plaatselijke heiligen een heldenrol speelden, en waar de kerk wel eens wantrouwend tegenover stond, maar die bewaard bleven, dank zij hun populariteit. Pas tijdens de contra-reformatie komt de kerk werkelijk kritisch te staan tegenover vele legenden. Dan noemen de Bollandisten smalend de gouden legende (*legenda aurea*) van lood (*legendam plumbeam*).

De Latijnse geschriften zijn niet alleen de bron waaruit de priesters hun gegevens putten om door te geven aan de beeldende kunstenaars en waar ze zelf de stof voor hun preken vinden, ook de dichters die in de volkstaal schrijven, maken er gebruik van; we denken aan Jacob van Maerlant die vele exempelen verwerkt, onder andere in zijn *Spieghel Historiael*. Zo kwamen de legenden ook in de literaire kunst. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat we het Beatrijs-gedicht aantreffen te midden van andere werken die een bepaald niveau van het luisterend publiek vereisen. Het gedicht was namelijk niet bestemd voor de preek, het was het werk van een dichter; al weten wij niet wie hij was, de wijze waarop hij zijn stof presenteert, maakt dat duidelijk. De prozateksten van de Beatrijs, die in verzamelingen van Middelnederlandse legenden voorkomen en deel uitgemaakt zullen hebben van de bibliotheken van de lekebroeders, waren wel bestemd voor de preek, maar deze zijn dan ook veel beknopter en zonder literaire pretentie.

Als literair werk was de Beatrijs aangepast aan de belangstelling van het publiek, als didactisch werk aan de behoeften van de tijd. Zo zou men kunnen proberen op grond van tijd-typerende elementen de redactie te dateren, maar ook dat blijft een hachelijke onderneming. Historische gebeurtenissen worden niet genoemd. Er is sprake van een hongersnood, maar dat was na een mislukte oogst geen zeldzaamheid, en bovendien kon die zeer plaatselijk zijn, en we weten niet waar Beatrijs en haar minnaar zich ophielden. Er worden kledingstukken genoemd, maar alleen in algemene benamingen, zodat er geen aanwijzingen voor typische modeverschijnselen zijn. Het klooster blijkt een slaande klok te bezitten (846) en we mogen aannemen dat dat geen wateruurwerk zal zijn geweest[1]. Kenners van de geschiedenis van uurwerken zouden graag willen weten, hoe oud de Beatrijs-tekst is. Als hij nog uit de dertiende eeuw dateert, zou dit misschien de oudste vermelding van een mechanisch uurwerk zijn, maar ook als de tekst uit het begin van de veertiende eeuw is, hebben we hier een bijzonder vroege vermelding van een klok. Het klooster van Beatrijs gold voor zeer rijk en voornaam, en deze status zal mede getypeerd zijn door zulk een zeldzaam en kostbaar bezit.

Door middel van dergelijke interne gegevens kan men dus niet vaststellen, wanneer de dichter zijn werk maakte, wat hij nog meer schreef, en zeker niet wie hij was. Men kan erop wijzen, dat het slot van de Beatrijs, waarin zoveel nadruk op de noodzakelijkheid van de biecht komt te liggen in tegenstelling tot de tekst van Caesarius, typerend is voor een latere tijd. Het is een feit, dat sinds het vierde concilie van Lateranen in 1215 door de kerk het instituut van de biecht steeds nadrukkelijker wordt gehandhaafd, maar dit gegeven is niet voldoende om het gedicht nader te dateren.

[1] Een wateruurwerk of clepsydra gaf de tijd aan door middel van wegstromend water. Sommige gaven als een soort slagwerk geluid op bepaalde momenten doordat kogels in een metalen bekken vielen.

Eén ding weten we echter wel, namelijk dat er omstreeks 1375 nog zoveel belangstelling voor deze tekst was, dat hij in een kostbaar handschrift werd opgenomen. En in die redactie heeft men toen kennis kunnen nemen van het verhaal. Wij hebben dan ook in deze uitgave uitsluitend met deze enigbekende redactie te maken. De toestanden die beschreven worden, de godsdienstige en maatschappelijke opvattingen die de achtergrond vormen van het verhaal moeten dus ook omstreeks 1375 acceptabel en herkenbaar zijn geweest voor de toehoorder uit die tijd. En mocht de dichter zich Beatrijs in een ander sorcoet hebben voorgesteld dan zijn publiek tegen het eind van de 14e eeuw, omdat in drie kwart eeuw de mode zich wel gewijzigd zal hebben, het hinderde niet, want de sorcoet bleef een eigentijds kledingstuk en Beatrijs bleef de rijk geklede jonkvrouw, zoals de schrijver haar had bedoeld.

Maar al kon men 600 jaar geleden, voor zover men voldoende ontwikkeld was, ongehinderd kennis nemen van de tekst, dat is voor de hedendaagse lezer niet het geval. Wij moeten de hulp inroepen van de codicoloog, de filoloog, de literatuur-, cultuur-, kunst- en godsdiensthistoricus en de vele anderen die door hun speciale kennis ons kunnen verklaren wat nu onbegrijpelijk is of zelfs niet eens wordt opgemerkt, omdat het buiten onze gezichtskring valt. Met die hulp kan de tekst ons weer gaan meedelen, wat hij indertijd vertelde, ook al kunnen wij dat verhaal niet meer beleven zoals het beleefd werd. Wij kunnen namelijk geen veertiende eeuwers worden, maar wij kunnen ze wel leren herkennen. Daarom zullen wij al lezend ons moeten afvragen, waarom Beatrijs eigenlijk van zo'n voorname afkomst is, en waarom wij het haar niet kwalijk mogen nemen, dat ze als non geen weerstand kan bieden aan haar liefde, en hoe het mogelijk is dat zij over een bode beschikt om een briefje aan haar minnaar te brengen, en dat terwijl er geen praatjes over het klooster in omloop waren. Wat voor positie heeft zij als kosteres, en waarom wil ze niet bedelen en doet ze het later toch? Hoe komt het dat ze niet kan spinnen, en wat voor karakter heeft haar minnaar, die haar in de steek laat in

moeilijke omstandigheden? Wat is dat voor liefde tussen kinderen van twaalf jaar? Wat voor positie heeft de weduwe die haar met haar kinderen opneemt, en waarom bidt Beatrijs dat de hemelse stem die haar een opdracht geeft, deze opdracht nog eens twee maal zal herhalen? De dichter spreekt over dergelijke zaken, maar geeft ons veelal geen antwoord op de vragen die zij oproepen, en soms is zijn verklaring weer aanleiding tot nieuwe vragen. Wij moeten daaruit concluderen, dat dit voor die tijd geen problemen waren, omdat men de situatie kende. Voor zover wij dergelijke vragen konden stellen, hebben we dat in de *Aantekeningen* gedaan, en voor zover dat ons mogelijk was, hebben wij ze beantwoord. Toch is het hier de plaats nog enige algemene toelichting te geven op de toestanden die heersten in de wereld waar Beatrijs in leefde.

De hoofse minne

Het is zonder meer duidelijk, dat de Beatrijs als Marialegende een religieus verhaal is, maar de hoofdpersoon, Beatrijs, en ook haar minnaar zijn voorname lieden, die zich gedragen zoals dat in hun stand betaamt. Daarom is het van belang te weten, dat de codex waarin de Beatrijs voorkomt bestemd was voor standgenoten van Beatrijs, die haar gedrag tot in details konden beoordelen. Natuurlijk is er altijd interesse geweest voor „het leven in de hoogste kringen". Nog steeds bestaat een bepaald soort weekbladen bij de gratie van die belangstelling. Wij willen dan ook niet zeggen, dat het gedrag van Beatrijs niet haarfijn getoetst kon worden aan de normen die eventuele toehoorders uit de burgerij hadden leren kennen uit de ridderromans die door sprooksprekers op markten of in taveernen voorgedragen werden. Vele ridderromans werden op den duur het eigendom van het volk, en bleven in de volksroman voortleven. Maar het is een andere zaak, waar een literair werk op den duur terecht komt, dan voor wie het oorspronkelijk is bestemd. Dit niveauverschil kunnen we constateren als we het Beatrijs-gedicht leggen naast de proza-teksten.

Maar ook voor kritisch luisterende burgers was het gedrag van Beatrijs, zoals men zich dat van een voorname jonkvrouw in haar omstandigheden kon voorstellen. Dit gedrag blijkt tot in details in overeenstemming te zijn met de voorschriften die Andreas Capellanus heeft gegeven in zijn *Tractatus de arte honeste amandi* (Verhandeling over de kunst der hoofse minne) ook genoemd *De amore libri tres* (drie boeken over de liefde). Wel zal Beatrijs haar individuele kenmerken vertonen binnen het algemeen geldende patroon, maar die eigenschappen zijn niet te onderscheiden, zolang niet de algemeen geldende regels zijn vast gesteld waarbinnen een eventuele vrije keuze mogelijk was. Zo'n vrije keus kan blijken uit het trouw blijven bidden door Beatrijs van de getijden van Maria ook als zij dagelijks doodzonde begaat. Deze individuele handeling wordt de hoorders dan ook voorgesteld als de oorzaak van de bijzondere genade die haar ten deel valt.

In de *Aantekeningen* wordt geregeld verwezen naar uitspraken van Andreas Capellanus, en het is daarom hier de plaats om enige informatie over zijn werk te geven. Andreas schreef zijn boek tegen het eind van de 12e of in het begin van de 13e eeuw, waarschijnlijk aan het hof van Marie van Champagne. Zij was de oudste dochter van koning Lodewijk VII van Frankrijk en Eleonora van Aquitanië. Aan haar hof te Troyes werkte onder anderen Chrestien de Troyes, die Lancelot bewerkte en de liefdesleer van Ovidius vertaalde. Voor Eleonora schreef Thomas of Britain zijn Tristan en Isolde en Benoit de Saint More droeg haar zijn roman van Troje op. Eleonora scheidde van Lodewijk en huwde kort daarop met Hendrik Plantagenet, graaf van Anjou, hertog van Normandië, die enige tijd later als Hendrik II koning van Engeland werd. Zij was dus de moeder van onder anderen Richard Leeuwenhart, de beroemdste ridder van zijn tijd, en Jan zonder Land. Met haar eerste man en later, op hoge leeftijd, met haar zoon Richard trok zij mee op kruistocht. Bernard van Clairvaux beschouwde haar als een broedsel van satan, maar zij werd de grootmoeder van heiligen, hoewel haar tweede man zijn vroegere kanselier Thomas Becket, die ook

heilig verklaard werd, weinig vroom behandelde. Haar literaire belangstelling zal zij geërfd hebben van haar grootvader, de hertog van Aquitanië, een van de beroemdste troubadours van zijn tijd, wiens hof een centrum was van cultuur en ketterij, en ook haar zoons maakten minneliederen in hoofse stijl. Haar hof o.a. te Poitiers was het toonaangevende centrum van het culturele wereldse leven. Zij was de voornaamste vorstin van haar tijd en reeds tijdens haar lange leven een legende. Onder haar leiding en te midden van de hoogste edelvrouwen van het land worden aan haar hof de jonge edellieden gevormd naar de idealen die daar heersen, zodat zij leren omgaan volgens de hoofse etiquette met de vereerde jonkvrouwen en zich gedragen in de strijd zoals van hen verwacht wordt. Moeilijke situaties voor geliefden worden voorgelegd en bediscussieerd in de cours d'amour, waarin de ervaren edelvrouwen uitspraken doen, die door Andreas als jurisprudentie worden opgetekend. De vastgestelde regels worden verbreid met de ridderromans die daar aan het hof of bij haar verwanten bewerkt worden en met het tractaat van Andreas, dat de gehele middeleeuwen door werd vertaald en overgeschreven. Uitvoerig kon men bij hem leren hoe een edelman met een edelvrouw, al naar gelang ieders positie en afkomst, moest spreken en hoe hij zich had te gedragen. Bij hem vindt men dat een jonkvrouw vanaf haar twaalfde jaar standvastig in de liefde kan zijn, maar dat een minnaar daartoe meer levenservaring nodig heeft. Tot liefde is de boerenstand niet in staat, een edele afkomst is voorwaarde, al bestaan er uitzonderingen voor edele geesten als de hoofse dichter en de priester.

Nu is het voor ons van weinig belang of deze opvattingen over de hoofse minne reeds bestonden en zich ook langs andere wegen verbreid hebben, of dat zij algemeen geldend werden door het hof van Eleánora en de vanuit haar kring verspreide Britse roman. Belangrijk is, dat bij Andreas een voorgeschreven gedrag is vastgelegd, dat we herhaaldelijk terugvinden in de literatuur en kunnen toetsen aan de voorschriften. Ook al hebben we te maken met literaire idealen, zij zijn toch normbepalend

geweest en typeren daarom mede het denken van een tijd

De verheerlijking van de liefde buiten het huwelijk door de priester Capellanus is evenmin als de latere *Roman van de roos* onbestreden gebleven. Maar dit bewijst welke invloed die hoofsliteraire wereld ook nog in latere tijd gehad moet hebben. Het is dan ook niet verwonderlijk, dat we in de Beatrijs zoveel van de *Tractatus* terug vinden, hoewel de redactie die wij van de Beatrijs bezitten toch veel jonger is. De voorschriften voor de hoofse minne waren even stereotiep als de uitbeelding van de heiligen in de kathedralen. Onder invloed van allerlei factoren van religieuze en sociale aard hechtte men groter waarde aan alle vastgelegde vormen, dan wij dat doorgaans doen. Een vormverzuim werd geacht persé op een of andere wijze een schending te zijn van wat met die vormen beoogd werd.

Het gedrag van Beatrijs

Het gedrag van Beatrijs moet dus gezien worden als in hoge mate bepaald door de vormelijke voorschriften, en het is begrijpelijk dat Beatrijs andere beslissingen neemt dan wij in onze tijd zouden verwachten, omdat voor ons een ander gedragspatroon geldt.

Zij geeft toe aan de liefde in een situatie waar ze dat volgens haar geloof niet had mogen doen, maar de minne is machtiger dan de machtigsten, vertelt de dichter en dus kan Beatrijs zich niet verzetten. Als slachtoffer van de minne staat ze bloot aan de bekoringen van de duivel, maar ze blijft Maria vereren, zodat ze van haar kant doet wat mogelijk is. Ze is bang, als ze niet aan de liefde toegeeft, uitzinnig te worden, en dat zou in haar positie blijkbaar erger zijn dan zondigen. Zij zoekt daarom contact met haar minnaar als haar smeken tot God geen verlichting brengt, en polst haar geliefde als vrouw van de wereld, die weet hoe het hoort. Beatrijs schaamt zich als ze niet behoorlijk gekleed voor de jongeling verschijnt, maar ze schaamt zich niet als ze rijk gekleed in de kloostertuin gekust wordt. Het voorstel van haar geliefde om buiten in het veld der minnen

spel te spelen wekt haar toorn, omdat ze geen vrouw uit het volk is, maar ze is wel tot dat spel bereid als de situatie in overeenstemming is met haar waardigheid. Als de hongersnood en het gebrek aan middelen haar man voor de keus stellen te bedelen of zijn gezin in de steek te laten, kiest hij de laatste oplossing, maar als daardoor Beatrijs op haar beurt voor de keus staat tussen bedelen en prostitutie plegen, verwerpt ook zij de mogelijkheid te gaan bedelen. Bedelen was voor haar gevoel van eigenwaarde blijkbaar toen niet te verdragen. Prostitutie was iets anders, namelijk niet zozeer een schande als wel zonde. Daarom beëindigt zij deze zonde wanneer zij tot inkeer komt en berouw krijgt. Het oprechte berouw dat haar nu beheerst, maakt haar bereid tot zelfvernedering, dat wil zeggen tot het vernederende bedelen. Maar nog, wanneer zij in het huis van de weduwe de hemelse opdracht krijgt terug te gaan naar haar klooster, werpt ze tegen, dat ze dan misschien voor een dievegge zou worden gehouden en gevangen zou worden genomen, zodat haar schande nog groter zou zijn, dan wanneer zij betrapt was op het moment dat ze het klooster verliet (707–710). Dan is zij terug in het klooster en het blijkt, dat Maria tijdens haar afwezigheid haar taak heeft waargenomen, maar nog durft ze niet te biechten, omdat ze zich weer schaamt, en er is een nieuw bevel van de hemel noodzakelijk. Weliswaar is deze biechtscène vooral didactisch bedoeld om de gelovige te overtuigen dat zelfs de genade van Maria nog niet ontslaat van de plicht tot biechten, maar men kan de angst voor de schande die het biechten inhield blijkbaar meevoelen, anders miste de waarschuwing haar effect.

Beatrijs' overwegingen blijken telkens weer tot één noemer terug te voeren, namelijk de angst voor schande, de angst haar goede naam te verliezen door niet te handelen zoals ze volgens haar stand verplicht was. Wanneer zij zich van de wereldse normen afwendt en zich in haar berouw door de religieuze normen laat leiden, komt de andere angst, namelijk de angst voor de straf die haar na dit wereldse leven te wachten staat naar voren. Het is opvallend, dat Andreas in zijn verhandeling dezelf-

de normen hanteert. Twee boeken lang verheerlijkt hij de hoofse minne en beschrijft hij zelfs de straffen die de edelvrouwen te wachten staan als zij later voor de God der liefde zullen moeten verschijnen en een oprechte minnaar haar liefde niet hebben geschonken. Maar in het derde boek wijst hij erop, dat dit allemaal het aardse goed betreft, en dat de liefde, vergeleken met het waarlijk religieuze leven maar dwaasheid is. Er gelden twee normen: die voor het leven in de wereld, en die voor het leven dat op het hiernamaals is gericht. Dit geldt ook voor de Beatrijs, want wat is voor de dichter en dus voor zijn publiek de verklaring van Maria's dienen in de gedaante van de afwezige Beatrijs? *Si* (Beatrijs) *bleef inden cloester haren tijt sonder lachter ende verwijt: Maria hadde ghedient voor hare ghelijc oft sijt selve ware* (855–858). Beatrijs bleef de schande bespaard, want door Maria's dienen is haar afwezigheid niet opgemerkt. Zo lijkt het of de hemel zich aanpast aan de middeleeuwse normen. Ja, of in feite de medekloosterlingen misleid worden om Beatrijs schande te besparen. Een schande die Beatrijs toch zichzelf op de hals gehaald zou hebben, want ze had die zonden begaan. Het lijkt wel of het minder erg zou zijn dat die zonden begaan werden, dan dat een medemens daarvan op de hoogte was. Maar het zou onjuist zijn de middeleeuwse mens onze normen op te leggen en hem niet te beoordelen naar zijn eigen maatstaven. En het is toch begrijpelijk, dat men in de middeleeuwen zijn eigen normen vanzelfsprekend vindt en ook verwacht volgens die normen geholpen te worden door Maria, wanneer zij eenmaal tot helpen bereid is.

In een cour d'amour wordt een ridder de vraag gesteld, wat hij zou verkiezen, dat men kwaad zou spreken van zijn geliefde, terwijl hij zou weten, dat daar geen reden toe bestond, of dat men goed van haar sprak, terwijl hij wist dat dit niet terecht gebeurde. Hij verkiest de goede naam, want de schande van een slechte naam lijkt hem erger dan de daad waardoor die schande zou ontstaan. Het is dan ook te begrijpen dat in zo'n samenleving van Maria verwacht wordt dat ze helpt die goede naam te bewaren. En wanneer men zelf die goede naam bedorven

heeft, is het juist haar grote genade, dat men voor de straf van de schande gespaard wordt.

Zo is er de legende van een hertogin, die uit overspel een kind krijgt en dat uit angst voor schande doodt. De duivel klaagt haar aan bij de keizer in de gedaante van een raadsman. Iedereen is ontzet, want de hertogin is een edele vrouw en staat goed bekend. De hertogin wordt voor de keizer ontboden om de beschuldiging van de duivel-raadsman aan te horen en zich te verdedigen. In haar wanhoop smeekt de hertogin Maria om hulp. In haar plaats en in haar gestalte verschijnt nu Maria voor de keizer, en de duivel moet toegeven dat deze persoon onschuldig is. Wel wordt de nu ten onrechte van alle blaam gezuiverde vrouw opgedragen bij de paus haar zonde te biechten, maar ook haar blijft de openbare schande bespaard.

Dit maakt op de moderne lezer die zich niet voldoende verplaatst in de gedachtengang van de middeleeuwse mens, de indruk van een trucje met de kwalijke bedoeling een valse voorstelling van zaken te geven, waardoor een kindermoord ongestraft blijft. Binnen de middeleeuwse opvatting heeft Maria list tegenover list gesteld en is er in de eeuwige strijd tussen de twee partijen, die van Maria en die van de duivel, weer eens een overwinning behaald op de sluwe en gehate duivel. Wat kon men immers zelf tegen de duivel beginnen? Men kon hem het best bestrijden met behulp van de heiligen en vooral van Maria, die door haar voorspraak bij God de berouwvolle ziel kon redden, en door haar ingrijpen de boze toeleg van de duivel kon verhinderen.

Dit is dan ook de strekking van de Beatrijs-legende: de zwakke mens, al is deze een voortreffelijke non, is te zwak tegenover het kwade, maar op Maria wordt geen vergeefs beroep gedaan, zelfs in de diepste zonde, als men haar trouw blijft. Haar genade is dan zo groot, dat niet alleen van God de vergiffenis van de zonde wordt verkregen, maar, zoals in dit geval, ook de wereldse schande wordt voorkomen. Het moet vooral het laatste zijn, wat een bijzondere indruk maakt, omdat de angst voor de schande dermate het gedrag bepaalde, dat men erdoor

ging zondigen. En de luisteraar in het verre verleden moet wel de indruk gehad hebben, dat het redden van Beatrijs' goede naam ook het doel van het mirakel is geweest, immers voor de vergeving van haar zonden behoefde Maria niet in het klooster te komen dienen. Het mirakel heeft die aardse schande voorkomen en God liet het geschieden ter ere van Maria (7–8), want het resultaat van een dergelijk mirakel moet een nog grotere Mariaverering zijn.

Wijze van uitgave

Voor de tekst werd gebruik gemaakt van het handschrift. Enkele uitgaven die geraadpleegd werden, worden vermeld in de *Literatuuropgave van gebruikte en aanbevolen werken.*

Al werd de tekst gegeven in overeenstemming met het handschrift, we mogen niet spreken van een diplomatische uitgave, want voor de lezers voor wie deze uitgave bestemd is, moest een interpunctie worden aangebracht. Moderne interpunctie in een Middelnederlandse tekst aanbrengen betekent een interpretatie van die tekst geven. Men kan in vele gevallen discussiëren over de juistheid van een interpunctie-teken, maar het is voor een leek niet mogelijk om al lezend voortdurend met verschillende interpretatiemogelijkheden te worden geconfronteerd. Deze beslissingen moesten voor hem genomen worden. In de *Aantekeningen* wordt in twijfelgevallen op andere mogelijkheden gewezen. Omdat een moderne interpunctie, die behoort bij een moderne syntaxis, vaak niet past in de structuur van de Middelnederlandse zin, waren er in dit opzicht vele moeilijkheden op te lossen; geheel bevredigend kan zoiets niet geschieden en men kan opmerken dat in dit opzicht in vele details de moderne uitgaven verschillen.

In het handschrift komt geen interpunctie voor; hoofdletters staan alleen aan het begin van iedere versregel[1].

Aansluitend bij een moderne interpunctie hebben wij eigen-

[1] Zie verder *Tekstkritische opmerkingen* 1—3.

namen met hoofdletters geschreven evenals het begin van een nieuwe zin in onze interpunctie; abbreviaturen werden opgelost en niet aangegeven. Ook werd de spelling in zoverre genormaliseerd, dat het gebruik van de tekens *u*, *v* en *w* aangepast werd aan het moderne gebruik. De gekleurde kapitalen, lombarden geheten, werden niet overgenomen, maar getranslittereerd als aanwijzingen voor een alinea-indeling, zodat aan de betreffende hoofdletter een regel wit voorafgaat.

Is onze uitgave dus niet diplomatisch, zij is ook niet kritisch voorzover er geen emendaties of conjecturen in de tekst zijn aangebracht. Eén uitzondering is daarbij gemaakt: volgens de lombarde zou de nieuwe alinea bij vs. 615 dienen te beginnen, maar de zin begint in feite bij 614, daarom hebben wij de regel wit een regel eerder geplaatst.

In de noten onder de tekst zijn wij zeer uitvoerig geweest met aanwijzingen voor de vertaling. Men kan natuurlijk trachten te begrijpen wat er in een Middelnederlandse tekst staat zonder kennis te bezitten van die taal en zonder apparaat dat die kennis zou kunnen verschaffen, het is echter de taak van de editeur op de talrijke plaatsen waar misverstand zou kunnen ontstaan voor de noodzakelijke gegevens te zorgen. Schijnbaar voor de hand liggende verklaringen zullen dan wel eens de indruk maken overbodig te zijn. Ze verhinderen in ieder geval een goed begrip niet, terwijl een achterwege laten de kans op vergissingen zou vergroten. Ook is niet volstaan met de betekenis van een woord of een vorm alleen de eerste maal te geven; dit zou de lezer dwingen tot „woordjes leren", wat ook daarom weinig zin zou hebben, omdat zo'n woord of vorm in een andere context mogelijk weer anders geïnterpreteerd moet worden.

In de noten staat soms een vrijere vertaling na een meer letterlijke, soms ook worden twee vertalingen als gelijkwaardig naast elkaar gegeven. Een enkele maal zijn er verschillende interpretaties mogelijk; dit wordt dan aangegeven. Terwille van een gebruikelijk Nederlands staat soms het een en ander tussen haakjes; per geval zal het duidelijk zijn of men voor een

vlotte vertaling dat deel tussen haakjes moet toevoegen of weglaten.

Aanwijzingen voor de uitspraak hebben we in de noten niet gegeven. We weten niet hoe het Middelnederlands in de verschillende streken en tijden geklonken heeft. Er bestaat een traditie volgens welke de *ij* als *ie* en de *ae* als *aa* wordt uitgesproken. Soms wordt *oe* als *oe* soms als *oo* uitgesproken, meestal in overeenstemming met de tegenwoordige uitspraak; de *sc* spreekt men eveneens bij traditie uit als *sch*. De *gh* is een andere klank geweest dan de *ch*, die weer anders was dan de *ck*; naast de *gh* komt ook de *g* en naast de *ck* ook een *c* of *k* voor. Vaak worden woorden aan elkaar geschreven, waar wij dat niet zouden doen, bijvoorbeeld *ict* voor *ic et*.

Omdat een vertaling van de tekst niet voldoende is om die tekst ook te begrijpen, zijn in de *Aantekeningen* vaak uitvoerige toelichtingen gegeven. De omvang van die aantekeningen is echter enigszins willekeurig, omdat men bij een onderzoek zowel door de eigen vermogens als door de bruikbare gegevens beperkt wordt.

Sommige problemen op het terrein van de tekstkritiek hebben wij apart behandeld in de *Tekstkritische opmerkingen* volgend op de *Aantekeningen*. De conclusies van het daar behandelde staan voor zover noodzakelijk in de *Aantekeningen* vermeld; wij menen dat de *Aantekeningen* vooral gegevens moeten verschaffen die van direct belang zijn voor het begrijpen van de situaties en de gebeurtenissen en geen problemen moeten behandelen die afleiden van het verhaal.

In een afzonderlijke *Verklaring van enkele technische termen* hebben wij allerlei woorden vooral op het gebied van de codicologie opgenomen, die anders verspreid en incidenteel toegelicht zouden moeten worden.

Het is niet onze bedoeling een volledige verantwoording te geven van alle boeken en artikelen die wij voor deze uitgave geraadpleegd hebben, aangezien dat niet zou stroken met de opzet van deze uitgave. Wij hebben ons daarom beperkt tot een *Literatuuropgave van gebruikte en aanbevolen werken* die voor

een algemene oriëntatie en voor zelfstudie van belang zou kunnen zijn.

Zeer veel dank ben ik verschuldigd aan professor Dr. W. Hellinga voor de vele gesprekken die ik over deze tekst met hem mocht voeren en de aanwijzingen die ik daarbij ontving alsmede voor de aandacht die hij aan de kopij wilde besteden. Eveneens ben ik erkentelijk mevrouw Drs. A. baronesse van Panthaleon van Eck geb. Kampstra en Drs. P. F. J. Obbema voor de gegevens die ik van hen ontving.

VERKLARING VAN ENKELE TECHNISCHE TERMEN

ABBREVIATUUR, afkortingsteken van een woord, bijvoorbeeld bij ēn voor en*de*, sondē voor sonde*n*, d' voor d*aer* en v'vroyen voor v*er*vroyen.

AUTOGRAAF, een door de auteur geschreven handschrift.

CODEX, een met de hand geschreven boek, gemaakt vóór de tijd van de boekdrukkunst.

CODICOLOGIE, de wetenschap van het geschreven boek.

CONJECTUUR, een wijziging in een tekst op grond van een gissing, hetzij omdat een gedeelte niet goed leesbaar is, hetzij omdat men meent een betere, oorspronkelijke, lezing te kunnen herstellen.

EMENDATIE, de verbetering van een fout in de tekst. Vaak is het verschil tussen een conjectuur en een emendatie niet scherp, en wat een editeur een emendatie leek, blijkt vaak achteraf een conjectuur te zijn geweest.

INITIAAL, een versierde letter, groter dan een lombarde, aan het begin van een tekst of een hoofdstuk. Een gehistorieerde initiaal is versierd met een miniatuur, een voorstelling, een „historie" in de letter.

INTERPOLATIE, een deel van de tekst dat niet oorspronkelijk is, en niet door de auteur ingevoegd.

KOPIIST, de man die de codex met de hand geschreven heeft naar een voorbeeld dat hem daartoe ter beschikking stond. Soms werkten verscheidene kopiisten aan eenzelfde codex.

LEGGER, het voorbeeld van de kopiist.

LIGATUUR, een verbinding van enkele letters in een woord.

LOMBARDE, een hoofdletter die zich onderscheidt van de normale hoofdletters doordat zij groter is en enigszins versierd; zij is kleiner en meestal minder versierd dan een initiaal. Met een lombarde kan een nieuw onderdeel in het verhaal aangegeven worden. In de Beatrijs hebben de lombarden de hoogte van twee regels.

REDACTIE, wanneer een tekst wordt afgeschreven of afgedrukt met varianten waardoor hij dus afwijkt van de vorige vorm, spreekt men van een nieuwe redactie. Dit kan zich herhalen en zo ontstaan reeksen van

redacties. Bij ingrijpende veranderingen spreekt men van een bewerking.

SIGNATUUR, in een bibliotheek draagt een boek een kenmerk om de eigen plaats aan te duiden, meestal een combinatie van letters en cijfers. Zo betekent 76 E 5 — de signatuur van de codex waar ook de Beatrijs in staat — dat dit werk eens in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage in een kast genummerd 76, op de vijfde plank van onderaf geteld en gemerkt E, op de vijfde plaats van links stond. Daarvoor had het reeds de signaturen 727 en AA 69 gedragen. De feitelijke plaats vindt men nu door middel van een concordantie.

UITGAVE, een *diplomatische* uitgave is conform de tekst, echter volgens het principe van „het lezend oog", d.w.z. dat abbreviaturen worden opgelost en kennelijke verschrijvingen worden verbeterd. Een *kritische* uitgave brengt in een tekst emendaties en conjecturen aan.

Van dichten comt mi
cleine bate. Die liede
raden mi dat ict late
Ende minen sin niet
en vertare.
Maer om die doghet van hare
Die moeder ende maghet es bleven,
Hebbic een scone mieracle op heven,
Die God sonder twivel toghede
Marien teren, diene soghede.
Ic wille beghinnen van ere nonnen
Een ghedichte. God moet mi onnen
Dat ic die poente moet wel geraken
Ende een goet ende daer af maken

1 *dichten:* schrijven; *comt mi:* krijg ik; *cleine bate:* weinig voordeel.
2 *die liede:* de mensen, nl. „die het beter weten", „die het zo goed met mij voor hebben" of „die zo verstandig zijn"; *ict* (uit *ic et*)*:* ik het.
3 *sin:* zowel zintuigen als denkvermogen; *niet en:* niet; *vertaren:* verteren, verslijten; *sinen sin vertaren:* zich kwellen, aftobben, afpijnigen, er kapot aan gaan.
4 *doghet:* goedheid, genade, gunst.
5 *moeder ende maghet:* moeder-maagd; *es bleven:* is geworden; *bliven* heeft een voltooid deelwoord zonder *ge* en betekent zowel blijven als worden.
6 *hebbic op heven:* heb ik ter hand genomen, d.w.z. begin ik, breng ik (u), presenteer ik; *mieracle:* (verhaal van een) wonder; *mieracle* was vrouwelijk, vandaar *die* in 7.
7 *toghede:* toonde, openbaarde.
8 *teren* (uit *te eren*)*:* ter ere; *Mariën:* van Maria; de woordvolgorde is nu anders: een substantief dat afhankelijk was van een ander substantief, kon daaraan vooraf gaan (zie ook 9); *diene:* die hem; *God* betekent vaak Christus.
9 *van ere nonnen een ghedichte:* woordvolgorde is nu anders; *ere* (samentrekking van *enere*)*:* 3e naamval vrouwelijk enkelvoud van *een*.
10 *ghedichte:* het resultaat van *dichten* (zie Aantekeningen vs 1), verhaal; *moet:* moge; *onnen:* toestaan; *God moet mi onnen:* God geve.
11 *moet:* dit hulpwerkwoord ter vervanging van de coniunctief wordt in het modern Nederlands niet dubbel uitgedrukt, en kan hier het best vertaald worden met „zal"; *die poente:* de kern, waar het om gaat; *wel:* goed; *geraken:* treffen (zoals wij zeggen, dat iemands gelijkenis is getroffen).
12 *ende:* einde; *daer . . . af:* daaraan.

Volcomelijc na der waerheide
Als mi broeder Ghijsbrecht seide,
Een begheven willemijn.
Hi vant in die boeke sijn;
Hi was een out ghedaghet man.
Die nonne daer ic af began,
Was hovesche ende subtijl van zeden;
Men vint ghene noch heden
Die haer ghelijct, ic wane,
Van zeden ende van ghedane.
Dat ic prisede hare lede,
Sonderlinghe haer scoenhede,
Dats een dinc dat niet en dochte.
Ic wille u segghen van wat ambochte
Si plach te wesen langhen tijt
Int cloester daer si droech abijt:
Costersse was si daer,
Dat seggic u al over waer,

13 *na:* naar, volgens; *der:* 3e naamval vrouwelijk enkelvoud van *de*; *waerheide:* 3e naamval enkelvoud van *waerheit.*
14 *als:* zoals; *broeder:* zo worden monniken genoemd, zowel „broeders" als „paters".
15 *begheven:* uit „de wereld" teruggetrokken, in een klooster begeven; *willemijn:* een van de vele middeleeuwse kloosterorden. *Een begheven willemijn:* iemand die in een klooster was gegaan, en wel in de orde der wilhelmieten.
16 *vant* (uit *vant et*): had het gevonden; *boeke sijn:* het bezittelijk voornaamwoord kon ook achter het zelfstandig naamwoord voorkomen en bleef dan vaak onverbogen.
17 *ghedaghet:* bejaard.
18 *daer ... af:* waarover, over wie; *began:* begonnen was.
19 *hovesche:* beschaafd, voornaam; *subtijl van zeden:* met verfijnde manieren.
20 *noch:* meer.
21 *ic wane:* meen ik.
22 *van zeden:* in manieren; *van ghedane:* figuur, houding.
23 *prisede:* zou prijzen; *hare lede:* haar lichaamsdelen, haar lichaam.
24 *sonderlinghe:* in het bijzonder; *haer* (heeft betrekking op *lede*) *scoenhede:* de schoonheid daarvan.
25 *dats* (uit *dat es*): dat is; *een dinc:* iets; *niet en:* niet; *dochte:* zou deugen, zou passen.
26 *wille:* zal; *u*, een middeleeuws verhaal werd verteld; de verteller richt zich dan ook tot zijn publiek; *ambochte:* 2e naamval van *ambocht* (taak, functie) afhankelijk van *wat:* welke.
26–27 *van wat ambochte si plach te wesen langhen tijt:* welke taak (functie) zij lange tijd vervulde (bekleedde).
28 *int:* in het; *daer:* waar; *abijt:* habijt, kloosterkleed.
29 *costersse:* kosteres.
30 *dat:* kan terugwijzen op vs 29 of vooruitwijzen op vs 31–36; *seggic:* zeg ik; *al:* geheel; *waer:* waarheid, *over waer:* naar waarheid.

Sine was lat no traghe
No bi nachte, no bi daghe.
Si was snel te haren werke;
Si plach te ludene, in die kerke,
Si ghereide tlicht ende ornament
Ende dede op staen alt covent.

* * *

Dese ioffrouwe en was niet sonder
Der minnen, die groet wonder
Pleecht te werken achter lande.
Bi wilen comter af scande,
Quale, toren, wedermoet;
Bi wilen bliscap ende goet.
Den wisen maect si oec soe ries
Dat hi moet bliven int verlies,
Eest hem lieft ofte leet.
Si dwingt sulken, dat hine weet
Weder spreken ofte swighen

31 *sine was:* zij was niet; *lat:* lui; *no:* noch. Zij was lui noch langzaam: litotes (een ontkenning om het tegenovergestelde te versterken), dus: zij was zeer ijverig.
32 *nachte* en *daghe:* 3e naamval enkelvoud.
33 *te:* (tot) in; *haren werke:* 3e naamval enkelvoud.
34 *te ludene:* (3e naamval van de infinitief *luden*) te luiden; *in die kerke:* deze bepaling kan betrokken worden op de voorafgaande en de volgende mededeling; mogelijk ook worden beide zinnen door de gemeenschappelijke bepaling verbonden.
35 *ghereiden:* gereed maken, zorgen voor; *tlicht:* het licht; *ornament:* (het lidwoord is mogelijk opgegaan in *ende*) (kerkelijke) sieraden en gewaden (voor de eredienst).
36 *alt:* (al het) het gehele; *covent:* kloostergemeenschap; *alt covent:* alle kloosterlingen.
37 *ioffrouwe:* jonkvrouw.
37–38 *en was niet sonder der minnen:* (litotes, zie vs 31) had een grote liefde opgevat.
38 *der minnen:* 3e naamval enkelvoud; *groet:* (groot) bijzonder; *wonder:* ongelooflijke, verbazingwekkende gebeurtenissen (ook: verwondering).
39 *pleecht te werken:* (gewoonlijk ...) veroorzaakt, met zich meebrengt; *achter lande:* (in het land) in de hele wereld, overal.
40 *bi wilen:* soms; *comter af scande:* komt er schande van.
41 *quale:* verdriet, pijn; *toren:* verbittering, spijt; *wedermoet:* afgunst, haat.
43 *den wisen ... oec:* zelfs de wijze; *soe ries:* zo dwaas.
44 *dat hi moet bliven int verlies:* dat hij wel ongelukkig moet worden.
45 *eest:* (uit *es-et*) is het; *eest hem lieft ofte leet:* of hij wil of niet.
46 *dwingt:* onderwerpt; *sulken:* menigeen; *dat:* zodat; *hine:* hij niet.
47 *weder ... ofte:* of ... of.
46–48 menigeen onderwerpt zij zo, dat hij niet weet of hij moet spreken of zwijgen om zijn beloning te verkrijgen.

Daer hi loen af waent ghecrighen.
Meneghe worpt si ondervoet,
Die op staet alst haer dunct goet.
Minne maect sulken milde
Die liever sine ghiften hilde,
Dade hijt niet bider minnen rade.
Noch vintmen liede soe ghestade:
Wat si hebben groet oft clene,
Dat hen die minne gheeft ghemene,
Welde, bliscap ende rouwe.
Selke minne hetic ghetrouwe.
In constu niet gheseggen als
Hoe vele gheluux ende onghevals
Uter minnen beken ronnen.
Hier omme en darfmen niet veronnen
Der nonnen, dat si niet en conste ontgaen

48 *daer . . . af:* (slaat op vs 47) waarvan; *loen:* beloning (van de liefde); *waent:* meent, verwacht; *ghecrighen:* (te) verkrijgen.
49 *menighe:* menigeen; *worpt:* werpt; *ondervoet:* ter aarde, terneer.
50 *die op staet:* die zich (pas weer) opricht; *alst* (uit *als et*): wanneer het.
51 *sulken:* juist hem; *mild:* vrijgevig.
52 *sine ghiften:* zijn geschenken; *hilde:* zou houden.
53 *dade hijt niet:* (deed hij het niet) was het niet dat hij het deed; *bider minnen rade:* (*bi:* bij met de 3e naamval van *raad* en daarvan afhankelijk de 2e naamval van *minne*) op aanraden, ingeving, van de liefde.
54 *noch:* toch; *liede:* mensen; *soe ghestade:* zo standvastig, trouw (dat). Het voegwoord *dat* is hier niet uitgedrukt.
55 lijdendvoorwerpszin bij 56.
56 *dat:* samenvatting van vs 55; *hen:* meewerkend voorwerp; *ghemene:* gemeenschappelijk, van hen samen. De woordvolgorde in 56 is anders dan in het hedendaags Nederlands.
54–56 De structuur van deze zin is te vergelijken met die van *Hij is zo goed, hij geeft alles weg* in plaats van *Hij is zo goed, dat hij alles weg geeft.*
57 *welde:* overvloed, genot; *bliscap:* vreugde; *rouwe:* smart, verdriet.
58 *selke:* zulke, zo een; *hetic:* noem ik.
59 *in . . . niet* (uit *ic ne . . . niet*): ik . . . niet; *constu* (uit *conste u*) *conste:* zou kunnen; *gheseggen* (het voorvoegsel *ghe* kon een begrip van voltooiing, van volledigheid uitdrukken): (ten volle) beschrijven, opsommen; *niet . . . als:* volstrekt niet. Ik zou u volstrekt niet kunnen opsommen, ik zou u onmogelijk allemaal kunnen vertellen.
60 *gheluux* (uit *ghelukes*): 2e naamval van geluk (vergelijk *des daags* naast *dag*); deze 2e naamval is afhankelijk van *vele* evenals *onghevals*, 2e naamval van *ongheval:* ongeluk.
61 *uter* (uit *uut der*) *minnen beken:* uit de (beek) bron der liefde; *ronnen:* stromen, voortvloeien.
62 *en . . . niet* evenals *niet en* (63): niet; *darfmen:* mag men; *veronnen:* kwalijk nemen, zwaar aanrekenen.
63 *der nonnen:* 3e naamval en meewerkend voorwerp; *conste:* kon; *ontgaen:* ontkomen (aan), zich losmaken (van).

Der minnen diese hilt ghevaen,
Want die duvel altoes begheert
Den mensche te becorne ende niet en cesseert
Dach ende nacht, spade ende vroe
Hi doeter sine macht toe,
Met quaden listen, als hi wel conde,
Becordise met vleescheliker sonde,
Die nonne, dat si sterven waende.
Gode bat si ende vermaende,
Dat hise troeste dore sine ghenaden.
Si sprac: „Ic ben soe verladen
Met starker minnen ende ghewont
— Dat weet hi, dient al es cont,
Die niet en es verholen —
Dat mi die crancheit sal doen dolen.
Ic moet leiden een ander leven:
Dit abijt moetic begheven."

* * *

64 *diese:* die (dat is de *minne*) haar; *hilt ghevaen:* gevangen hield.
66 *te becorne* (3e naamval van de infinitief): te verleiden, in verzoeking te brengen; *cesseert:* houdt op; *ende niet en cesseert* (litotes, zie vs 31): en is voortdurend in de weer, is er steeds op uit.
67 *spade:* laat; *vroe:* vroeg.
68 *hi doeter sine macht toe:* hij spant al zijn krachten in, hij laat zijn macht gelden.
69 *met quaden listen:* arglistig, met boze kennis; *als:* zoals; *wel:* goed; *conde:* kon (deze vorm komt vooral in het rijm voor, de andere verleden tijdsvorm is *conste*, zie vs 59 en 63). Met *als hi wel conde* gaat het verhaal, dat in de verleden tijd wordt verteld, weer verder na de algemene beschouwing over de macht van de liefde en de duivel in de tegenwoordige tijd.
70 *becordise* (uit *becorde hi se*): bracht hij haar in verzoeking; *met vleescheliker sonde:* met de zonde van het vlees (lichaam).
71 *dat si sterven waende:* (in zo een hevige mate) dat ze dacht te (zullen) sterven.
72 *vermaende:* smeekte (dringend) (vaak — zoals hier — gecombineerd met *bidden*).
73 *troeste:* zou helpen, bevrijden (nl. van de verleiding); *dore sine ghenaden* (4e naamval meervoud): uit genade.
74 *verladen:* bezwaard, gekweld.
75 *met:* door.
76 *dient al es cont* (*dient* uit *dien et*): aan wie alles (het al) bekend is.
77 *die:* de 3e naamval enkelvoud manlijk van het betrekkelijk voornaamwoord komt naast *dien* ook in de vorm zonder *n* voor; *niet:* niets; *verholen:* verborgen. Vs 77 herhaalt in de vorm van een litotes (zie vs 31) wat reeds in vs 76 werd uitgedrukt.
78 *dat:* te verbinden met *soe* in vs 74; *die crancheit:* (de) mijn zwakheid; *mi sal doen dolen:* mij mijn verstand zal doen verliezen.
80 *abijt:* (klooster)kleed; *begheven:* afstand doen van, in de steek laten; dit kleed kan ik niet langer dragen.

Nu hoert hoeter na verghinc.
Si sende om den ionghelinc
Daer si toe hadde grote lieve,
Oetmoedelijc met enen brieve,
Dat hi saen te hare quame;
Daer laghe ane sine vrame.
Die bode ghinc daer de ionghelinc was.
Hi nam den brief ende las
Die hem sende sijn vriendinne.
Doe was hi blide in sinen sinne;
Hi haestem te comen daer.
Sint dat si out waren ·xij· iaer
Dwanc die minne dese twee,
Dat si dogheden menech wee.

* * *

Hi reet soe hi ierst mochte
Ten cloester, daer hise sochte.
Hi ghinc sitten voer tfensterkijn
Ende soude gheerne, mocht sijn,
Sijn lief spreken ende sien.
Niet langhe en merde si na dien;
Si quam ende woudene vanden

81 *nu hoert:* tegenwoordig andere woordvolgorde; *hoeter* (uit *hoe et daer* — of *haer* —) *na verghinc:* hoe het verder ging.
82 *sende om:* zond (een bode) naar (eigenlijk: om te ontbieden); *ionghelinc:* (voorname) jonge man; zij ontbood de jonge man.
83 *daer ... toe:* tot wie; *lieve:* liefde (*lieve* betreft meer de geestelijke, *minne* de lichamelijke gevoelens).
84 *oetmoedelijc:* welwillend, minzaam.
85–86 geven in de indirecte rede de inhoud van de brief.
85 *quame:* (coniunctivus van de onv. verl. tijd) moest komen; *saen:* spoedig; *te hare:* naar haar toe.
86 *laghe:* zou liggen; *vrame:* voordeel, heil; het was in zijn eigen belang, zijn geluk hing er van af.
90 *doe:* toen; *in sinen sinne:* in zijn hart; *blide in sinen sinne:* vervuld van vreugde.
91 *haestem* (uit *haeste em*): haastte zich.
92 *sint:* sinds; ·xij·: 12.
93 *dwanc:* onv. verl. tijd van *dwingen*): kwelde, beheerste.
94 *dat:* zodat; *si dogheden:* zij leden; *menech:* veel; *wee:* verdriet.
95 *soe hi ierst mochte:* zodra hij kon.
96 *ten* (uit *te den*): naar het; *daer:* waar; *sochte:* opzocht; *daer hise sochte:* om haar op te zoeken.
97 *tfensterkijn:* het (spreek)venstertje.
98 *soude:* wilde; *mocht sijn:* als het kon.
100 *merde:* draalde; zij liet niet lang op zich wachten (litotes), zij kwam spoedig.
101 *si quam ende woude:* zij kwam om te ...; *woudene* (uit *woude ene*) wilde hem; *vanden:* beproeven, op de proef stellen; zij kwam om (de oprechtheid van) zijn gevoelens te onderzoeken.

Vor tfensterkijn, dat met yseren banden
Dwers ende lanx was bevlochten.
Menech werven si versochten,
Daer hi sat buten ende si binnen,
Bevaen met alsoe starker minnen.
Si saten soe een langhe stonde,
Dat ict ghesegghen niet en conde
Hoe dicke verwandelde hare blye.
„Ay mi", seitsi, „aymie,
Vercoren lief, mi es soe wee;
Sprect ieghen mi een wort oft twee
Dat mi therte conforteert!
Ic ben die troest ane u begheert.
Der minnen strael stect mi int herte,
Dat ic doghe grote smerte.
In mach nemmermeer verhoghen,
Lief, ghi en hebbet uut ghetoghen."

* * *

Hi antworde met sinne:
„Ghi wet wel lieve vriendinne,
Dat wi langhe hebben ghedragen

103 *dwers ende lanx:* overdwars en overlangs, kruiselings.
104 *menech werven:* vele malen; *si versochten:* zij zuchtten diep.
105 *daer:* (letterlijk: waar), terwijl.
106 *bevaen:* bevangen, overweldigd; *met alsoe starker minnen:* door een zo heftig gevoel van liefde.
108 *ghesegghen:* ten volle beschrijven (zie 59); *conde:* (irrealis) zou kunnen (zie *Aant.* 59).
109 *dicke:* dikwijls; *verwandelde:* veranderde; *hare:* hun; *blye:* kleur.
107–109 Zij zaten zo lang, dat ik het niet precies zou kunnen zeggen, hoe dikwijls zij van kleur verschoten.
110 *ay mi:* wee mij, ach; *a(y)mie:* beminde, of: wee mij (zie *Aant.*).
111 *vercoren:* uitverkoren; *mi es soe wee:* ik ben zo ongelukkig.
112 *sprect* (geb. wijs pluralis, hier beleefdheidsvorm): spreek; *ieghen:* tegen; *wort:* woord; *oft:* of; *een wort oft twee:* een paar woordjes.
113 *dat:* heeft betrekking op *wort; therte:* het hart; *conforteert:* troost.
114 Ik verlang naar uw troost.
115 *der minnen strael:* de pijl der liefde; *stect:* steekt; *mi int herte:* in mijn hart.
116 *dat:* zodat; *ic doghe:* ik lijd.
117 *In* (uit *ic ne*) *mach:* ik kan niet; *verhoghen:* mij verheugen, blij zijn; ik zal nooit meer blij kunnen zijn.
118 *ghi en hebbet uut ghetoghen:* als u hem (de pijl) niet heeft uitgetrokken, als u hem niet uittrekt.
119 *met sinne:* vurig.
120 *wet:* weet; *wel* kan opgevat worden als een bijw. bep. bij *wet* of bij *lieve.*
121 *dat wi langhe hebben ghedragen minne:* dat wij elkaar lange tijd liefhebben.

Minne al onsen daghen;
Wi en hadden nye soe vele rusten,
Dat wi ons eens ondercusten.
Vrouwe Venus, die godinne,
Die dit brachte in onsen sinne,
Moete God onse Here verdoemen,
Dat si twee soe scone bloemen
Doet vervaluen ende bederven.
Constic wel ane u verwerven
Ende ghi dabijt wout neder leggen
Ende mi enen sekeren tijt seggen
Hoe ic u ute mochte leiden,
Ic woude riden ende ghereiden
Goede cleder diere van wullen
Ende die met bonten doen vullen:
Mantel, roc ende sercoet.
In begheve u te ghere noet:
Met u willic mi aventueren
Lief, leet, tsuete metten sueren.
Nemt te pande mijn trouwe."

122 *al onsen daghen*, nl. sinds hun twaalfde jaar (zie 92).
123 *en . . . nye:* nooit; *rusten* (2e naamval afhankelijk van *vele*): rust; wij hadden nooit eens rustig de gelegenheid.
124 *eens:* éénmaal; *hem ondercussen:* elkaar kussen.
125 *vrouwe Venus:* lijdend voorwerp.
126 *in onsen sinne:* in ons hart.
127 *moete:* moge; *God onse here:* onderwerp.
128 *dat:* omdat.
129 *vervaluën:* verwelken, verflensen; *bederven:* vergaan.
130 *constic:* kon ik; *wel:* (toch) maar; *ane u:* van u; *verwerven:* verkrijgen.
131 *ende:* dat; *dabijt* (uit *dat abijt*): het kloosterkleed; *wout:* zou willen.
132 *ende:* en; *enen sekeren tijt:* lijdend voorwerp bij *seggen:* een veilige tijd, een tijd dat het veilig is.
133 lijdendvoorwerpszin eveneens afhankelijk van *seggen*; *hoe:* en op welke wijze; *ute:* naar buiten; *mochte:* zou kunnen.
134 *ic woude riden:* ik zou weg rijden; *ende:* om te; *ghereiden:* laten klaar maken.
135 *goede:* mooie; *cleder:* kleren; *diere:* bijv. nmw. achter het zelfst. nmw. geplaatst: kostbare; *van wullen:* van wol; kleren kostbaar van wol: kleren van kostbare wol.
136 *met bonten* (meervoud): met bontvellen; *vullen:* voeren.
137 *sercoet:* overkleed.
138 *in:* uit *ic ne*; *begheven:* in de steek laten, verlaten; *te ghere* (uit *gheenre*) *noet:* in geen enkele moeilijke omstandigheid.
139 *mi:* wederkerend voornaamwoord; *aventueren:* riskeren, aanvaarden, mij storten (in).
140 *tsuete metten sueren* (uit *dat suete met den sueren*): het zoet met het zure.
141 *nemt* (beleefdheidsvorm geb. wijs): neem; *te pande:* als pand.

„Vercorne vrient", sprac die ioncfrouwe,
„Die willic gherne van u ontfaen,
Ende met u soe verre gaen,
Dat niemen en sal weten in dit covent
Werwaert dat wi sijn bewent.
Van tavont over ·viij· nachte
Comt ende nemt mijns wachte
Daer buten inden vergier,
Onder enen eglentier,
Wacht daer mijns; ic come uut
Ende wille wesen uwe bruut
Te varen daer ghi begheert;
En si dat mi siecheit deert
Ocht saken die mi sijn te swaer,
Ic come sekerlike daer,
Ende ic begheert van u sere,
Dat ghi daer comt, lieve ionchere."

* * *

Dit gheloefde elc anderen.
Hi nam orlof ende ghinc wanderen
Daer sijn rosside ghesadelt stoet.
Hi satter op metter spoet
Ende reet wech sinen telt
Ter stat waert over een velt.

142 *vercorne:* hetzelfde als *vercoren* (111).
143 *die:* wijst terug naar trouwe (141); *ontfaen:* ontvangen.
145 *niemen en:* niemand; *covent:* zie *Aant.* 36.
146 *werwaert:* waarheen; *wi sijn bewent:* wij zijn vertrokken.
147 *van tavont* (uit *te avont*)*:* van(af deze) avond; ·viij·: 8.
148 *nemt mijns wachte:* wacht mij op.
149 *vergier:* (klooster)tuin, boomgaard.
150 *eglentier:* wilde roos.
151 *wacht mijns:* wacht op mij, let op mijn komst; *ic come uut:* ik ga weg.
152 *wille:* wens (te).
153 *te varen:* om te trekken; *daer:* waarheen.
154 *en si:* tenzij.
155 *ocht:* of.
156 *sekerlike:* stellig.
157 *begheert:* uit *begheer et.*
159 *gheloefde:* beloofde; *elc anderen:* (ieder de ander), zij elkaar.
160 *orlof:* (verlof om te vertrekken), afscheid; *ghinc wanderen:* begaf zich.
161 *daer:* waar; *rosside:* ros; *stoet:* stond.
162 *satter op:* steeg (er) op; *metter spoet:* direct; hij wierp zich snel in het zadel.
163 *reet wech sinen telt:* reed weg in een draf.
164 *ter stat waert:* in de richting van de stad; *velt:* vlakte.

Sijns lieves hi niet en vergat:
Sanders daghes ghinc hi in die stat.
Hi cochte blau ende scaerlaken,
Daer hi af dede maken
Mantele ende caproen groet
Ende roc ende sorcoet
Ende na recht ghevoedert wel.
Niemen en sach beter vel
Onder vrouwen cledere draghen;
Si prijsdent alle diet saghen.
Messe, gordele ende almoniere
Cochti haer goet ende diere;
Huven, vingherline van goude
Ende chierheit menechfoude.
Om al die chierheit dede hi proeven
Die eneger bruut soude behoeven.
Met hem nam hi ·v^{c}· pont
Ende voer in ere avonstont
Heymelike buten der stede.
Al dat scoenheide voerdi mede
Wel ghetorst op sijn paert,
Ende voer alsoe ten cloestere waert,

165 *litotes* (zie 31).
166 *sanders daghes:* de volgende dag.
167 *blau ende scaerlaken:* blauw en rood laken.
168 *daer . . . af:* waarvan.
169 *mantele:* mantels; *caproen groet:* wijde kap.
170 *sorcoet:* hetzelfde als *sercoet* (137).
171 *na recht:* zoals het behoorde; *gevoedert:* gevoerd.
172 *niemen en:* niemand; *beter vel:* mooier bont.
173 *onder vrouwen cleder:* aan de binnenkant van dameskleding.
174 *prijsdent* (uit *prijsden et*): prezen het; *diet:* die het.
175 *gordele:* gordel, ceintuur; *almoniere:* beursjes, tasjes.
176 *haer:* meewerkend voorwerp; *goet:* mooi; *diere:* kostbaar.
177 *huve:* haarband, diadeem; *vingherline:* ringen.
178 *chierheit:* sieraden, kleinodiën; *menechfoude:* allerlei.
179 naar alle sieraden zocht hij.
180 *eneger bruut:* welke bruid ook maar, de voornaamste bruid; *behoeven:* nodig hebben (met *die* als onderwerp en *eneger bruut* als meewerkend voorwerp).
181 ·V^{c}· *pont:* vijfhonderd pond (zilver).
182 *voer:* trok; *in ere avontstont:* op een moment in de avond, 's avonds.
183 *heymelike:* heimelijk; *buten der stede:* de stad uit.
184 *al dat scoenheide:* al die kostbaarheden.
185 *wel ghetorst:* goed opgepakt.
186 *alsoe:* zo; *ten cloestere waert:* naar het klooster.

Daer si seide inden vergier,
Onder enen eglentier,
Hi ghinc sitten neder int cruut,
Tote sijn lief soude comen uut.

* * *

Van hem latic nu die tale
Ende segghe u vander scoender smale.
Vore middernacht lude si mettine.
Die minne dede haer grote pine.
Als mettenen waren ghesongen
Beide van ouden ende van iongen
Die daer waren int covent,
Ende si weder waren ghewent
Opten dormter al ghemene,
Bleef si inden coer allene
Ende si sprac haer ghebede
Alsi te voren dicke dede.
Si knielde voerden outaer
Ende sprac met groten vaer:
„Maria, moeder, soete name,
Nu en mach minen lichame
Niet langher in dabijt gheduren.
Ghi kint wel in allen uren
Smenschen herte ende sijn wesen.
Ic hebbe ghevast ende ghelesen

187 *daer si seide:* waar zij gezegd had.
189 *hi ghinc sitten neder:* zette hij zich neer; *int* (uit *in et*) *cruut:* in het gras.
190 *tote:* totdat, (om te wachten) tot.
191 *tale:* verhaal; van hem vertel ik nu (voorlopig) niet verder, van hem laat ik het verhaal rusten.
192 *segghe:* vertel; *vander scoender* (uit *scoenre*) *smale:* van de lieftallige schone.
193 *vore:* tegen; *lude:* luidde; *mettine:* (voor het getijde van) de metten.
195 *als:* toen.
196 *beide ... ende:* zowel ... als; zowel door de oude als de jonge (nonnen).
198 *weder ghewent:* terug gekeerd.
199 *dormter:* slaapzaal; *al ghemene:* allen tesamen.
200 *coer:* koor.
201 *ghebede:* gebed.
202 *alsi:* zoals zij; *dicke:* dikwijls.
203 *outaer:* altaar.
204 *vaer:* vrees.
205 *soete:* lieve.
206 *mach:* kan; *minen lichame:* onderwerp.
207 *gheduren:* het uithouden.
208 *kint:* kent, doorgrondt; *in allen uren:* altijd.
209 *wesen:* aard.
210 *ghelesen:* gebeden.

Ende ghenomen discipline;
Hets al om niet dat ic pine:
Minne worpt mi onder voet,
Dat ic der werelt dienen moet.
Alsoe waerlike als ghi, here lieve,
Wort ghehanghen tusschen ·ij· dieve
Ende aent cruce wort gherecket,
Ende ghi Lazaruse verwecket
Daer hi lach inden grave doet,
Soe moetti kinnen minen noet
Ende mine mesdaet mi vergheven;
Ic moet in swaren sonden sneven."

* * *

Na desen ghinc si uten core
Teenen beelde, daer si vore
Knielde ende sprac hare ghebede,
Daer Maria stont ter stede.
Si riep Maria onversaghet:
„Ic hebbe u nach ende dach geclaghet
Ontfermelike mijn vernoy
Ende mi en es niet te bat een hoy!
Ic werde mijns sins te male quijt,

211 *discipline nemen:* zichzelf tuchtigen.
212 *hets* (uit *het es*) *al om niet:* het is alles voor niets; *pinen:* zich uitsloven, lijden.
213 *worpt* (onv. teg. tijd): werpt; *onder voet:* terneer; de liefde heeft bezit van mij genomen.
214 *dat:* zodat; *der werelt dienen:* de wereld gehoorzamen.
215 *alsoe waerlike:* zo waarlijk als.
216 *wort:* werd; ·ij·: 2; *dieve:* misdadigers.
218 *Lazaruse:* voorwerpsvorm; *verwecket:* opwekte.
219 *daer:* waar.
220 *soe:* legt verbinding met *alsoe waerlike* in 215; *moetti:* moogt gij; *noet:* leed.
221 *mesdaet:* misdrijf.
222 *ic moet:* ik moet wel; *sneven:* ten onder gaan.
223 *na desen:* hierna; *uten* (uit *ute den*) *core:* uit het koor weg.
224 *teenen* (uit *te enen*) *beelde:* naar een beeld; *daer:* waar.
225 *hare ghebede:* haar gebed.
226 *daer:* waar; *ter stede:* ter plaatse.
227 *riep Maria:* riep Maria aan; *onversaghet:* (onbeangst), onbeschroomd, vrijmoedig.
228 *u* (meewerkend vw.): tot u; *geclaghet:* geklaagd over.
229 *ontfermelike* (bijwoord): jammerlijk, diep ongelukkig; *vernoy:* ellende.
230 *mi:* meewerkend vw.; *te bat:* beter; *een hoy:* een sprietje hooi; maar het heeft me geen biet geholpen.
231 *mijns sins* (2e naamv.): mijn verstand; *te male:* geheel; *quijt:* kwijt; ik word helemaal gek.

Blivic langher in dit abijt".
Die covel toech si ute al daer
Ende leidse op onser vrouwen outaer.
Doen dede si ute hare scoen.
Nu hoert watsi sal doen!
Die slotele vander sacristien
Hinc si voer dat beelde Marien;
Ende ict segt u over waer
Waer omme dat sise hinc al daer:
Ofmense te priemtide sochte,
Dat mense best daer vinden mochte.
Hets wel recht in alder tijt,
Wie vore Marien beelde lijt,
Dat hi sijn oghen derwaert sla
Ende segge „Ave", eer hi ga,
„Ave Maria"; daer omme si ghedinct,
Waer omme dat si die slotel daer hinc.

* * *

Nu ghinc si danen dorden noet
Met enen pels al bloet
Daer si een dore wiste,
Die si ontsloet met liste,
Ende ghincker heymelijc uut
Stillekine sonder gheluut.
Inden vergier quam si met vare.

232 *blivic:* als ik blijf.
233 *covel:* pij; *toech si ute:* trok zij uit; *aldaer:* daar.
234 *leidse* (uit *leide se*): legde ze.
235 *doen:* toen; *hare scoen:* haar schoenen.
237 *die slotele:* de sleutels; *sacristien:* 2e naamv.
238 *Marien* (2e naamv.): van Maria.
239 *over waer:* naar waarheid.
240 *sise:* zij ze (nl. de sleutels).
241 *ofmense:* als men ze; *te priemtide:* ten tijde van de primen, voor de ochtenddienst.
243 *hets,* uit *het es; wel recht:* zeer juist, heel goed; *in alder tijt:* te allen tijde, altijd.
244–45: vers 244 is onderwerpszin bij 245 en 245 is onderwerpszin bij 243; *lijt:* passeert; dat wie langs het beeld van Maria gaat zijn ogen daarheen opslaat.
246 *ave* (latijn): wees gegroet; *eer:* voor; *ga:* verder gaat.
247 *daer omme si ghedinct:* (daar om denkt zij), dat is de reden.
248 *die slotel:* de sleutels.
249 *danen:* daarvandaan; *dorden noet:* (door de) nood gedwongen.
250 *met enen pels al bloet:* slechts in haar hemd (gekleed).
251 waar ze wist dat er een deur was.
252 *met liste:* voorzichtig.
253 *heymelijc:* zachtjes.
254 *stillekine:* stilletjes.

Die iongelinc wort haers gheware.
Hi seide: „Lief, en verveert u niet,
Hets u vrient dat ghi hier siet."
Doen si beide te samen quamen,
Si begonste hare te scamen,
Om dat si in enen pels stoet
Bloets hoeft ende barvoet.
Doen seidi: „Wel scone lichame,
U soe waren bat bequame
Scone ghewaden ende goede cleder.
Hebter mi om niet te leder,
Ic salse u gheven sciere."
Doen ghinghen si onder den eglentiere,
Ende alles dies si behoeft,
Des gaf hi hare ghenoech.
Hi gaf haer cleder twee paer;
Blau waest dat si aen dede daer
Wel ghescepen int ghevoech.
Vriendelike hi op haer loech.
Hi seide: „Lief, dit hemelblau
Staet u bat dan dede dat grau."
Twee cousen toech si ane
Ende twee scoen cordewane,
Die hare vele bat stonden

256 *wort haers gheware:* merkte haar op, merkte dat ze er aan kwam.
257 *en verveert u niet:* wees (maar) niet bang.
258 *dat:* die.
259 *doen:* toen.
260 begon zij zich te schamen.
261 *stoet:* stond.
262 *bloets hoeft:* blootshoofds; *barvoet:* barrevoets.
263 *seidi:* uit *seide hi; wel scone lichame:* gij met uw mooi figuur.
264 *soe:* toch; *bat:* beter; *bequame:* passend; u passen toch beter.
266 *leder:* vergrotende trap van *leet; enen leet hebben:* boos zijn op iemand; reken het mij niet te zeer aan.
267 *salse:* zal ze (nl. de kleren); *sciere:* gauw.
269 *alles dies* (2e naamv.): alles wat; *behoeven* met 2e naamv.: nodig hebben.
270 *des:* daarvan; *ghenoech:* (meer dan) genoeg.
271 *twee paer:* twee stel.
272 *waest:* uit *was et.*
273 *wel gescepen:* mooi van snit; *int ghevoech:* goed passend.
274 *op:* naar; *loech:* lachte.
276 *bat:* beter; *grau:* grauw, grijs.
278 *twee scoen cordewane:* twee schoenen van leer uit Cordova.
279 *vele bat:* veel beter.

Dan scoen die waren ghebonden.
Hoet cleder van witter ziden
Gaf hi hare te dien tiden,
Die si op haer hoeft hinc.
Doen cussese die ionghelinc
Vriendelike aen haren mont.
Hem dochte, daer si voer hem stont,
Dat die dach verclaerde.
Haestelike ghinc hi tsinen paerde.
Hi settese voer hem int ghereide.
Dus voren si henen beide
Soe verre dat began te daghen,
Dat si hen nyemen volghen en saghen.
Doen begant te lichtene int oest.
Si seide: „God, alder werelt troest,
Nu moeti ons bewaren!
Ic sie den dach verclaren.
Waric met u niet comen uut,
Ic soude prime hebben gheluut,
Als ic wilen was ghewone
Inden cloester van religione.
Ic ducht mi die vaert sal rouwen:
Die werelt hout soe cleine trouwe,

280 *scoen die waren ghebonden:* sandalen.
281 *hoet:* hoofd; *hoet cleder:* hoofdbedekking, kap; *van witter ziden:* van witte zijde.
282 *te dien tiden:* op dat moment, daarop.
283 *op haer hoeft:* om haar hoofd; *hinc:* deed.
284 *cussese* (uit *cussede se*): kuste haar.
285 *vriendelike:* innig; *aen:* op.
286 *hem dochte:* het scheen hem toe; *daer:* (op de plaats) waar.
287 *dat die dach verclaerde:* dat de zon opging.
288 *tsinen* (uit *te sinen*): naar zijn.
289 *settese:* zette haar; *voer hem:* voor zich; *int ghereide:* in het zadel.
290 *voren:* trokken.
291 *dat:* uit *dat et.*
292 *dat:* (en) dat; *nyemem . . . en:* niemand.
293 *begant* (uit *began et*): begon het; *te* lichtene (3e naamv. van de infinitief *lichten*): licht te worden; *int oest:* in het oosten.
294 *alder werelt troest:* hulp van de hele wereld, hulp van de hele mensheid.
295 wilt gij ons nu beschermen.
297 was ik er met u niet vandoor gegaan.
298 zie *Aant.* 241.
299 *wilen:* weleer.
300 *van religione:* waar de geestelijke regel heerst; in het klooster (ver van de wereld).
301 *ducht:* vrees; *die vaert:* de tocht.
302 *die werelt:* de wereld (d.w.z. de zondige mens, speciaal buiten het klooster); *hout soe cleine trouwe:* blijft zo weinig trouw (vergelijk *cleine bate* vs 1).

Al hebbic mi ghekeert daer an.
Si slacht den losen coman
Die vingherline van formine
Vercoept voer guldine."

* * *

„Ay, wat segdi, suverlike!
Ocht ic u emmermeer beswike,
Soe moete mi God scinden!
Waer dat wi ons bewinden,
In scede van u te ghere noet,
Ons en scede die bitter doet!
Hoe mach u aen mi twien?
Ghi en hebt aen mi niet versien
Dat ic u fel was ofte loes.
Sint dat ic u ierst vercoes,
En haddic niet in minen sinne
Ghedaen een keyserinne,
Op dat ic haers werdich ware,
Lief, en liete u niet om hare!
Des moghedi seker wesen.
Ic vore met ons ute ghelesen

303 al heb ik mij daarin (nl. de wereld) begeven.
304 *si slacht:* zij lijkt op; *den losen coman:* de valse koopman.
305 *vingherline:* ringen; *van formine:* van ijzer (?).
306 *voer guldine:* als gouden.
307 *segdi:* zegt gij; *suverlike:* (kuise), (mijn) schone.
308 *ocht:* als; *emmermeer:* ooit; *beswike:* in de steek zou laten.
309 *soe:* dan; *moete:* mag; *scinden:* verderven.
310 *wi ons bewinden:* wij ons begeven.
311 *in:* uit *ic ne; scede:* scheid; *te ghere* (uit *gheenre*) *noet:* in geen enkele moeilijke omstandigheid.
312 tenzij de bittere dood ons scheidt.
313 *mi twiet:* ik twijfel; hoe kunt u aan mij twijfelen?
314 *versien:* waarnemen, opmerken; gij hebt toch nooit gemerkt.
315 *fel:* gemeen, vals; *loes:* niet te vertrouwen.
316 *sint:* sedert; *ierst:* het eerst; vanaf het moment dat ik u als eerste had uitverkoren.
317–318 *en haddic niet in minen sinne ghedaen:* zou ik mijn zinnen niet gezet hebben op, zou ik niet bemind hebben.
319 *op dat:* indien (al); *haers* (2e naamv.) *werdich:* haar waard; indien ik haar al had kunnen krijgen.
320 onderwerp *ic* uit 319 wordt niet herhaald; ik zou u om haar niet in de steek laten.
321 *des:* hiervan; *moghedi:* moogt gij; *seker:* overtuigd.
322 *vore:* voer; *ute ghelesen* (heeft betrekking op *selverijn*): uitgezocht, fijn.

·Vc· pont wit selverijn;
Daer seldi, lief, vrouwe af sijn.
Al varen wi in vremde lande,
Wine derven verteren ghene pande
Binnen desen seven iaren."
Dus quamen si den telt ghevaren
Smorgens aen een foreest,
Daer die voghele hadden feest.
Si maecten soe groet ghescal,
Datment hoerde over al;
Elc sanc na der naturen sine.
Daer stonden scone bloemkine
Op dat groene velt ontploken,
Die scone waren ende suete roken.
Die locht was claer ende scone.
Daer stonden vele rechte bome,
Die ghelovert waren rike.
Die ionghelinc sach op die suverlike,
Daer hi ghestade minne toe droech.
Hi seide: „Lief, waert u ghevoech,
Wi souden beeten ende bloemen lesen;
Het dunct mi hier scone wesen.
Laat ons spelen der minnen spel."

323 *selverijn:* zilver(geld).
324 *daer ... af:* daarvan; *seldi:* zult gij, lief, de beschikking hebben.
325 *varen in:* trekken naar.
326 *wine:* uit *wi ne; ne ... ghene:* geen; *wi derven:* wij hoeven; *pande:* bezittingen, goederen; wij hoeven geen goederen te verkopen (zie *Aant.* 411).
327 *binnen desen seven iaren:* in de komende zeven jaar.
328 *dus:* zo; *quamen si den telt ghevaren:* kwamen zij aanrijden.
329 *foreest:* woud.
330 *hadden feest:* waren vrolijk.
331 *maecten ghescal:* kwetterden, floten; *soe groet:* zo hard.
332 *datment:* uit *dat men et.*
333 *sanc:* zong; *na der naturen sine:* op zijn manier.
334 *bloemkine:* bloempjes.
335 *ontploken:* ontloken.
337 *locht:* lucht, hemel; *claer:* helder.
338 *rechte:* hoog opgaande.
340 *sach op:* keek naar; *die suverlike:* het schone meisje.
341 *daer ... toe:* voor wie; *ghestade:* standvastige, blijvende; *minne ... droech:* liefde gevoelde.
342 *waert u ghevoech:* was het uw wens, zo u wilde.
343 *wi souden beeten:* moesten wij afstijgen; *bloemen lesen:* bloemen plukken.
345 *der minnen spel:* het spel der liefde.

„Wat segdi", sprac si, „dorper fel,
Soudic beeten op tfelt,
Ghelijc enen wive die wint ghelt
Dorperlijc met haren lichame?
Seker soe haddic cleine scame.
Dit en ware u niet ghesciet,
Waerdi van dorpers aerde niet!
Ic mach mi bedinken onsochte.
Godsat hebdi diet sochte!
Swighet meer deser talen
Ende hoert die voghele inden dalen,
Hoe si singhen ende hen vervroyen,
Die tijt sal u te min vernoyen.
Alsic bi u ben al naect
Op een bedde wel ghemaect,
Soe doet al dat u ghenoecht
Ende dat uwer herten voeght.
Ic hebs in mijn herten toren,
Dat ghijt mi heden leit te voren."

* * *

Hi seide: „Lief, en belghet u niet,

346 *segdi:* zegt gij; *dorper fel:* gemene pummel, onbeschofte vlerk.
347 *soudic beeten op tfelt:* zou ik in het veld willen liggen?
348 *ghelijc enen wive* (3e naamv.): als een slet.
349 *dorpelijc:* schandelijk, eerloos.
350 *seker:* werkelijk; *soe:* dan; *cleine scame:* weinig eergevoel.
351 dit zou u niet gedaan hebben.
352 *waerdi . . . niet:* waart gij niet, als ge niet was; *van dorpers aerde:* een onbeschaafd karakter; als u niet een laag karakter had.
353 *hem bedinken:* berouw hebben, te moede zijn; *onsochte:* hevig; ik moet wel een geweldige spijt hebben.
354 *Godsat:* (Gods haat), de vloek van God; *hebdi:* moogt ge hebben; *diet sochte:* die daarom vroeg, omdat ge erom vroeg.
355 *swighet:* zwijg; *meer:* verder; *deser talen:* over dit onderwerp; hou zulke praatjes verder voor je, of hoofser: laat dit onderwerp verder rusten.
356 *hoert:* luister naar; *in den dalen:* in de velden.
357 *hen vervroyen:* zich verheugen, vrolijk zijn.
358 litotes (zie 31); *vernoyen:* mishagen; de tijd zal u des te aangenamer vallen.
359 *al:* geheel.
360 *wel ghemaeckt:* behoorlijk (opgemaakt).
361 *soe:* dan; *ghenoecht:* genoegen schenkt, behaagt.
362 en wat u aanstaat, wat ge wenst.
363 *ic hebs* (uit *hebbe es*) *toren:* ik ben er verontwaardigd over.
364 *ghijt:* gij het; *heden:* nu, op dit ogenblik; *leit te voren:* voorstelt.
365 *en belghet u niet:* word niet boos.

Het dede Venus, diet mi riet.
God gheve mi scande ende plaghe
Ochtic u emmermeer ghewaghe."
Si seide: „Ic vergheeft u dan.
Ghi sijt mijn troest voer alle man
Die leven onder den trone.
Al levede Absolon die scone
Ende ic des wel seker ware
Met hem te levene ·m· iare
In weelden ende in rusten,
In liets mi niet ghecusten.
Lief, ic hebbe u soe vercoren,
Men mocht mi dat niet legghen voren,
Dat ic uwes soude vergheten.
Waric in hemelrike gheseten
Ende ghi hier in ertrike,
Ic quame tot u sekerlike!
Ay God, latet onghewroken
Dat ic dullijc hebbe ghesproken!
Die minste bliscap in hemelrike
En es hier ghere vrouden ghelike:
Daer es die minste soe volmaect,

366 het was Venus die mij ertoe aanspoorde.
367 *plaghe:* ramp(en).
368 *ochtic* (uit *ochte ic*): als ik; *emmermeer:* ooit nog eens; *ghewaghe:* (ervan) zou gewagen, zou reppen.
369 zij zei: dan vergeef ik het u.
370 *troest:* toeverlaat, steun; *voer alle man:* voor alle (andere) mensen, van alle mensen.
371 *onder den trone:* onder de hemel, op aarde.
373 *des:* er . . . van; *seker:* zeker.
374 *te levene:* te leven; *·m· (dusent):* 1000.
375 *in weelden:* in overvloed; *in rusten:* in vreugde.
376 *liets:* uit *liet es; ghecusten* (met 2e naamv.): tevreden stellen; ik zou er niet tevreden mee zijn.
377 *soe vercoren:* zo uitverkoren, zo lief.
378 *mocht:* zou kunnen; *dat* wijst vooruit op 379; *legghen voren:* verwijten.
379 *uwes:* 2e naamv. van *gij; vergheten* met 2e naamval.
380 *waric gheseten:* (was ik gezeten), leefde ik.
382 *sekerlike:* zonder twijfel.
383 *latet:* laat het; *onghewroken:* ongestraft.
384 *dullijc:* dwaas.
385 *bliscap:* vreugde.
386 *es ghelike:* is gelijk; *ghere vrouden:* aan geen vreugde.
385–86 geen vreugde hier is te vergelijken met de minste hemelse vreugde, of: de minste hemelse vreugde overtreft alle vreugde op aarde.
387 *die minste:* nl. vreugde (385).

Datter zielen niet en smaect
Dan Gode te minnen sonder inde.
Al erdsche dinc es ellinde;
Si en doeghet niet een haer
Jeghen die minste die es daer.
Diere om pinen die sijn vroet,
Al eest dat ic dolen moet
Ende mi te groten sonden keren
Dore u, lieve scone ionchere."

* * *

Dus hadden si tale ende wedertale.
Si reden berch ende dale.
In can u niet ghesegghen wel
Wat tusschen hen tween ghevel.
Si voren alsoe voert
Tes si quamen in een poert,
Die scone stont in enen dale.
Daer soe bequaemt hen wale,
Dat siere bleven der iaren seven
Ende waren in verweenden leven
Met ghenuechten van lichamen,
Ende wonnen ·ij· kinder tsamen.

388 *datter:* uit *dat der; datter zielen:* dat aan de ziel; *niet en:* niets; *smaect:* behaagt.
389 *Gode:* lijdend voorwerp; *sonder inde:* eindeloos, eeuwig.
390 *al erdsche dinc:* alle aardse goed; *ellinde:* ellende.
391 *si:* nl. *al erdsche dinc; doeghet:* deugt; het betekent totaal niets, het is geen greintje waard.
392 *jeghen:* vergeleken bij; *die minste* nl. hemelse vreugde (zie 385 en 387).
393 *pinen:* zich inspannen; *vroet:* wijs; zij zijn verstandig die er zich voor inspannen.
394 *eest* (uit *es et*): is het; al is het (met mij zo gesteld) dat ik moet dwalen.
395 *te groten sonden:* in grote zonden; *mi keren:* mij begeven in.
396 *dore u:* ter wille van u.
397 *dus:* zo; *tale ende wedertale:* woord en wederwoord; zo onderhielden zij zich.
398 *riden:* met de bepaling van plaats als object: rijden over, door, langs.
400 *tween:* verbogen vorm van *twee; ghevel:* plaats vond.
401 *voren* (onv. verl. tijd van *varen*): reden.
402 *tes* (uit *te des*): totdat; *poert:* stad.
403 *stont:* lag.
404 *beqaemt* (uit *bequam et*): beviel het; *soe . . . wale:* zo goed.
405 *siere:* zij er; *der iaren* (2e naamv. meerv.) *seven:* zeven jaren.
406 *verweent:* weelderig; en leefden in weelde.
407 *ghenuechte:* genot; in lichamelijk genot.
408 *wonnen:* kregen; ·ij·: 2.

Daer na den seven iaren,
Alse die penninghe verteert waren,
Moesten si teren vanden pande
Die si brachten uten lande.
Cleder, scoenheit ende paerde
Vercochten si te halver warde
Ende brochtent al over saen.
Doen en wisten si wat bestaen:
Si en conste ghenen roc spinnen
Daer si met mochte winnen.
Die tijt wort inden lande diere
Van spisen, van wine ende van biere
Ende van al datmen eten mochte.
Dies hen wort te moede onsochte;
Si waren hen liever vele doet,
Dan si hadden ghebeden broet.
Die aermoede maecte een ghesceet
Tusschen hen beiden, al waest hen leet.
Aenden man ghebrac dierste trouwe;
Hi lietse daer in groten rouwe
Ende voer te sinen lande weder.
Si en sachen met oghen nye zeder.

409 *daer* nl. in die stad.
410 *die penninghe:* het geld.
411 *teren:* leven van, in hun onderhoud voorzien; moesten zij leven van (de verkoop van) hun bezittingen.
413 *scoenheit:* sieraden.
414 *warde:* waarde; *te halver warde:* voor de helft van de waarde.
415 *overbrenghen:* opmaken; *al:* alles; *saen:* spoedig.
416 *doen:* toen; *wat bestaen:* wat te beginnen.
417 *roc:* spinrokken; zij kon (nog) geen spinrok vol spinnen.
418 waar zij (iets) mee zou kunnen verdienen.
419 het werd een dure tijd in het (hele) land.
421 *mochte:* zou kunnen.
422 *dies:* daardoor; *hen:* hun; *wort* (onv. verl. tijd van *werden*): werd; *hen wort te moede onsochte:* zij werden (diep) ongelukkig.
423 *liever vele:* veel liever; *hen:* wat hun betrof.
424 *dan:* dan dat; *broet bidden:* bedelen.
425 *aermoede:* armoede, ellende; *maecte een ghesceet:* veroorzaakte een scheiding.
426 *al waest* (uit *was et*) *hen leet:* al deed het hun verdriet.
427 *ghebreken:* ontbreken, te kort schieten in; de man schoot te kort in de trouw (die hij eerst betoond had).
428 *lietse:* liet haar achter; *rouwe:* verdriet.
429 *voer:* trok.
430 *sachen:* zag hem; *en . . . nye:* nooit; *met oghen:* een pleonasme dat de onherroepelijkheid versterkt; *zeder:* sindsdien, daarna; zij zag hem daarna nooit meer terug.

Daer bleven met hare ghinder
Twee uter maten scone kinder.

* * *

Si sprac: „Hets mi comen soe,
Dat ic duchte spade ende vroe.
Ic ben in vele doghens bleven.
Die ghene heeft mi begheven
Daer ic mi trouwen toe verliet.
Maria, vrouwe, oft ghi ghebiet,
Bidt vore mi ende mine ·ij· ionghere,
Dat wi niet en sterven van honghere.
Wat salic doen, elendech wijf!
Ic moet beide ziele ende lijf
Bevlecken met sondeghen daden.
Maria, vrouwe, staet mi in staden!
Al constic enen roc spinnen,
In mochter niet met winnen
In tween weken een broet.
Ic moet gaen dorden noet
Buten der stat op tfelt
Ende winnen met minen lichame ghelt,
Daer ic met mach copen spise.
In mach in ghere wise
Mijn kinder niet begheven."

431 *daer ... ghinder:* daarginds, daar in den vreemde; *bleven met hare:* had ze bij zich.
432 *uter maten:* buitengewoon.
433 *sprac:* zei; *hets mi comen soe:* het is met mij zo (ver) gekomen, mij is dan overkomen.
434 *duchte:* vreesde; *spade ende vroe:* (laat en vroeg), al die tijd.
435 *ic ben ... bleven:* ik ben terecht gekomen; *in vele doghens* (2e naamv. enk.): in veel ellende.
436 *begheven:* in de steek gelaten.
437 (op wie ik wat de trouw betreft rekende) op wiens trouw ik rekende.
438 *oft ghi ghebiet:* als gij wilt, alstublieft.
439 ·ij·: 2; *ionghere:* kinderen.
441 *salic:* moet ik; *elendech:* (eig. „in den vreemde verkerend" en vandaar) rampzalig; *wijf:* vrouw.
442 *beide ... ende:* zowel ... als.
444 *staet mi in staden:* sta mij bij, help mij.
445 *al constic:* al zou ik kunnen; *enen roc:* een spinrok (vol).
446 *in:* uit *ic ne; met:* mee; *winnen:* verdienen.
448 *dorden noet:* noodgedwongen.
449 *tfelt:* het veld.
451 *daer ... met:* waarmee, waarvoor; *mach:* kan.
452 *in ghere* (uit *gheenre*) *wise:* op geen enkele manier, volstrekt niet.
453 *begheven:* in de steek laten.

Dus ghinc si in een sondech leven,
Want men seit ons overwaer,
Dat si langhe seve iaer
Ghemene wijf ter werelt ghinc
Ende meneghe sonde ontfinc,
Dat haer was wel onbequame,
Die si dede metten lichame,
Daer si cleine ghenuechte hadde in,
Al dede sijt om een cranc ghewin,
Daer si haer kinder met onthelt.
Wat holpt al vertelt,
Die scamelike sonden ende die zwaer
Daer si in was ·xiiij· iaer!
Maer emmer en lietsi achter niet,
Hadsi rouwe oft verdriet,
Sine las alle daghe met trouwen
Die seven ghetiden van onser vrouwen.
Die las si haer te loven ende teren,
Dat sise moeste bekeren
Uten sondeliken daden,
Daer si was met beladen
Bi ghetale ·xiiij· iaer,

454 *dus:* zo.
455 *overwaer:* als waarheid.
456 *langhe seve iaer:* zeven jaar lang.
457 *ghemene wijf* (bep. van gesteldheid): als een publieke vrouw; *ter werelt ghinc:* „in het leven" was.
458 *ontfinc:* onderging, aanvaardde.
459 *dat:* wat; *wel:* zeer; *onbequame:* onaangenaam; wat zij heel ellendig vond.
461 *cleine:* weinig; *ghenuechte:* genot; waar zij weinig plezier aan beleefde.
462 *al:* alles; *sijt:* zij het; *cranc:* gering; *ghewin:* verdienste.
463 *daer ... met:* waarmee; *onthelt:* onderhield, in het leven hield.
464 Wat zou het geven alles te vertellen? Waarom nog meer te vertellen?
465 (over) de schandelijke en zware zonden.
466 *daer si in was:* waarin zij leefde; ·xiiij·: 14.
467 *emmer:* steeds; *en lietsi achter niet:* liet zij niet na; maar nooit vergat zij.
468 al was zij nog zo ongelukkig.
469 *ne* (in *sine*) is de voortzetting van de ontkenning uit 467; *las:* bad, zei op; *sine las:* ... (om) te bidden; *met trouwen:* trouw.
470 *ghetiden:* getijden.
471 *haer te loven ende teren:* haar tot lof en eer, om haar te loven en te eren.
472 *dat:* opdat; *sise:* zij (nl. Maria) haar; *moeste:* zou willen, mocht; *bekeren:* terug voeren, bekeren.
473 *uten* (uit *ute den*): van de.
474 *daer ... met:* waarmee; *beladen:* belast.
475 *bi ghetale:* ten getale van, in totaal.

Dat segghic u over waer.
Si was seven iaer metten man,
Die ·ij· kindere an hare wan,
Diese liet in ellinde,
Daer si doghede groet meswinde.
Dierste ·vij· iaer hebdi gehoert.
Verstaet hoe si levede voert.

* * *

Als die ·xiiij· iaer waren ghedaen,
Sinde haer God int herte saen
Berouwennesse alsoe groet,
Dat si met enen swerde al bloet
Liever liete haer hoet af slaen,
Dan si meer sonden hadde ghedaen
Met haren lichame, alsi plach.
Si weende nacht ende dach,
Dat haer oghen selden drogheden.
Si seide: „Maria, die Gode soghede,
Fonteyne boven alle wiven,
Laet mi inder noet niet bliven!
Vrouwe, ic neme u torconden,
Dat mi rouwen mine sonden
Ende sijn mi herde leet.
Der es soe vele, dat ic en weet

476 *dat:* wijst terug naar 467–72; *over waer:* naar waarheid; dat is echt waar, zeg ik u.
478 *an hare:* bij haar; *wan:* kreeg.
479 *diese:* die haar; *ellinde:* (in een vreemd land), ellende; die haar aan haar lot overliet.
480 *daer:* daar; *doghede:* leed, ondervond; *meswinde:* tegenspoed, ongeluk.
481 *dierste:* de eerste; ·vij·: 7; *hebdi:* hebt gij.
482 *verstaet:* luister; *voert:* verder.
483 ·xiij·: 14; *waren ghedaen:* doorgemaakt waren, voorbij waren.
484 *sinde:* zond; *saen:* spoedig.
485 *berouwennesse:* berouw; *alsoe:* zo.
486 *al bloet:* in het openbaar.
487 *liete:* zou laten; *hoet:* hoofd.
488 *dan:* dan dat; *hadde:* zou hebben.
489 *alsi plach:* zoals zij gewoon was (te doen).
491 *dat:* zodat; *drogheden:* droog waren.
493 *fonteyne:* bron; *boven alle wiven:* (uitverkoren) boven alle vrouwen.
494 *bliven:* ten onder gaan.
495 *torconden* (uit *te orconden*): als getuige.
496 *rouwen:* spijten; dat ik berouw heb over mijn zonden.
497 en (dat zij) door mij zeer verafschuwd worden.
498 *der:* van deze (nl. zonden); *es soe vele:* zijn (er) zoveel; er zijn er zoveel; *en:* niet.

Waer icse dede ocht met wien.
Ay lacen! Wat sal mijns ghescien!
Ic mach wel ieghen dordeel sorgen,
Doghen Gods sijn mi verborgen,
Daer alle sonden selen bliken,
Beide van armen ende van riken,
Ende alle mesdaet sal sijn ghewroken,
Daer en si vore biechte af ghesproken
Ende penitencie ghedaen.
Dat wetic wel sonder waen.
Des benic in groten vare.
Al droghic alle daghe een hare
Ende croeper met van lande te lande
Over voete ende over hande
Wullen, barvoet sonder scoen,
Nochtan en constic niet ghedoen,
Dat ic van sonden worde vri,
Maria, vrouwe, ghi en troest mi.
Fonteyne boven alle doghet,
Ghi hebt den meneghen verhoghet,

499 *icse:* ik ze (nl. de zonden); *ocht:* of.
500 *Ay lacen:* helaas, o wee; *mijns:* met mij.
501 *mach:* moet; *ieghen dordeel:* voor het (laatste) oordeel; *sorgen:* bang zijn, vrezen.
502 *doghen* (uit *de oghen*) *Gods:* de ogen van God; *mi:* voor mij.
503 *selen bliken:* zullen duidelijk worden, bekend zullen worden.
504 *beide ... ende:* zowel ... als.
505 *mesdaet:* zonde; *sal sijn ghewroken:* zal gestraft worden.
506 *daer ... af:* daarvan; *en si:* tenzij; *vore:* van te voren; tenzij deze te voren is gebiecht.
507 *penetencie:* boete(doening).
508 *sonder waen:* heel zeker; *sonder waen* drukt in de vorm van een litotes (zie 31) uit wat reeds met *wel* is gegeven (zie *Aant.* 461 en *Aant.* 945).
509 *des:* daarom; *in groten vare:* in grote angst.
510 *al droghic:* al zou ik dragen; *een hare:* een haren (boete)kleed.
511 *croeper met:* kroop ermee.
512 *over voete ende over hande:* op handen en voeten.
513 *wullen:* in een wollen (haren) kleed (hemd); *barvoet:* barvoets.
514 *nochtan* (uit *nochte dan*): nochtans, toch; *constic:* zou ik kunnen; *ghedoen:* bereiken.
515 *worde* (coniunctivus van de onv. verl. tijd): zou worden; *worde vri:* verlost zou worden.
516 *ghi en troest mi:* tenzij gij mij helpt.
517 *fonteyne:* bron; *doghet:* deugd, of: genade.
518 *den meneghen:* menigeen; *verhoghet:* (verhoogd) opgeheven, of: (verheugd) verblijd.

Alse wel Teophuluse sceen.
Hi was der quaetster sonderen een
Ende haddem den duvel op ghegeven
Beide ziele ende leven
Ende was worden sijn man;
Vrouwe, ghi verloesseten nochtan.
Al benic een besondech wijf
Ende een onghestroest keytijf,
In wat leven ic noy was,
Vrouwe, ghedinct dat ic las
Tuwer eren een ghebede!
Toent aen mi u oetmoedechede!
Ic ben ene die es bedroevet
Ende uwer hulpen wel behoevet.
Dies maghic mi verbouden:
En bleef hem nye onvergouden
Die u gruete, maghet vrie,
Alle daghe met ere Ave Marie.
Die u ghebet gherne lesen,
Si moeghen wel seker wesen
Dat hen daer af sal comen vrame.

519 *Teophuluse* (meew.voorw.): Theophilus; *sceen:* duidelijk werd, bleek.
520 *der qaetster sonderen een:* een van de ergste zondaren.
521 *haddem:* had zich; *den duvel:* aan de duivel; *op ghegeven:* overgegeven.
522 zowel wat zijn ziel als zijn (aardse) leven betreft.
523 *was worden:* was geworden; *man:* vazal, onderhorige.
524 *ghi verloesseten nochtan:* toch verloste gij hem.
525 *besondech:* zondig, met zonden beladen.
526 *onghe(s)troest:* verlaten, diep gezonken; *keytijf:* rampzalige, onwaardige, zondares.
527 *noy:* ooit, ook maar, of: met tegenzin.
528 *ghedinct:* wil eraan denken; *las:* opzei.
530 *toent:* bewijs; *toent aen mi:* pas op mij toe; *u:* uw; *oetmoedechede:* genadigheid (d.w.z. dat gij *oetmoet* = genade bezit).
531 *ene:* iemand; *die es bedroevet:* die terneergeslagen is; ik ben diep ongelukkig.
532 *behoeven* met 2e naamv.: iets nodig hebben.
533 *dies:* hierom; *maghic:* durf ik; *mi verbouden:* mij verstouten; daarom durf ik moed te vatten.
534 *en ... nye:* nooit; *onvergouden:* onbeloond.
535 *gruete:* begroet, aanspreekt; *vrie* (bijv. naamw. in postpositie): edel.
536 *met ere* (3e naamv.): met een.
537 *gherne:* ijverig; *lesen:* opzeggen.
538 *moeghen:* kunnen; *seker:* overtuigd.
539 *hen:* hun; *daer af:* daarvan; *vrame* (zie 86): heil.

Vrouwe, hets u soe wel bequame,
Uut vercorne Gods bruut:
U sone sinde u een saluut
Te Nazaret, daer hi u sochte,
Die u ene boetscap brochte
Die nye van bode was ghehoert.
Daer omme sijn u die selve woert
Soe bequame sonder wanc,
Dat ghijs wet elken danc
Die u gheerne daer mede quet.
Al waer hi in sonden belet,
Ghi souten te ghenaden bringhen
Ende voer uwen sone verdinghen."
Dese bedinghe ende dese claghe
Dreef die sondersse alle daghe.
Si nam een kint in elke hant
Ende ghincker met doer tlant
In armoede van stede te steden,
ende levede bider beden.
Soe langhe dolede si achter dlant,
Dat si den cloester weder vant
Daer si hadde gheweest nonne,
Ende quam daer savons na der sonne
In ere weduwen huus spade,

540 *hets:* het (nl. het Ave Maria) is; *bequame:* lief.
541 *Gods bruut:* bruid van God.
542 *sinde:* zond; *saluut:* heilwens.
543 *hi:* antecedent van 544; *sochte:* bezocht.
545 *nye:* nooit; *van bode:* van (enige) bode.
546 *die selve woert:* juist deze woorden.
547 *bequame:* lief; *sonder wanc:* zonder twijfel.
548 *ghijs:* gij ervoor; *wet danc:* dank weet, dankbaar zijt; *elken:* iedereen.
549 *gheerne:* ijverig, vurig; *quet:* aanspreekt, zich richt tot.
550 *belet:* verstrikt.
551 *souten:* zoudt hem; *te ghenaden:* tot genade; *bringhen:* voeren; gij zoudt zorgen dat hij genade verkreeg.
552 *verdinghen:* vrij pleiten.
553 *bedinghe:* bidden; *claghe:* geklaag.
554 *dreef:* bedreef, uitte; *sondersse:* zondares.
556 *ghincker met:* trok ermee, trok met hen.
557 *van stede te steden:* van plaats naar plaats.
558 *bider beden:* van aalmoezen.
559 *dolede:* dwaalde; *achter dlant* (uit *dat lant*): door het land heen.
562 *na der sonne:* na zonsondergang.
563 *in ere weduwen huus:* in het huis van een weduwe; *spade:* laat.

Daer si bat herberghe doer ghenade,
Dat si daer snachts mochte bliven.
„Ic mocht u qualijc verdriven,"
Sprac die weduwe, „met uwen kinderkinen;
Mi dunct dat si moede scinen.
Ruust u ende sit neder.
Ic sal u deilen weder
Dat mi verleent onse Here,
Doer siere liever moeder ere."
Dus bleef si met haren kinden
Ende soude gheerne ondervinden
Hoet inden cloester stoede.
„Segt mi," seitsi, „vrouwe goede,
Es dit covint van ioffrouwen?"
„Jaet", seitsi, „bi miere trouwen,
Dat verweent es ende rike;
Men weet niewer sijns ghelike.
Die nonnen diere abijt in draghen,
In hoerde nye ghewaghen
Van hem gheen gherochten
Dies si blame hebben mochten."

* * *

Die daer bi haren kinderen sat,

564 *bat:* verzocht, smeekte; *herberghe:* onderdak; *doer ghenade:* nederig, of: als een gunst.
566 *mocht:* zou kunnen; *qualijc:* moeilijk; *verdriven:* de deur wijzen, weg jagen.
567 *met uwen kinderkinen:* met uw kindertjes.
568 *scinen:* blijken (te zijn).
569 *ruust u:* rust uit, kom tot rust.
570 *u deilen weder:* u weer doen delen in.
571 *dat:* datgene wat.
572 ter ere van zijn lieve moeder (bep. bij 570); (en dat doe ik) om zijn lieve moeder te eren.
573 *dus:* zo; *kinden:* kinderen.
574 *gheerne:* graag; *ondervinden:* onderzoeken, uitvorsen.
575 *hoet:* hoe het; *stoede:* gesteld was.
576 *vrouwe goede:* goede, edele vrouw.
577 *covint:* klooster(gemeenschap); *ioffrouwen:* (adellijke) jonkvrouwen; is dit klooster van (adellijke) jonkvrouwen?
578 *jaet:* ja zeker; *bi miere trouwen:* op mijn woord.
579 *dat:* (een klooster) dat; *verweent:* weelderig, prachtig; *rike:* machtig, voornaam.
580 *weet:* kent; *niewer:* nergens.
581 (wat) de nonnen (betreft) die er het kloosterkleed dragen.
582 *in:* uit *ic ne; ne ... nye:* nooit; *ghewaghen:* reppen, gewag maken van, vertellen.
583 *van hem:* over hen; *gerochten:* praatjes.
584 *dies:* waarvan, waardoor; *blame:* (een) smet, slechte naam.

Si seide: „Waer bi segdi dat?
Ic hoerde binnen deser weken
Soe vele van ere nonnen spreken.
Alsic verstoet in minen sinne,
Soe was si hier costerinne.
Diet mi seide hine loech niet.
Hets binnen ·xiiij· iaren ghesciet,
Dat si uten cloester streec.
Men wiste noyt waer si weec
Oft in wat lande si inde nam."
Doen wort die weduwe gram
Ende seide: „Ghi dunct mi reven!
Derre talen seldi begheven
Te segghene vander costerinnen,
Oft ghi en blijft hier niet binnen!
Si heeft hier costersse ghesijn
·xiiij· iaer den termijn,
Dat men haers noyt ghemessen conde
In alden tiden ene metten stonde,
Hen si dat si waer onghesont.
Hi ware erger dan een hont
Diere af seide el dan goet.
Si draghet soe reynen moet

586 *waer bi:* op grond waarvan; *segdi:* zegt gij; hoe kunt u dat zeggen?
587 *binnen deser weken:* deze week (nog).
589 *verstoet:* begreep; *in minen sinne:* met mijn verstand; als ik het goed begreep.
591 *loech:* loog.
592 het is nog geen veertien jaar geleden.
593 *streec:* er vandoorging.
594 *men wiste noyt:* men heeft nooit geweten; *weec:* vluchtte.
595 *oft:* of; *in wat lande:* in welk land; *inde nam:* aan haar eind kwam.
596 *doen:* toen; *wort gram:* werd boos.
597 *ghi dunct mi:* gij lijkt mij; *reven:* raaskallen, ijlen; ge lijkt wel gek.
598/9 *derre talen* (2e naamv. enk.): zulke verhaaltjes; *seldi:* moet ge; *begheven* met 2e naamv.: ophouden met; *te segghene* (verbogen vorm van de infinitief te verbinden met *talen*): te zeggen; u zult moeten ophouden met zulke verhaaltjes (te vertellen) over de kosteres.
600 *hier binnen* nl. in haar huis.
601 *heeft ghesijn:* is geweest.
602 *den termijn:* de (volle) tijd; veertien jaar lang, deze veertien jaar.
603/4 *ghemessen* met 2e naamv.: missen; voor de functie van *ghe* zie 59; *in alden tiden:* in al die tijd; zonder dat men haar in al die tijd ook maar één moment van de metten heeft gemist.
605 *hen* (uit *het en*) *si:* tenzij; *onghesont:* niet in orde.
606 *erger:* slechter.
607 *diere:* die van haar; *el:* iets anders.
608/9 *draghet:* heeft; *so reynen moet:* zo een zuivere ziel; als enige non maar zou kunnen hebben; zij heeft de zuiverste ziel die een non kan hebben.

Die eneghe nonne draghen mochte.
Die alle die cloesters dore sochte
Die staen tusschen Elve ende der Geronde,
Ic wane men niet vinden en conde
Ne ghene die gheesteliker leeft!"

* * *

Die alsoe langhe hadde ghesneeft,
Dese tale dochte haer wesen wonder
Ende seide: „Vrouwe, maect mi conder:
Hoe hiet haer moeder ende vader?"
Doe noemesise beide gader.
Doen wiste si wel dat si haer meende.
Ay God, hoe si snachs weende
Heymelike voer haer bedde!
Si seide: „Ic en hebbe ander wedde
Dan van herten groet berouwe.
Sijt in mijn hulpe, Maria, vrouwe!
Mijn sonden sijn mi soe leet,
Saghic enen hoven heet,
Die in groten gloyen stonde,
Dat die vlamme ghinghe uten monden,
Ic croper in met vlite,
Mochtic mier sonden werden quite.
Here, ghi hebt wan hope verwaten;

610 *die ... dore sochte:* wie zou doorzoeken, als men zou doorzoeken.
611 *staen:* liggen; *tusschen Elve ende der Geronde:* tussen (de) Elbe en de Gironde.
612 *Ic wane:* ik geloof (dat); *niet vinden en conde:* niet zou kunnen vinden.
613 *ne ghene:* geen; *gheesteliker:* vromer.
610–613 Ik geloof niet, dat men iemand zou kunnen vinden die vromer leeft, als men alle kloosters doorzocht enz.
614 die zolang een zondig leven had geleid.
615 *dese tale:* deze uitspraak; *dochte haer:* leek haar; *wonder:* onvoorstelbaar.
616 *ende seide:* en (zij) zei; *conder:* nader bekend.
617 *hiet:* heetten.
618 *doe:* toen; *noemesise* (uit *noemede sise*): noemde zij ze; *beide gader:* allebei.
619 *doen:* toen; *meende:* bedoelde.
621 *heymelike:* stilletjes.
622 *wedde:* pand, betaling; ik heb niets anders te bieden.
624 *sijt in mijn hulpe:* kom mij te hulp.
625 ik verafschuw mijn zonden zo.
626 *hoven:* oven.
627 *gloyen:* gloed.
628 *dat:* zodat; *uten* (uit *ute den*) *monde:* uit de opening; zodat de vlammen naar buiten sloegen.
629 *met vlite:* opgewekt, of: terstond.
630 *mochtic:* als ik kon; *mier sonden:* van mijn zonden; *werden quite* met 2e naamv.: verlost worden.
631 *wan hope:* wanhoop; *verwaten* (predikatief attribuut): vervloekt.

Daer op willic mi verlaten.
Ic ben die altoes ghenade hoept,
Al eest dat mi anxt noept
Ende mi bringt in groten vare.
En was nye soe groten sondare
Sint dat ghi op ertrike quaemt
Ende menschelike vorme naemt
Ende ghi aen den cruce wout sterven,
Sone lieti den sondare niet bederven,
Die met berouwenesse socht gnade,
Hi vantse, al quam hi spade,
Alst wel openbaer scheen
Den enen sondare vanden tween,
Die tuwer rechter siden hinc.
Dats ons een troestelijc dinc,
Dat ghine ontfinc onbeschouden.
Goet berou mach als ghewouden.
Dat maghic merken an desen,
Ghi seit: „Vrient, du salt wesen
Met mi heden in mijn rike.
Dat segghic u ghewaerlike."
Noch, Here, waest openbare,
Dat Gisemast, die mordenare,
Ten lesten om ghenade bat.

632 *hem verlaten:* vertrouwen op; daarop wil ik vertrouwen.
633 ik hoop steeds op genade.
634 *eest* (uit *es et*): is het; *noept:* kwelt.
635 *in groten vare:* in grote vrees.
636 *en was nye:* er was nooit; *so groten* (uit *groet een*) *sondare:* een zo groot zondaar.
637 *Sint dat:* sinds.
638 en een menselijke gestalte aannam.
640 *lieti:* liet ge; *bederven:* ten onder gaan; *sone* (sluit aan bij 636): of . . . niet; wegens de afstand wordt *sondare* herhaald; of gij liet de zondaar niet te gronde gaan.
641 *berouwenesse:* berouw; *gnade:* genade; als hij met berouw genade zocht.
642 *vantse:* vond ze (nl. de genade); *spade:* laat.
643 *openbaer:* duidelijk; *scheen:* bleek.
644 *den enen sondare:* met de ene zondaar.
645 *tuwer rechter siden:* aan uw rechter zij.
646 *dats:* dat is; *ons:* voor ons; *een troestelijc dinc:* iets dat troost geeft; dat is iets dat ons troost verschaft.
647 *ghine:* gij hem; *ontfinc:* tot u nam; *onbeschouden:* ongestraft.
648 *goet:* waarlijk; *mach:* kan; *als:* alles; *ghewouden:* bereiken.
649 dat kan ik aan hem (nl. deze zondaar) wel zien.
650 *du salt:* jij zult.
652 *ghewaerlike:* naar waarheid, volgens de waarheid.
653 *noch:* toch, nochtans; *waest* (uit *was et*): was het; *openbare:* zeker.
655 *ten lesten:* (pas) op het laatst, op het allerlaatst.

Hine gaf u weder gout no scat,
Dan hem berouden sine sonden.
U ontfermecheit en es niet te gronden,
Niet meer dan men mach
Die zee uut sceppen op enen dach
Ende droghen al toten gronde.
Dus was nye soe grote sonde,
Vrouwe, u ghenaden en gaen boven.
Hoe soudic dan sijn verscoven
Van uwer ontfermecheit,
Ocht mi mijn sonden sijn soe leit!"

* * *

Daer si lach in dit ghebede,
Quam een vaec in al haer lede
Ende si wort in slape sochte.
In enen vysioen haer dochte,
Hoe een stemme aen haer riep,
Daer si lach ende sliep:
„Mensche, du heves soe langhe gecarmt,
Dat Maria dijns ontfarmt,
Want si heeft u verbeden.
Gaet inden cloester met haestecheden.
Ghi vint die doren open wide

656 *weder ... no:* noch ... noch; *scat:* geld; hij gaf u geen goud of geld.
657 *dan:* alleen; slechts het berouw van zijn zonden.
658 *u:* uw; *ontfermecheit:* barmhartigheid; *te gronden:* te peilen, te doorgronden.
659–660 het is even onmogelijk om de zee leeg te scheppen in één dag.
661 *droghen:* droog maken; *toten grond:* tot de bodem.
662 *dus:* zo; *was nye:* was er nooit, bestond er geen.
663 vrouwe, of uw genade (gaat er boven uit) is nog groter.
664 *hoe:* waarom; *verscoven:* uitgesloten.
665 van uw barmhartigheid.
666 *ocht:* indien, nu; nu ik zo'n afschuw van mijn zonden heb.
667 *daer:* terwijl.
668 *een vaec:* een slaap; *in al haer lede:* over haar hele lichaam.
669 *si wort in slape:* zij viel in slaap; *sochte:* zachtjes.
670 *in enen vysioen:* in een droomgezicht; *haer dochte:* scheen het haar toe, meende zij.
671 *hoe:* dat; *aen haer riep:* haar aanriep.
672 *daer:* waar, terwijl; *si lach ende sliep:* zij lag te slapen.
673 *mensche:* mensenkind; *du heves:* jij hebt; *gecarmt:* gekermd.
674 *dijns* (2e naamv. van *du*) *ontfarmt:* zich over jou ontfermt.
675 *want:* immers, namelijk; *si heeft u verbeden:* zij heeft u door haar bidden gered.
676 *met haestichedeu:* met spoed.
677 *die doren:* de deuren; *open wide:* wijd open.

Daer ghi uut ginges ten selven tide
Met uwen lieve, den ionghelinc,
Die u inder noet af ghinc.
Al dijn abijt vinstu weder
Ligghen opten outaer neder.
Wile, covele ende scoen
Moeghedi coenlijc ane doen.
Des danct hoeghelike Marien.
Die slotele vander sacristien,
Die ghi voer tbeelde hinct
Snachs, doen ghi uut ghinct,
Die heeft si soe doen bewaren,
Datmen binnen ·xiiij· iaren
Uwes nye en ghemiste,
Soe dat yemen daer af wiste.
Maria es soe wel u vrient,
Si heeft altoes voer u ghedient
Min no meer na dijn ghelike.
Dat heeft de vrouwe van hemelrike,
Sonderse, doer u ghedaen.
Si heet u inden cloester gaen.
Ghi en vint nyeman op u bedde.
Hets van Gode dat ic u quedde."

★ ★
★

678 *ghi ginges:* contaminatie van *ghi ginct* en *du ginges; ten selven tide:* op die keer, toentertijd.
679 *met uwen lieve:* met uw lief.
680 *af ghinc:* in de steek liet.
681 *al dijn abijt:* je hele nonnenkleding; *vinstu:* vind je; *weder:* terug, weer.
682 *opten outaer neder:* onder aan het altaar, beneden aan het altaar.
683 *wile:* sluier; *covel:* pij; *scoen:* schoenen.
684 *moeghedi:* moogt ge; *coenlijc:* rustig, zonder angst.
685 *des danct:* dank daarvoor; *hoeghelike:* zeer, of: verheugd (verg. 518).
686 *die slotele:* de sleutels.
688 *doen ghi uut ghinct:* toen u wegging.
689 die heeft zij zo bewaard.
690 *binnen ·xiiij· iaren:* de afgelopen veertien jaar.
691 *uwes ghemiste:* u miste; *nye ... en:* nooit.
692 *yemen:* iemand; *daer af:* daarvan.
693 *soe wel:* zo zeer; *vrient:* goed gezind; Maria is u zo bijzonder genegen.
694 *altoes:* al die tijd; *voer u:* in uw plaats.
695 *min no meer:* volkomen, geheel; *na dijn ghelike:* in jouw voorkomen; geheel op jou gelijkend.
696 *vrouwe:* heerseres, koningin.
697 *doer u:* voor u.
698 *heet:* beveelt.
699 *nyeman:* niemand.
700 *hets:* het is; *van Gode:* uit naam van God; *quedde:* toespreek.

Na desen en waest niet lanc,
Dat si uut haren slape ontspranc.
Si seide: „God, gheweldechere,
En ghehinct den duvel nemmermere,
Dat hi mi bringhe in mere verdriet,
Dan mi nu es ghesciet!
Ochtic nu inden cloester ghinghe
Ende men mi over dieveghe vinghe,
Soe waric noch meer ghescent,
Dan doen ic ierst rumde covent.
Ic mane u, God die goede,
Dor uwen pretiosen bloede
Dat uut uwer ziden liep,
Ocht die stemme die aen mi riep,
Hier es comen te minen baten,
Dat sijs niet en moete laten,
Si en come anderwerf tot hare
Ende derdewerven openbare,
Soe dat ic mach sonder waen
Weder in minen cloester gaen.
Ic wilre om benedien
Ende loven altoes Marien!"

* * *

701 *na desen:* hierna; *en waest* (uit *was et*) *niet lanc:* duurde het niet lang.
702 *ontspranc:* ontwaakte, wakker schrok.
703 *gheweldechere:* almachtige Heer.
704 *en ghehinct nemmermere:* sta nooit meer toe.
705 *bringhe:* coniunctief; *in mere verdriet:* in groter ellende.
706 dan mij reeds overkomen is.
707 *ochtic:* als ik.
708 *over dieveghe:* als (een) dief (dievegge).
709 *ghescent:* geschandvlekt, onteerd.
710 *ierst:* vroeger, indertijd; *rumde* (uit *rumede*): verliet; dan (als ik betrapt zou zijn) toen ik indertijd uit het klooster wegvluchtte.
711 *mane:* smeek; *God die goede:* goede God.
712 *dor:* bij; *pretiosen:* kostelijk, dierbaar.
713 dat wegvloeide uit uw zijde.
714 *ocht:* als; *aen mi:* tot mij.
715 *es comen:* is gekomen; *te minen baten:* tot mijn heil.
716 *sijs* (uit *si es* 2e naamv. van *het* afhankelijk van *niet*): zij (nl. de stem) het; *moete:* moge; *laten:* nalaten.
717 *si en come:* dat zij komt, om te komen; *anderwerf:* een tweede maal; *tot hare:* (tot hier), hier naar toe.
718 *derdewerven:* (nog) een derde maal; *openbare:* duidelijk (waarneembaar), op overtuigende wijze.
719 *sonder waen:* zonder twijfel, zonder vrees.
721 *wilre om:* zal ervoor; *benedien:* prijzen.

Sanders snachs, moghedi horen,
Quam haer een stemme te voren,
Die op haer riep ende seide:
„Mensche, du maecs te langhe beide!
Ganc weder in dinen cloester;
God sal wesen dijn troester.
Doet dat Maria u ontbiet!
Ic ben haer bode; en twivels niet."
Nu heefsise anderwerf vernomen
Die stemme tote haer comen
Ende hietse inden cloester gaen.
Nochtan en dorst sijs niet bestaen.
Der derder nacht verbeyt si noch
Ende seide: „Eest elfs ghedroch
Dat mi comt te voren,
Soe maghic cortelike scoren
Des duvels ghewelt ende sine cracht,
Ende ocht hire comt te nacht,
Here, soe maecten soe confuus,
Dat hi vare uten huus,
Dat hi mi niet en moete scaden.
Maria, nu staet mi in staden,

723 *sanders snachs:* de volgende nacht; *moghedi horen:* moet u horen.
724 *quam haer te voren:* kwam tot haar.
725 *die op haer riep:* die haar aanriep.
726 *mensche:* mensenkind; *du maecs te langhe beide:* je wacht te lang.
727 *ganc* (geb. wijs enk.): ga.
728 *troester:* helper; God zal je bijstaan.
729 *doet* (geb. wijs, beleefdheidsvorm): doe; *dat:* wat; *ontbiet:* beveelt.
730 *en twivels niet:* twijfel daar niet aan, wees daarvan overtuigd.
731 *heefsise:* heeft zij haar (nl. de stem); *anderwerf:* voor de tweede maal; *vernomen:* gehoord.
732 *vernomen*: heeft eerst als lijd. voorw. *se* en vervolgens 732 als lijd. voorwerpszin; nu heeft ze voor de tweede maal de stem gehoord die tot haar kwam.
733 *ende:* en (die); *hietse:* beveelt haar; en haar beveelt het klooster in te gaan.
734 *nochtan en dorst sijs* (uit *si es*, 2e naamv. van *het*) *niet bestaen:* toch durfde zij het niet te doen.
735 *der derder nacht* (2e naamv.): de derde nacht; *verbeyt si:* wacht ze af.
736 *eest* (uit *es et*): is het; *elfs ghedroch:* spookverschijning van een elf, bedrog van elven.
737 dat zich aan mij voordoet.
738 *maghic:* moge ik; *cortelike:* spoedig; *scoren:* verstoren, te niet doen, (bezweren).
739 *ghewelt:* kracht; *cracht:* vermogen.
740 *ocht:* indien; *hire:* hij hier.
741 *maecten* (uit *maect en*) *soe confuus:* breng hem dan zo in het nauw.
742 *vare* (coniunctief): trekt, verdwijnt.
743 *dat:* zodat; *moete:* moge; *scaden:* kwaad doen.
744 *staet mi in staden:* kom mij te hulp.

Die ene stemme ane mi sint,
Ende hiet mi gaen int covint.
Ic mane u, vrouwe, bi uwen kinde,
Dat ghise mi derdewerven wilt sinden."

* * *

Doen waecte si den derden nacht.
Een stemme quam van Gods cracht
Met enen over groten lichte
Ende seide: „Hets bi onrechte,
Dat ghi niet en doet dat ic u hiet,
Want u Maria bi mi ontbiet.
Ghi moecht beiden te lanc.
Gaet inden cloester sonder wanc:
Ghi vint die doren op ende wide ontdaen;
Daer ghi wilt, moghedi gaen.
U abijt vindi weder
Ligghende opten outaer neder."
Als die stemme dit hadde gheseit,
En mochte die zondersse die daer leit,
Die claerheit metten oghen wel sien.
Si seide: „Nu en darf mi niet twien,
Dese stemme comt van Gode
Ende es der maghet Marien bode.
Dat wetic nu sonder hone:

745 *ane mi:* tot mij; *sint:* zendt, stuurt.
746 *hiet:* opdraagt.
747 *mane:* smeek.
748 *ghise:* gij haar (nl. de stem); *derdewerven:* een derde maal.
749 *waecte si:* bleef zij wakker.
750 *van Gods cracht:* in opdracht van God, (krachtens), namens God.
751 *over groet:* zeer sterk.
752 *bi onrechte:* ten onrechte.
754 want Maria beveelt u door mij.
755 u zou (ook) te lang kunnen wachten.
756 *sonder wanc:* zonder te aarzelen.
757 *op:* open, van de grendel; *wide ontdaen:* wijd geopend.
758 *daer:* waar; *moghedi:* kunt ge.
759 *u abijt:* uw kloosterkleed; *vindi:* vindt ge.
760 onderaan het altaar liggen.
761 *als:* toen.
762/3 *en mochte . . . wel sien:* kon . . . niet goed zien; *die daer leit:* die daar ligt (uitgestrekt); *die claerheit:* de glans, de helderheid; *metten oghen:* met de ogen, wat haar ogen betreft; konden de ogen van de zondares, die daar op de grond ligt geworpen, de glans niet goed verdragen.
764 *nu en darf mi niet twien:* nu mag ik niet (meer) twijfelen.
766 *der maghet Marien bode:* boodschapper van de maagd Maria.
767 *sonder hone:* zonder bedrog, heel zeker.

Si comt met lichte soe scone.
Nu en willics niet laten,
Ic wille mi inden cloester maken.
Ic saelt oec doen in goeder trouwen
Opten troest van onser vrouwen
Ende wille mijn kinder beide gader
Bevelen Gode, onsen vader.
Hi salse wel bewaren."
Doen toech si ute al sonder sparen
Haer cleder, daer sise met decte,
Heymelike, dat sise niet en wecte.
Si cussese beide aen haren mont.
Si seide: „Kinder, blijft ghesont.
Op den troest van onser vrouwen
Latic u hier in goeder trouwen.
Ende hadde mi Maria niet verbeden,
Ic en hadde u niet begheven
Om al tgoet dat Rome heeft binnen."
Hoert wes si sal beghinnen!

* * *

Nu gaet si met groten weene
Ten cloester waert, moeder eene.
Doen si quam inden vergiere,
Vant si die dore ontsloten sciere.

768 *si:* de stem; *met lichte soe scone:* met zulk helder licht.
769 *willics* (uit *wille ic es*): zal ik het.
770 *ic wille mi maken:* ik moet mij begeven.
771 *saelt:* uit *sal et; in goeder trouwen:* (in) vol vertrouwen.
772 *opten troest:* in de hulp.
773 *wille:* moet; *beide gader:* allebei.
774 *bevelen:* toevertrouwen.
775 *wel:* goed; *bewaren:* beschermen.
776 *doen:* toen; *toech:* trok; *al sonder sparen:* zonder enig dralen, meteen.
777 *daer ... met:* waarmee; *decte:* toedekte.
778 *heymelike:* zachtjes, voorzichtig; voorzichtig om ze niet wakker te maken.
779 *cussese* (uit *cussede se*): kuste ze; *aen haren mont:* op hun mond.
780 *blijft ghesont:* vaarwel, het ga u goed.
781 *op den troest:* onder de hoede.
783 had Maria geen genade voor mij gekregen.
784 *begheven:* in de steek gelaten.
785 *om al tgoet:* om al de rijkdom; *dat Rome heeft binnen:* die in Rome is.
786 *wes:* wat.
787 *met groten weene:* in grote droefheid.
788 *moeder ene:* moederziel alleen, als moeder zonder kinderen.
789 *vergier:* (klooster)tuin, boomgaard.
790 *sciere:* onmiddellijk; vond ze de geopende deur onmiddellijk.

Si ghincker in sonder wanc:
„Maria, hebbes danc,
Ic ben comen binnen mure!
God gheve mi goede aventure."
Waer si quam, vant si die dore
Al wide open ieghen hore.
In die kerke si doe trac.
Heymelike si doe sprac:
„God, Here, ic bidde u met vlite,
Hulpt mi weder in minen abite
Dat ic over ·xiiij· iaer
Liet ligghen op onser vrouwen outaer
Snachs, doen ic danen sciet!"
Dit en es gheloghen niet,
Ic segt u sonder ghile:
Scone, covele ende wile
Vant si ter selver stede weder
Daer sijt hadde gheleit neder.
Si traect an haestelike
Ende seide: „God van hemelrike
Ende Maria, maghet fijn,
Ghebenedijt moetti sijn!
Ghi sijt alre doghet bloeme.

791 *sonder wanc:* zonder aarzelen.
792 *hebbes:* uit *heb(be) es* of *hebbet es; hebbes danc:* (heb dank ervoor), wees bedankt.
793 *ic ben comen:* ik ben gekomen; *binnen mure:* binnen de muur (van het klooster); ik ben binnen gekomen.
794 *gheve:* (coniunctief): moge geven, geve; *goede aventure:* geluk, gelukkige afloop; God geve dat het goed mag aflopen.
796 *al:* geheel; *wide:* wijd; *al wide open:* helemaal open; *ieghen hore:* ten behoeve van haar, ter wille van haar.
797 *doe:* toen; *si trac:* zij begaf zich; zij begaf zich toen de kerk in.
798 *heymelike:* zachtjes.
799 *met vlite:* dringend.
801 *over ·xiiij· iaer:* veertien jaar geleden.
803 *doen:* toen; *danen:* hier vandaan; *sciet:* wegging.
804 *dit* wijst uit naar het komende; wat ik nu zeg is werkelijk waar (litotes, zie 31).
805 *sonder ghile:* (zonder gekheid), in (alle) ernst.
806 *scone:* schoenen; *covele:* pij; *wile:* sluier.
807 *ter selver stede:* op (precies) dezelfde plaats.
808 *sijt* (uit *si et*): zij het (heeft betrekking op 806).
809 *traect* (uit *trac et*): trok het.
811 *maghet fijn:* vrome, heilige maagd.
812 *ghebenedijt:* gezegend, geprezen; *moetti sijn:* moet gij worden.
813 *alre doghet bloeme:* de bloem van alle deugd.

In uwen reine magedoeme
Droeghedi een kint sonder wee,
Dat Here sal bliven emmermee.
Ghi sijt een uut vercoren werde:
U kint maecte hemel ende erde;
Dese ghewelt comt u van Gode
Ende staet altoes tuwen ghebode;
Den Here, die es ons broeder,
Moghedi ghebieden als moeder
Ende hi u heten lieve dochter.
Hier omme levic vele te sochter:
Wie aen u soect ghenade,
Hi vintse, al comt hi spade.
U hulpe die es alte groet.
Al hebbic vernoy ende noet,
Hets bi u ghewandelt soe,
Dat ic nu mach wesen vroe.
Met rechte maghic u benedien."
Die slotele vander sacristien
Sach si hanghen in ware dinc
Vor Marien, daer sise hinc.
Die slotele hinc si aen hare
Ende ghinc ten core, daer si clare
Lampten sach berren in allen hoeken.

814 *magedoeme:* maagdelijkheid.
815 *droeghedi:* droegt ge; *sonder wee:* zonder pijn.
816 *emmermee:* voor altijd.
817 *werde:* macht, waardigheid; gij bezit een uitzonderlijke machtspositie.
818 *u:* uw.
819 *dese ghewelt:* deze macht; *comt u:* hebt gij.
820 en staat voortdurend tot uw beschikking.
821 *ons:* onze.
822 *moghedi:* moogt ge.
823 en hij mag u lieve dochter noemen.
824 *vele te sochter:* (des te) zoveel geruster.
825 *aen:* bij.
826 *spade:* laat.
827 *u:* uw; *alte:* zeer, bijzonder.
828 *vernoy:* leed; *noet:* gebrek.
829 *hets:* het is; *bi u:* door u; *ghewandelt soe:* zo veranderd.
830 *mach:* kan; *vroe:* blij.
831 *met rechte:* met reden; *maghic:* kan ik; *benedien:* prijzen.
832 *die slotele:* de sleutels.
833 *in ware dinc:* inderdaad.
834 *daer:* waar; *sise:* zij ze (nl. de sleutels); *hinc:* had gehangen.
835 *aen hare:* aan haar (gordel).
836 *ende ghinc:* en zij ging; *ten core:* naar het koor; *daer:* waar; *clare:* helder.
837 *lampten:* lampen; *berren:* branden.

Daer na ghinc si ten boeken
Ende leide elc op sine stede,
Alsi dicke te voren dede;
Ende si bat der maghet Marien,
Dat sise van evele moeste vrien
Ende haer kinder, die si liet
Ter weduwen huus in zwaer verdriet.
Binnen dien was die nacht ghegaen,
Dat dorloy begonste te slaen,
Daer men middernacht bi kinde.
Si nam cloc zeel biden inde
Ende luude metten so wel te tiden,
Dat sijt hoerden in allen ziden.
Die boven opten dormter laghen,
Die quam alle sonder traghen
Vanden dormter ghemene.
Sine wisten hier af groet no clene.
Si bleef inden cloester haren tijt
Sonder lachter ende verwijt:
Maria hadde ghedient voer hare
Ghelijc oft sijt selve ware.

838 *ten boeken:* naar de boeken.
839 *op sine stede:* op zijn plaats.
840 *dicke:* dikwijls; *dede:* gedaan had.
841 *der maghet Marien:* 3e naamv.
842 *sise:* zij haar; *van evele:* voor kwaad; *moeste vrien:* zou willen beschermen (of: van het kwaad zou willen verlossen).
843 *liet:* achterliet.
844 *ter weduwen huus:* in het huis van de weduwe; *in zwaer verdriet:* tot haar grote verdriet.
845 *binnen dien:* ondertussen; *ghegaen:* gevorderd.
846 *dat:* (zo ver) dat; *dorloy* (uit *dat (h)orloy):* de klok; *begonste:* begon.
847 waardoor men wist dat het middernacht was.
848 *clockzeel:* het klokketouw; *biden inde:* bij het (uit)einde.
849 *(so)wel te tiden:* (aldus) precies op tijd; *so* te verbinden zowel met *wel te tiden* als met *dat* (850).
850 *dat:* zodat; *in allen ziden:* overal.
851 *dormter:* slaapzaal.
852 *quam:* kwamen; *sonder traghen:* zonder gedraal, direct (litotes, zie 31).
853 *alle* (852) . . . *ghemene:* allen met elkaar, allen zonder uitzondering, of *ghemene* is een bepaling in postpositie bij *dormter:* van de gemeenschappelijke slaapzaal.
854 *sine wisten:* zij wisten niet; *hier af:* hier van; *groet no clene:* veel of weinig, ook maar iets; ze wisten er in het geheel niets van.
855 *haren tijt:* (de rest van) haar aardse bestaan.
856 *lachter:* schande; *verwijt:* verwijt, hoon.
858 *ghelijc oft:* alsof; *sijt selve ware:* zij het zelf geweest was.

Dus was die sonderse bekeert
Maria te love, die men eert,
Der maghet van hemelrike,
Die altoes ghetrouwelike
Haren vrient staet in staden,
Alsi in node sijn verladen.

* * *

Dese ioffrouwe daer ic af las,
Es nonne alsi te voren was.
Nu en willic vergheten niet
Haer twee kindere, die si liet
Ter weduwen huus in groter noet.
Si en hadden ghelt noch broet.
In can u niet vergronden,
Doen si haer moeder niet en vonden,
Wat groter rouwe datsi dreven.
Die weduwe ghincker sitten neven;
Si hadder op ontfermenisse.
Si seide: „Ic wille toter abdisse
Gaen met desen ·ij· kinden.
God sal hare int herte sinden
Dat si hen goet sal doen."
Si deden ane cleder ende scoen;

859 *dus:* zo; *bekeert:* bekeerd.
861 bijstelling in de 3e naamv. bij het antecedent *Maria* (860), dat een soort meew. voorw. is bij *te love.*
862 *ghetrouwelike:* trouw.
863 *vrient:* gunsteling, beschermeling; *staet in staden:* bijstaat, te hulp komt.
864 *alsi:* als zij; *sijn verladen:* gekweld zijn, gebukt gaan.
865 *ioffrouwe:* jonkvrouw; *daer ... af:* van wie; *las:* vertelde.
866 *te voren:* voor die tijd (nl. voor zij uit het klooster ging).
869 *ter* (uit *te der*) *weduwen huus:* in het huis van de weduwe.
871 *vergronden:* peilen, ten volle beschrijven.
872 *doen:* toen; *haer:* hun.
873 *groter:* 2e naamval van de stellende trap afhankelijk van *wat; wat groter rouwen:* wat (voor) een groot gejammer; *datsi dreven:* (dat) zij aanhieven.
874 *ghincker sitten neven:* ging (er) naast hen zitten.
875 *er* (in *hadder*) *op:* met hen; *ontfermenisse:* medelijden.
876 *toter* (uit *tote der*): naar de.
877 *·ij· kinden:* twee kinderen.
878 *int herte sinden:* (de gedachte) in haar hart zenden, ingeven.
879 *hen:* voor hen; *goet:* het goede; dat zij voor hen zal doen wat het beste is.
880 *si:* nl. de weduwe; *deden* (uit *dede en*): deed hun; *cleder ende scoen:* kleren en schoenen.

Si ghincker met in covent;
Si seide: „Vrouwe, nu bekent
Den noet van desen tween wesen.
Die moeder heefse met vresen
Te nacht in mijn huus gelaten
Ende es ghegaen hare straten,
Ic en weet west noch oest.
Dus sijn die kinder onghetroest.
Ic hulpe hen gheerne, wistic hoe."
Die abdisse spracker toe:
„Houtse wel, ic saelt u lonen,
Dat ghijs u niet en selt becronen,
Na dat si u sijn ghelaten.
Men gheve hen der caritaten
Elcs daghes om Gode.
Sint hier daghelijcs enen bode
Die hen drincken hale ende eten.
Gheberst hen yet, laet mi weten."
Die weduwe was vroe
Dat haer comen was alsoe.
Si nam die kinder met hare
Ende hadder toe goede ware.

881 *er* (in *ghincker*) *met:* met hen; *in covent:* naar het klooster.
882 *bekent:* verneem, zie.
883 *den noet:* de nood; *tween* (3e naamv.): twee.
884 *heefse:* heeft hen; *met vresen:* in ellendige omstandigheden, in ellende.
885 *te nacht:* vannacht; *gelaten:* in de steek gelaten.
886 *hare straten:* haars weegs, haar eigen weg (d.w.z. er vandoor).
887 *noch:* of; *west noch oest:* (naar) het westen of het oosten; ik heb geen idee in welke richting.
888 *onghetroest:* hulpeloos, aan hun lot overgelaten.
889 *hulpe:* zou helpen; *geerne:* graag.
890 *er* (in *spracker*) *toe:* tot haar.
891 *houtse wel:* zorg goed voor hen; *saelt* (uit *sal et*): zal het; *lonen:* vergoeden.
892 *dat:* zodat; *ghijs:* gij daarover; *becronen:* beklagen.
893 *na dat si:* nu zij eenmaal; *u sijn ghelaten:* bij u zijn achtergelaten.
894 *der caritaten:* van de liefdadigheid.
895 *elcs daghes:* iedere dag; *om Gode:* uit liefde voor God.
896 *sint:* zend; *enen bode:* iemand die een boodschap verricht; zend dagelijks iemand hier naar toe.
897 *die hen hale:* om voor hen te halen.
898 *gheberst:* ontbreekt; *yet:* iets; *laet:* laat het.
899 *vroe:* verheugd, blij.
900 *haer:* voor haar; dat het zo gelopen was, dat zij dit bereikt had.
901 *met hare:* bij zich (in huis).
902 *er* (in *hadder*) *toe:* voor hen; *goede ware:* goede zorg; en zorgde goed voor ze.

Die moeder, diese hadde ghesoghet
Ende pine daer om ghedoeghet,
Haer was wel te moede,
Doen sise wiste in goeder hoede,
Haer kinder, die si begaf
In groter noet ende ghinc af.
Sine hadde vaer no hinder
Voert meer om hare kinder.
Si leide vort een heylech leven.
Menech suchten ende beven
Hadsi nacht ende dach,
Want haer die rouwe int herte lach
Van haren quaden sonden,
Die si niet en dorste vermonden
Ghenen mensche, no ontdecken,
Noe in dichten oec vertrecken.

* * *

Hier na quam op enen dach
Een abt, diese te visenteerne plach
Eenwerven binnen den iare,
Om te vernemen oft daer ware
Enech lachterlike gheruchte,
Daer si blame af hebben mochte.

903–904 nl. hun echte moeder.
904 *daer om:* ervoor (nl. om hen ter wereld te brengen); *ghedoeghet:* geleden.
905 zij was gerust, verheugd.
906 *in goeder hoede:* goed verzorgd.
907 *die si begaf:* die zij had verlaten.
908 *ghinc af:* in de steek had gelaten.
909 *vaer no hinder:* geen vrees of verdriet.
910 *voert meer:* verder.
911 *vort:* in het vervolg, daarna; *heylech:* vroom.
912–913 ze zuchtte veel en had veel angst, dag en nacht.
914 *die rouwe:* het berouw; *int herte:* op het hart; want het berouw bedrukte haar.
915 *van:* (berouw) over; *quaden:* erge, dodelijke.
916 *dorste:* durfde; *vermonden:* onder woorden te brengen, mee te delen.
917 *no:* noch; *ontdecken:* bloot leggen, openbaren.
918 *noe . . . oec:* zelfs niet; *in dichten:* op schrift; *vertrecken:* vertellen, ervan gewagen.
920 *abt:* het hoofd van één of meer kloosters, vaak met het recht mijter en staf te dragen; *te visenteerne* (3e naamv. van de infinitief): te bezoeken, te inspecteren; *plach:* gewoon was.
921 *eenwerven:* eenmaal; *binnen den iare:* in het jaar.
922 *oft:* of; *ware:* (zou zijn), rond ging.
923 *enech:* een of ander; *lachterlike:* (schandelijk), schande verwekkend, in opspraak brengend; *gheruchte:* praatje.
924 *daer . . . af:* waardoor; *si mochte:* zij (nl. de kloosterlingen) zouden kunnen; *blame:* een slechte naam.

Sdaghes als hire comen was,
Lach die sonderse ende las
Inden coer haer ghebet
In groter twivelingen met.
Die duvel becorese metter scame,
Dat si haer sondelike blame
Vore den abt niet en soude bringhen.
Alsi lach inder bedinghen,
Sach si, hoe dat neven haer leet
Een ionghelinc met witten ghecleet.
Hi droech in sinen arm al bloet
Een kint, dat dochte haer doet.
Die ionghelinc warp op ende neder
Enen appel ende vinken weder
Vor tkint, ende maecte spel.
Dit versach die nonne wel,
Daer si in haer ghebede lach.
Si seide: „Vrient, oft wesen mach
Ende of ghi comen sijt van Gode,
Soe manic u bi sine ghebode,
Dat ghi mi segt ende niet en heelt,
Waerom ghi voer dat kint speelt

925 *sdaghes:* op de dag; *als:* toen; op de dag dat hij er gekomen was.
926–927 *lach . . . ende las haer ghebet:* lag te bidden; *inden coer:* in het koor.
928 *in groter twivelingen:* in grote onzekerheid; *met:* ook, daarbij; en (daarbij verkeerde zij) in grote tweestrijd.
929 *becorese* (uit *becorede se):* verleidde haar; *metter scame:* door (haar) schaamte, door haar angst voor schande.
930 *dat:* zodat; *haer sonderlike blame:* haar buitengewone zonde.
931 *vore bringhen:* voorleggen, meedelen; *soude:* zou willen.
932 toen zij in gebed verzonken was.
933 *neven haer:* langs haar; *leet:* (voorbij) ging.
934 *met witten ghecleet:* in het wit gekleed.
935 *al bloet:* duidelijk zichtbaar.
936 *dat dochte haer doet:* dat haar dood leek.
937 *warp op ende neder:* wierp omhoog (en omlaag).
938 *vinken:* ving hem.
939 *tkint:* het kind; *maecte spel:* maakte grapjes.
940 *versach:* merkte op; *wel:* goed; dit zag de non heel goed.
941 *daer:* (op de plaats) waar.
942–943 *oft:* indien, als het; *oft wesen mach ende:* als het kan zijn dat; *oft wesen mach ende of ghi comen sijt van Gode:* als gij misschien van God zijt gekomen.
944 *soe:* dan; *manic:* smeek ik; *bi sine ghebode:* bij zijn opdracht, of: bij zijn macht.
945 *heelt:* verbergt; *niet en heelt:* litotes zie 31; dat gij mij vooral vertelt.

Metten sconen appel roet,
Ende het leet in uwen arm doet?
U spel en helpt hem niet een haer."
„Seker, nonne, ghi segt waer.
En weet niet van minen spele
Weder luttel no vele;
Hets doet: en hoert no en siet.
Al des ghelike en weet God niet,
Dat ghi leest ende vast.
Dat en helpt u niet een bast;
Hets al verloren pine,
Dat ghi neemt discipline.
Ghi sijt in sonden soe versmoert,
Dat God u beden niet en hoert
Boven in sijn rike.
Ic rade u: haestelike
Gaet ten abt, uwen vader,
Ende verteelt hem algader
U sonden al sonder lieghen.
Laet u den duvel niet bedrieghen.
Die abt sal u absolveren
Van den sonden die u deren.
Eest dat ghise niet en wilt spreken,
God salse zwaerlike an u wreken!"

948 *ende:* en (dat terwijl); *leet:* ligt.
949 uw spel helpt hem geen zier.
950 *waer:* de waarheid.
951–952 *en weet* (uit *weet et*) *niet:* niets weet het; *weder luttel no vele:* noch weinig, noch veel; het merkt totaal niets van mijn spelen.
953 *hets:* uit *het es; en . . . no:* noch . . . noch; *hoert:* uit *hoert et;* het is dood: het kan niet horen en niet zien.
954 *al des ghelike:* precies zo.
955 *leest:* bidt.
956 *niet een bast:* geen snars.
957 *al:* allemaal; *verloren pine:* vergeefse moeite.
958 dat gij uzelf kastijdt.
959 *versmoert:* (dood), verstikt.
960 *u beden:* uw gebeden.
962–963 *haestelike gaet:* ga snel; *ten:* naar de; *vader:* (biecht)vader.
964 *verteelt* (uit *vertelet* uit *vertel et*): vertel het; *algader:* alles bij elkaar, volledig.
965 *u sonden al:* al uw zonden; *sonder lieghen:* naar waarheid (zie 31, litotes).
966 laat de duivel u niet misleiden.
967 *absolveren:* absolutie geven.
968 *deren:* verdriet doen; van de zonden waarover ge berouw hebt.
969 *eest* (uit *eset* uit *es et*): is het; *spreken:* bekennen.
970 God zal u er zwaar voor straffen.

Die ionghelinc ghinc ute haer oghen;
Hine wilde haer nemmer vertoghen.
Dat hi seide, heeft si verstaen.
Smorgens ghinc si alsoe saen
Ten abt ende bat dat hi hoerde
Haer biechte van worde te worde.
Die abt was vroet van sinne.
Hi seide: „Dochter, lieve minne,
Des en willic laten niet.
Bepeinst u wel ende besiet
Volcomelijc van uwen sonden."
Ende si ghinc ten selven stonden
Den heyleghen abt sitten neven
Ende ondecten hem al haer leven
Ende haer vite van beghinne:
Hoe si met ere dulre minne
Becort was soe uter maten,
Dat si moeste ligghen laten
Haer abijt met groten vare
Eens snachts op onser vrouwen outare,
Ende rumede den cloester met enen man,
Die twee kindere aen hare wan.

971 *ghinc ute haer oghen:* verdween uit haar gezicht.
972 *ne* (uit *hine*) . . . *nemmeer:* niet meer; *haer:* aan haar; *vertoghen:* openbaren.
973 *dat:* wat; *verstaen:* begrepen.
974 *alsoe saen:* zo gauw mogelijk, onmiddellijk.
975 *bat:* verzocht, smeekte; *dat hi hoerde:* dat hij zou willen horen.
976 *van worde te worde:* woord voor woord, uitvoerig.
977 *vroet van sinne:* verstandig, vol begrip.
978 *lieve minne:* lief kind.
979 *des:* 2e naamv. van *het* afhankelijk van *niet* (niets); dat wil ik zeker doen (litotes, zie 31).
980–981 *bepeinst u wel:* overweeg goed, denk goed na; *besiet van uwen sonden:* onderzoek uw zonden; *volcomelijc:* nauwkeurig.
982 *ten selven stonden:* op hetzelfde moment, meteen.
983 *den heylighen abt neven:* naast de vrome abt.
984 *ondecten hem:* openbaarde hem, bekende hem; *al haer leven:* haar hele leven.
985 *haer vite:* haar levenswandel, gedrag; *van beghinne:* van het begin af aan.
986 *met ere dulre minne:* door een krankzinnige liefde.
987 *becort:* in verzoeking gebracht; *soe uter maten:* zo buitensporig.
989 *haer abijt:* haar kloosterkleed; *met groten vare:* in grote vrees.
990 *eens snachts:* eens op een nacht.
991 *rumede:* verliet, ontvluchtte.
992 *aen hare wan:* bij haar kreeg.

Al dat haer ye was ghesciet,
Dies ne liet si achter niet;
Wat si wiste in haer herte gront,
Maecte si den abt al cont.
Doen si ghebiecht hadde algader,
Sprac dabt, die heyleghe vader:
„Dochter, ic sal u absolveren
Vanden sonden die u deren,
Die ghi mi nu hebt ghelijt.
Gheloeft ende ghebenedijt
Moet die moeder Gods wesen!"
Hi leide haer op thoeft met desen
Die hant ende gaf haer perdoen.
Hi seide: „Ic sal in een sermoen
U biechte openbare seggen,
Ende die soe wiselike beleggen,
Dat ghi ende u kinder mede
Nemmermeer te ghere stede
Ghenen lachter en selt ghecrigen.
Het ware onrecht, soudement swigen,
Die scone miracle die ons here

993 *al dat:* alles wat; *ye:* ooit; *ghesciet:* overkomen; alles wat haar (maar) was overkomen.
994 *dies:* 2e naamv. van het aanw. voornaamw. *die* afhankelijk van *niet* (niets daarvan); daarvan hield ze niets achter, daarvan verzweeg ze niets.
995 *in haer herte gront:* in het diepst van haar hart.
996 *maecte si cont:* maakte zij bekend, bekende zij; *al:* allemaal.
997 *doen:* toen; *algader:* (geheel en al), alles.
998 *dabt:* uit *die abt; heyleghe:* vrome.
999 *absolveren:* absolutie schenken.
1000 *die u deren:* die u berouwen.
1001 *ghelijt:* beleden.
1002 *gheloeft:* geloofd, geprezen; *ghebenedijt:* geprezen, verheerlijkt.
1004 *thoeft:* het hoofd; *met desen:* hierbij.
1005 *perdoen:* pardon, vergiffenis.
1006 *sermoen:* preek.
1007 *openbare seggen:* openbaren, bekend maken.
1008 *wiselike beleggen:* voorzichtig inkleden, verhullen.
1009 *ende u kinder mede:* en ook uw kinderen.
1010 *nemmermeer:* nooit; *te ghere* (uit *ghenere*) *stede:* (op geen enkele plaats), nergens.
1011 *lachter:* schande; *ghecrigen:* krijgen, ondervinden.
1012 *onrecht:* fout, verkeerd; *soudement* uit *soude men et* (voorlopig lijdend voorw. voor *die miracle*); *soudement swigen:* als men het zou verzwijgen, als men het niet bekend zou maken.
1013 *die scone miracle:* het heerlijke mirakel, wonder.

Dede doer siere moeder ere.
Ic saelt orconden over al.
Ic hope, datter noch bi sal
Menech sondare bekeren
Ende onser liever vrouwen eren."

* * *

Hi deet verstaen den covende,
Eer hi thuus weder wende,
Hoe ere nonnen was ghesciet.
Maer sine wisten niet
wie si was; het bleef verholen.
Die abt voer Gode volen.
Der nonnen kinder nam hi beide
Ende vorese in sijn gheleide.
Grau abijt dedi hen an
Ende si worden twee goede man.
Haer moeder hiet Beatrijs.
Loef Gode ende prijs
Ende Maria, die Gode soghede,
Ende dese scone miracle toghede.
Si halp haer uut alre noet.

1014 *dede:* liet plaats vinden; *doer siere moeder ere:* (ter wille van de eer van zijn moeder), om zijn moeder te eren.
1015 *saelt* uit *salet* uit *sal et; orconden:* verkondigen.
1016 *er* (in *datter*) . . . *bi:* erdoor.
1017 *bekeren:* zich bekeren.
1018 *onser liever vrouwen:* meewerkend voorw. in de 3e naamv. of: lijdend voorw. in de 2e naamv. (genitief-object).
1019 *deet:* uit *dede et* (voorlopig lijdend voorwerp voor 1021); *hi deet verstaen:* hij gaf te kennen, hij gaf te verstaan; *den covende* (meewerkend voorw.): aan de kloosterlingen.
1020 *eer:* voor(dat); *thuus:* naar huis; *weder:* terug; *wende:* keerde.
1021 wat er met een non gebeurd was.
1023 *verholen:* geheim, onbekend.
1024 *voer:* trok weg, vertrok; *gode volen:* (in Gods hoede aanbevolen), met de zegen (heilwens) der nonnen.
1025–26 *der nonnen kinder:* de kinderen van de non; *nam hi beide:* nam hij beiden (mee); *vorese* (uit *voredese*)*:* voerde hen; *nam beide ende vorese:* liet hen beiden meegaan; *in sijn gheleide:* in zijn escorte, onder zijn hoede.
1027 *grau abijt:* grauwe pijen; *dedi:* deed hij.
1028 *worden:* werden; *goede:* voortreffelijke, vrome.
1029 *hiet:* heette.
1030 loof en prijs God.
1032 *die scone miracle:* het heerlijke mirakel (wonder); *toghede:* bewees, verrichtte.
1033 *halp:* hielp; *uut alre noet:* uit alle ellende.

Nu bidden wi alle, cleine ende groet,
Die dese miracle horen lesen,
Dat Maria moet wesen
Ons vorsprake int soete dal
Daer God die werelt doemen sal.

Amen.

1034 *nu bidden wi:* laten wij nu bidden; *cleine ende groet:* jong en oud.
1035 *lesen:* vertellen.
1036 *moet:* moge.
1037 *ons vorsprake:* onze verdedigster, advocaat; *int soete dal:* in het lieflijke dal.
1038 *die werelt:* de mensheid; *doemen:* oordelen, richten over (of: *die werelt:* de wereld (der zonde), en *doemen:* veroordelen, verdoemen).

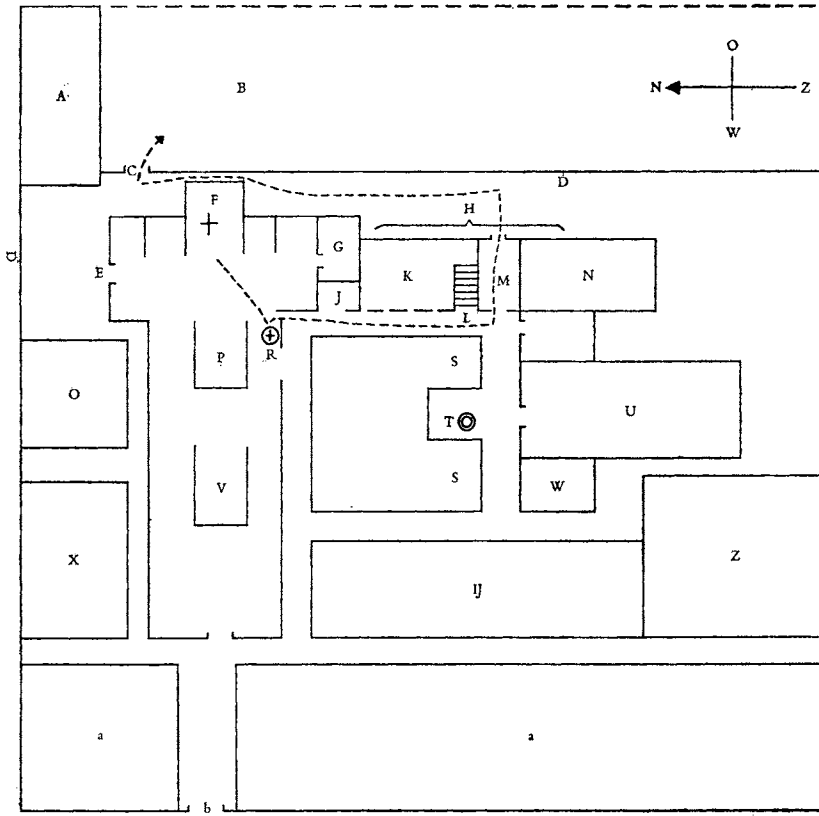

A hospitaal en apotheek
B vergier
C poortje naar vergier
D kloostermuur
E dodenpoortje
F hoogaltaar
G sacristie
H dormter (boven kapittelzaal)
J armarium
K kapittelzaal
L trap naar dormter
M doorgang
N nonnenzaal
O school
P nonnenkoor
R mariabeeld
S lavatorium
T fontein
U refektorium
V koor voor de conversen
W keuken
X gastenverblijf
IJ bakkerij en brouwerij
Z schuur en werkplaatsen
a dienstwoningen
b poort van hoofdingang

De stippellijn geeft de weg aan die Beatrijs volgt als ze het klooster verlaat.

PLATTEGROND VAN EEN CISTERCIËNSERKLOOSTER

AANTEKENINGEN

1 *Dichten* staat in het Middelnederlands naast *scriven:* het eerste verricht een auteur, maar ook een briefschrijver door het vorm-geven aan een gedachte in proza of poëzie; het tweede is de handeling van schrifttekens op perkament of papier maken, zoals bijvoorbeeld de werkzaamheid van een kopiist. Met *scriven* was in een maatschappij met zoveel analfabeten misschien meer te verdienen geweest dan met *dichten.* De opmerking van de dichter, dat het werk hem zo weinig oplevert (vs. 1) en hem zoveel inspanning kost (vs. 3) heeft alleen zin, als hij uit ervaring spreekt. Dit maakt aannemelijk dat hij een beroepsdichter is. Een dichter behoort volgens Jan van Boendale (*Hoe dichters dichten sullen)* zich geheel aan de waarheid te houden, zijn eigen eer niet te zoeken; zelfs als hij geen publiek had, zou hij het dichten niet kunnen laten. Aan de waarheid houdt hij zich *volcomelijc* (vs. 13); en zijn eigen eer zoekt hij ook niet, want hij blijft anoniem, ook al heeft hij het over zichzelf (*mi, ic, minen* enz.). Hij dicht ter ere van Maria. Dat zal de reden zijn waarom hij zijn naam niet vermeldt, zoals zo vaak wel het geval is in middeleeuwse werken, vooral in de prologo of de epiloog.

2–3 Zijn dichters-ervaring blijkt ook uit het onbegrip dat hij van zijn omgeving ondervonden heeft: omdat het niets oplevert, raden de kennelijk materieel ingestelde mensen om hem heen hem af deze grote geestelijke inspanning te verrichten. Maar hij behoort tot het soort van Jan van Boendale, die moeten nu eenmaal dichten.

4 Hij doet het om de gunst van Maria. Dit is zijn eerbewijs. Dat hij dus toch niet belangeloos zou zijn, is een te modern verwijt voor de middeleeuwse mens. De strekking van het verhaal is toch juist, dat wie Maria vereert op haar genade mag hopen.

6 Het „opgeheven hebben" kan als voltooide tijd een nieuwe toestand aangeven, zoals „ik ben gezeten" omschreven kan worden door „ik zit": er is een nieuwe toestand ingetreden die voortduurt. Het participium kan met en zonder voorvoegsel *ghe* gevormd worden; dit voorvoegsel versterkt het voltooid-zijn, zodat de afwezigheid van *ghe* het aspect van het „voortduren" van de nieuwe toestand versterkt, of mogelijk maakt. Zowel aan het begin van de Roman van de Roos (vs. 37) als van de Roman van Walewein (vs. 4) gebruiken de schrijvers ook deze vorm van het werkwoord *opheffen.* Daarmee wordt aangegeven dat zij gaan vertellen, wat reeds gebeurd is; zij geven

vorm aan het verhaal dat heeft plaats gevonden, en waarvan ze eerst kennis hebben moeten nemen.

7 De mens in de middeleeuwen was zeer visueel ingesteld. In een maatschappij waar slechts weinigen konden lezen en schrijven vond overdracht plaats door vertellen èn uitbeelding. Zowel in *op heven* als in *toghede* vinden we een betekenis van „voor-ogen-stellen". Zo is *onsen Here opheffen* een uitdrukking voor het in de hoogte heffen van de hostie. Men twijfelde niet aan wat men zag (of had kunnen zien); wat God dus *toghede* was waar gebeurd.

God is het woord voor de drie personen van de Drieëenheid, Vader, Zoon en Heilige Geest. Deze drie personen worden hier misschien in deze volgorde gegeven respectievelijk in de verzen 7, 8 (*ne* in *diene:* hem) en 10. Het is God de Vader die het wonder verleent, het is de Zoon die door Maria wordt gevoed en het is de Heilige Geest die de schrijver moge inspireren en tot de voltooiing voeren. In het begin van religieuze werken werd nl. de Drieëenheid soms aangeroepen.

Wegens de nadruk die er in het verhaal wordt gelegd op de Maria-verering zal *sonder twivel* betrokken moeten worden op *Mariën teren.* Dit impliceert dat er geen reden tot twijfel behoeft te bestaan aan het feit dat *God die mieracle toghede;* wanneer *sonder twivel* immers vooral op het onderwerp betrokken zou worden, hield dat de mogelijkheid van een ander subject in, maar wie zou dat dan moeten zijn? Bovendien volgt de verklaring voor het eerbewijs van God aan Maria in de volgende regel *diene soghede.* Het voeden van Christus door Maria is een steeds terugkerend motief in literatuur en beeldende kunst in de middeleeuwen; het is ook een argument waar Maria zich nooit vergeefs op beroept als zij in Marialegenden God om genade smeekt voor een ziel. Deze voorstelling van Maria als de voedende moeder komt op in de tijd van de Marialegenden waarin ze niet meer uitsluitend de verheven hemelkoningin is, maar vooral de helpster van de ziel-in-nood (zie *Inleiding* blz. 10).

4–8 De opdracht aan Maria beslaat vijf regels. Het getal 5 is voor de mens van die tijd, die steeds een relatie tussen een getal en een bepaald verschijnsel legt, verbonden met Maria, wegens de vijf letters van haar naam en de drie klinkers die haar relatie met de Drieëenheid uitdrukt. Dit wordt ons o.a. door Caesarius van Heisterbach (zie *Inleiding*) meegedeeld. Mogelijk wordt deze relatie ook nog op andere wijze vastgelegd: de eerste letter van de tekst is in het handschrift een gehistorieerde initiaal, voorstellende een madonna met kind met voor haar een geknielde non. Deze hoofdletter, de U, die voor het teken V gebruikt wordt — en dat is ook het teken voor 5 — heeft een hoogte van vijf regels en neemt zoveel ruimte in, dat er op deze vijf regels slechts drie verzen staan (zie ook *Tekstkritische opmerkingen* **1–3**). Bovendien zijn in de letter nog vijf gestileerde bloemen aangebracht. Zo zou dan ook in de presentatie van het handschrift de relatie tussen God en Maria gegeven zijn.

9–12 De dichter roept in het begin van het verhaal Gods hulp in dat hij het op de juiste wijze zal vertellen en voltooien. Deze wens wordt door middeleeuwse schrijvers geregeld geuit. Daarom hoeven we hier niet speciaal bij *ende* aan een nieuw slot van de Beatrijs te denken. Dit slot, het gedeelte na vs. 864, wordt door vele onderzoekers als niet origineel beschouwd (zie *Aant.* 859-864). Wanneer een schrijver erop gewezen was, al of niet door broeder Ghijsbrecht, dat Beatrijs voor vs. 865 niet expliciet heeft gebiecht en dat het voor de hoorders toch noodzakelijk was dat het biechten met nadruk in het verhaal opgenomen werd, dan zou deze passus op het nieuwe slot kunnen wijzen. Maar gezien het gebruik Gods hulp bij het begin van een werk af te smeken, evenals zijn zegen aan het slot, is deze lezing geenszins dwingend.

14–17 Het verhaal moet geloofwaardig zijn; daarom wordt de bron genoemd, broeder Ghijsbrecht, die als vroom man — iemand die zich uit de wereld heeft teruggetrokken — en als oud man en bovendien geleerd — hij beschikt over boeken! — zeker de waarheid zal zeggen. Bovendien hadden boeken in die tijd een enorm gezag, terwijl de geschiedenis hierdoor tevens naar het verleden wordt geplaatst, evenals door vs. 20, zodat niemand door het verhaal in opspraak kan worden gebracht.

15 De orde der wilhelmieten werd in de 12e eeuw gesticht. Oorspronkelijk leefde deze onafhankelijke orde volgens de regels van de benedictijnen. Het priesterhabijt bestond uit een witte toog, een zwarte scapulier en een lange zwarte mantel met kap; de lekebroeders droegen een zwarte toog. In dit opzicht was er een overeenkomst met de cisterciënsers, wier missaal en brevier zij ook gebruikten. Er waren enkele wilhelmietenkloosters in België die zich toelegden op de vervaardiging van boeken en een belangrijke bibliotheek bezaten.

18–36 Men zou verwachten in de beschrijving van Beatrijs, die voor haar grote zonde beschreven wordt als een voortreffelijke non, voorbeelden te vinden van haar grote vroomheid. Maar wij maken kennis met een non die zo bijzonder beschaafd is en welgemanierd (vs. 18–22), bijzonder schoon (vs. 22–25) en met een grote plichtsbetrachting (vs. 30-36). Beatrijs is van voorname afkomst, en gedraagt zich dienovereenkomstig in het rijke adellijke klooster. Dit verhoogde het aanzien van het klooster, zoals ook blijkt uit het gesprek met de weduwe (vs. 576–584). Beatrijs is ook vroom, zoals blijkt uit haar gebeden tot God en Maria als zij in tweestrijd verkeert, maar de dichter vindt het belangrijker allereerst op haar voornaamheid, vervolgens op haar schoonheid en tenslotte op haar stiptheid te wijzen. Wanneer de weduwe meent de kosteres te beschrijven, maar dan is het Maria, zegt zij: *si draghet soe reynen moet* en *ic wane men niet vinden en conde ne ghene die gheesteliker leeft;* ook dan heeft de weduwe eerst op haar plichtsbetrachting gewezen (vs. 601–607). Het hoeft echter niemand te verwonderen, dat hier over Beatrijs' vroomheid nog met geen woord wordt gerept, want haar plichts-

betrachting geldt blijkbaar reeds als voldoende bewijs dat zij ook vroom was, zoals later blijkt. De adellijke afkomst en het adellijk gedrag waren niet alleen in de ridderromans, maar ook in de wereld van het Beatrijs-verhaal zeer belangrijke factoren voor de waardering van de personen die erin optraden (zie *Inl.* blz. 17 e.v.).

De schoonheid van Beatrijs wordt wel genoemd, maar niet beschreven; dat zou niet passend zijn, zegt de dichter (vs. 25). In een werelds verhaal zou dat wel zijn gebeurd. Deze beschrijvingen waren evenzeer stereotiep als dat het geval was met de uitbeelding van heiligen en martelaren in de kerk (zie *Inl.* blz. 10 e.v.). De voorschriften aan dichters die leerden hoe bepaalde figuren en situaties beschreven moesten of konden worden, werden zeer nauwkeurig nagevolgd. Dit was geen gebrek aan originaliteit — een eis die vooral sinds de romantiek geldt —, maar een bewijs van vakmanschap. Uit de twaalfde eeuw stamt de *Poetria nova* van Geoffroi de Vinsauf; in dit werk wordt het ideaal van de schone vrouw gegeven, dat men sindsdien in de literatuur terugvindt. Enkele willekeurige voorbeelden zullen een indruk geven van de voorstelling die de toehoorders zich van Beatrijs moeten gemaakt hebben. In de *Roman van de Roos* wordt *Ledicheide* als volgt beschreven:

Welgemaect had si die lede:
Haer haer scone, kersp (krullend) *ende blont,*
Ende rosenroet hadde si den mont;
Hare vorehoeft slecht ende ront die kinne,
Daer een clene dal stont inne;
Hare ogen lachende ende fijn
Ende claere vele danne robin;
Hare nese recht, dat wale sit;
Hare tande alse yvorijn wit,
Geset effene ende clene,
Hare adem suete ende rene;
Hare kele was wit ende scone:
Henne es wijf onder dien trone,
Die scoenre hals droech openbare,
Ende so slecht, alse ocht hi ware
Gepoliceert al overal.
Si was lanc, in midden smal;

Even later wordt in hetzelfde werk *vrouwe Bliscap* uitgebeeld:

Hare vorhoeft was wit ende slecht,
Hare nese scone ende recht,
Die wenbrauwen brun ende gebogen,
Lachende graeu waren haer die ogen,

Haer mont was cleine ende niet groet,
Haer lipkine waren roesen roet
Die altoos stont in die stede
Alse haer lief te cussene mede.
Haer haer was kersp ende blont:

Een willekeurige andere beschrijving van een schoonheid, en wel van Talrestis, een Scytische koningin, door Jacob van Maerlant in *Alexanders Geesten*, VIII, 81 e.v. toont een dergelijke gelijkenis met *Lidicheide* en *Bliscap* dat wij moeite gehad zouden hebben deze drie uit elkaar te houden.

Haer haer was kersp ende blont
Ende onghevlochten talre stont (. . . .)
Soe hadde wel ghemaecte lede.
Voorhooft breet, wintbrauwen slecht,
Oghen blide, nese recht,
Rode lier ende witte tande,
Langhe vinghere an hare hande (. . . .)
Haer hals wit ende alomme
Ront alse een colomme,
Ghemaect van witten maerberstene
Hare mont te maten clene,
Entie lippen bloetroot.
Van anderen lede was soe groot

De functie van kosteres in een rijk klooster was geen nederige taak. Het was een staffunctie evenals die van de *kelnersche* (hoofd van de provisiekamer) en subpriores; deze kwamen in aanmerking om de priores en abdis op te volgen, en deze laatste kon een zeer grote macht hebben in het land. Het werk dat Beatrijs verricht is het verzorgen van de eredienst, het bewaren van de sleutels (het bewaren van de kerkschatten) en het toezicht houden op de ordelijke gang van zaken van de godsdienstoefening. Voor het schoonhouden van de kerk had ze lekezusters ter beschikking.

26 Dat het verhaal verteld werd en het publiek werd toegesproken, blijkt ook uit vs. 30, 59, 81, 192, 236, 239, 464, 476, 481, 482, 723, 786, 804, 805, 871, 1034, 1035, 1037.

28 *abijt draghen* is een „vaste uitdrukking" voor „non (of monnik) zijn" (zoals „het oranjeshirt dragen" betekent „in het Nederlands elftal uitkomen"); wanneer *abijt* met een lidwoord wordt gebruikt, is er sprake van een bepaald kleed.

30 Omdat de functie van kosteres belangrijk is en dus op een voorname positie van Beatrijs wijst, kan *dat* betrekking hebben op vs. 29.

34 Wanneer een bepaling een zinsdeel van twee zinnen is, spreekt men van

apo koinou (van het gemeenschappelijke). *In die kerke* kan een bepaling bij *ludene* zijn, want er waren kloosters zonder kerktoren, en het luiden voor de maaltijd geschiedde niet door de kosteres.

35 Dit licht kunnen kaarsen en olielampen geven.

36 *Coester* (vs. 26) betekent in de eerste plaats het kloostergebouw, *covent* de bewoners van het klooster.

37 Ook het gebruik van het woord *ioffrouwe* wijst op de hoge afkomst van Beatrijs. Als Beatrijs later bij de weduwe informeert naar de staat van het klooster, vraagt zij (477) *Es dit covint van ioffrouwen*, en dan krijgt zij o.a. tot antwoord: *Dat verweent es ende rike* (vs. 579). Men dient dan ook wel te weten dat een rijk nonnenklooster in die tijd een bepaalde maatschappelijke functie had. Er is wel gesproken van „adellijke armenzorg in de middeleeuwen". Het zou onjuist zijn te menen dat al deze nonnen zich uit devotie uit de wereld terugtrokken. In vele gevallen bleef dan ook de band met de buitenwereld bestaan; het moet voor het toenmalige publiek zeker minder vreemd zijn geweest te vernemen dat deze, overigens voortreffelijke, non door de liefde is getroffen, dan dit voor ons is.

De opvatting was in de middeleeuwen zeer verbreid en een geregeld terugkerend motief in de literatuur, dat de rijksten, de machtigsten, de wijsten en ook de hoogste kerkelijke gezagsdragers zich niet tegen de liefde konden verzetten als ze eenmaal door „de pijlen der liefde" getroffen waren. Ook Andreas Capellanus (zie *Inl.* blz. 15 e.v.) wijst hierop met nadruk.

45 Zie *Tekstkritische opmerkingen* 45.

46–48 Volgens de opvattingen van de beoefenaars der „hoofse minne" gold het in verwarring zijn en het van kleur veranderen (zie ook vs. 107–109) in de nabijheid van de geliefde als een zeker bewijs van liefde.

51–53 Een minnaar diende volgens deze zelfde normen de deugd der milddadigheid te bezitten. Als de geliefde zelf geen behoefte aan kostbare geschenken had, omdat ze rijk was (en de minnaar moest vooral vermijden de indruk te wekken dat hij haar liefde kocht), dan gaf hij geschenken aan wie het wel nodig hadden om „zijn vrouwe" door zijn edelmoedigheid te eren.

57 Het is niet alleen, dat men lief heeft „for better and for worse", zoals ook blijkt uit de belofte van de jongeling *Met u willic mi aventueren lief, leet, tsuete metten sueren* (139–140), maar volgens de middeleeuwse voorstelling geeft de minne zelf aan de minnenden zowel bliscap als rouwe. Dit vinden we o.a. in het begin van de *Floris ende Blancefloer* waar de verteller zich niet richt tot *den dorperen no den doren*, maar tot hen die *van minnen hebben ghewonnen beide bliscap ende rouwe* (6–7), en volgens de Roman van de Roos (4257) is minne *rouwe vol bliscapen* en *joie vol onbliscapen*.

59 De vorm *conste* is verleden tijd evenals de vorm *conde*, die vooral in het rijm voorkomt (o.a. 69). De verteller, die het verhaal zelf in de verleden tijd vertelt maar over zichzelf en ook over algemene verschijnselen zoals hier in de tegenwoordige tijd, gaat nu naar de verleden tijd over, niet omdat hij

het vroeger niet kon zeggen en nu wel, maar omdat het een irrealis is; het is een onmogelijkheid alle geluk en ongeluk die de liefde veroorzaakt heeft, op te sommen. Deze irrealis staat dus in oppositie tot de realis van de tegenwoordige tijd, zoals in *hetic* (58). Een conjunctief-vorm van „kunnen" bestaat niet, anders zou die gebruikt kunnen zijn. In 399 zegt de verteller: *In can u niet ghesegghen wel wat tusschen hen tween ghevel.* Hier wordt de tegenwoordige tijd gebruikt. Het is dan ook geen irrealis, het betreft geen onmogelijkheid zoals in 59; de verteller kon natuurlijk wel een verslag van die gebeurtenissen geven, zoals hij over het voorafgaande heeft kunnen vertellen, maar hij heeft het voor zijn verhaal niet nodig, en pretendeert op dit punt onkunde in een retorische figuur, evenals in 871 *In can u niet vergronden. Conste* in 63 is de gewone indicatief van het imperfectum; hier wordt een feit in het verleden geconstateerd, terwijl in 108 *conde*, in rijm, weer een irrealis aangeeft.

61 De bron der minne en vooral de fontein der minne is een veel voorkomende beeldspraak in de hoofse minne: Andreas Capellanus (zie *Inl.*) spreekt van *fons amoris*. Deze beeldspraak wordt, zoals alle beeldspraak op het gebied van de liefde, ook religieus gebruikt: Jezus, fonteine der minnen. Fontein wordt dan een kwaliteit: *Maria, fonteyne boven allen wiven* (493) en *fonteyne boven alle doghet* (517). Oorspronkelijk zal dit epitheton wel gevolgd zijn door *van genaden* of *alre doghet* (zie *Aant.* 492).

65–71 Alle verzorgers van Beatrijs-edities hebben hier een andere interpunctie, omdat men deze regels anders interpreteert. De zinsverbindingen waren in het Middelnederlands nu eenmaal anders dan nu, en iedere interpunctie is een interpretatie vanuit het huidige taalgebruik. Sommige bepalingen kunnen zowel met het voorafgaande als met het volgende verbonden worden en zo zinsverbindende elementen worden (apokoinou, zie *Aant.* 34). Dit kan dan het geval zijn met *dach ende nacht, spade ende vroe* en *met quaden listen.* De bepaling *als hi wel conde* zal wel niet met 68 te verbinden zijn, omdat de eigenschappen van de duivel in de tegenwoordige tijd worden opgesomd, terwijl met *conde* het verhaal weer verder gaat in de verleden tijd.

69 In het Mnl. wordt van God gezegd, dat hij *list* heeft; dit is dan een hogere wijsheid en een vermogen dat de mens niet bezit. De duivel beschikt dus over *quade list*, een magische kwade macht, waar de mens zonder hulp van de goede machten hulpeloos tegenover staat. In vele Marialegenden wordt door Maria list tegenover de duivelslist gesteld (zie *Inl.* blz. 20). Vaak treedt in dergelijke verhalen de duivel in persoon op. Hoe de duivel hier optreedt, wordt niet verteld; aan het slot grijpt hij weer in, als hij Beatrijs door schaamte aanvankelijk weet te weerhouden om te biechten (929).

Een andere interpretatie van *als hi wel conde* zou kunnen zijn: toen hij het goed kon, d.w.z. toen hij er de kans toe kreeg. De duivel kreeg zijn kans, toen Beatrijs overweldigd was door haar liefde. Het heeft geen zin om *list* als een variant van *lust* op te vatten, want dan zou 70 een herhaling van 69 worden.

70–71 Deze verzen tonen aan, hoe ver Beatrijs reeds in de macht van de liefde is, want deze graad van hartstocht is te heftig voor een edelvrouw. De leer van de hoofse liefde is er namelijk in de eerste plaats op uit om de minnenden voor te houden dat de hartstocht beheerst dient te worden. De beschrijving van Beatrijs en haar gedrag ten opzichte van haar minnaar laten haar zien als iemand die haar manieren kent. Zij is hier dus slachtoffer, want zij verzet zich zo lang mogelijk, zoals ook blijkt uit haar gebeden. Tot het beheersen van de emoties was men toen blijkens allerlei voorbeelden veel minder in staat dan nu (in onze streken). De voorschriften van de hoofse liefde hadden dan ook een maatschappelijke functie: de opdrachten die een ridder voor de geliefde volbracht, dienden niet alleen de verteller als aanleiding tot vele avonturen, en de geliefde als een bewijs van de liefde, zij dwongen ook tot uitstel van bevrediging van de hartstocht en waren zo een les in zelfbeheersing, gegeven door de grote populaire en dus invloedrijke romanhelden van die tijd.

72 Beatrijs bidt geregeld tot God om vertroosting. Dit is haar poging om haar heftige gevoelens de baas te blijven. Er wordt niet gezegd, dat ze tenslotte haar zondige verlangens biecht. Wel vinden we bij de zusters van Diepenveen dat ze voortdurend de geringste vergrijpen bekennen en zelfs bedenken, om zich maar op die manier te vernederen, wat als een verdienste gold, maar dat is een andere wereld dan die van Beatrijs, en ook dit bekennen is nog niet hetzelfde als biechten. Sinds het vierde concilie van Lateranen (1215) dient men te gelegener tijd — en dat is omstreeks Pasen — een doodzonde te biechten. Een abt *plach* het klooster van Beatrijs *te visenteerne* (. . .) *eenwerven binnen den iare* (920). Bij die abt moet gebiecht worden. Het zal dus geen omissie van de schrijver zijn, dat Beatrijs hier wel bidt en niet biecht. Zij doet wel wat haar geleerd is (zie ook 210–212): zij vast, bidt en dient zichzelf kastijdingen toe. Tevergeefs. Waarom? Deze vraag is niet gemakkelijk te beantwoorden, en zal mogelijk ook in die tijd verschillend beantwoord zijn, indien deze gesteld werd. Volgens de tekst liet God de gebeurtenissen strekken tot eer van Maria (7–8). De schrijver houdt zich met het probleem niet bezig, de hoorders waarschijnlijk ook niet. Haar fout wordt in ieder geval verontschuldigd: het kan iedereen overkomen en we mogen het haar daarom niet kwalijk nemen (62–64). De verzen 37–53 illustreren hoe ieder, onafhankelijk van stand en kennis, door de liefde overmand kan worden. Dan ligt de duivel op de loer, maar zie naar Beatrijs: door haar Mariaverering bleef zij behouden (zie *Inl.* blz. 20).

74 Beatrijs heeft blijkens de voorafgaande regels geregeld gebeden, en dit zegt ze nog eens in 227–230; nu is ze tot een besluit gekomen dat ze uitspreekt.

76 *Dient al es cont* is een regelmatig voorkomende omschrijving in het Mnl. van Gods alwetendheid (men denke aan de nu nog veel voorkomende

afbeeldingen van het alziend oog: een oog in een driehoek in een kring van gouden stralen).

78 *Dolen* kan zijn „dwalen" in de betekenis van rondzwerven, maar ook van geestelijk dwalen, in zonde verkeren. Beatrijs weet niet, dat ze zal gaan zwerven, wel dat ze een ander leven zal gaan leiden en daarom het klooster zal gaan verlaten; dat is natuurlijk zonde voor haar begrippen, en men kan dit hier zo lezen. *Dolen* kan echter ook zijn „buiten zichzelf raken door hartstocht"; dit is in overeenstemming met 71 *dat si sterven waende*, en een voor haar redelijk excuus om het klooster te verlaten: het is namelijk een *crancheit* die haar getroffen heeft. Het besef haar gevoelens niet meer te kunnen beheersen moet voor de adellijke Beatrijs zo in strijd met de wellevendheid zijn en de voorschriften van haar stand, dat zij daarom aan die gevoelens toegeeft: zij hoopt door de bevrediging van haar verlangens zichzelf weer terug te vinden, liever dan onwaardig dwaas in het klooster te blijven. In dit verband is het belangrijk op te merken hoe opvallend beheerst zij zich tegenover de jongeling gedraagt; maar zij is dan ook *hovesche ende subtijl van zeden* en dat wil ze blijven!

81 Een andere interpretatie van deze regel kan zijn: Luister nu, hoe het bijna met haar mis ging. Ter verhoging van de spanning zou de verteller dit kunnen zeggen, maar omdat er een nieuwe fase van het verhaal begint, is het meest voor de hand liggend dat de aandacht voor de verdere gebeurtenissen gevraagd wordt zoals in de noot is aangegeven.

82 In de veertiende eeuw komt de sterke verleden tijd van het w.w. *zenden* geregeld voor; de zwakke verleden tijd is de oudere vorm.

De kenmerken van een *jonghelinc* zijn, dat hij meestal rijk is, van goeden huize en ongehuwd. Beatrijs noemt hem *ionchere*, dat is de zoon van de heer, die nog niet heerst in het gebied dat hij zal erven. (Wanneer zij later een paar kinderen hebben en de verhouding verbroken is, noemt de verteller hem met het minder bepaalde *man* 427 en 477). Uit deze benamingen en uit het feit dat de jongeling gefortuneerd is en ook uit de hoofse gesprekken met Beatrijs mogen we opmaken, dat deze jongeling van gelijke stand is als de adellijke ioffrouwe Beatrijs.

84 *Oetmoedelijc* beantwoordt aan het tegenwoordige „nederig" en „genadig": de mindere smeekt de meerdere oetmoedich om genade, de meerdere schenkt oetmoedich die genade. Dat wil zeggen, dat wij nu afhankelijk van de situatie het ene begrip oetmoet met twee verschillende begrippen vertalen. Zo drukken wij met het woord „vriendelijk" niet uit of het de houding betreft van een bijvoorbeeld hoog geplaatst persoon tegenover een mindere. Of dus „vriendelijkheid" naar „minzaamheid" of „beleefdheid" of „hartelijkheid" neigt, moet uit de situatie blijken. Voor een vertaling en om te begrijpen wat er aan de hand is, moeten wij dus weten of de houding van Beatrijs nu nederig of genadig is. Ontbiedt een adellijke vrouwe haar minnaar, of smeekt een verliefde non? In de hoofse minneleer was de geliefde boven de man

geplaatst; de man diende en de vrouw kon grillig van zijn diensten gebruik maken, en het is ook de vrouw, die genadiglijk een ontmoeting kan arrangeren. Ook als Beatrijs wanhopig is, zal zij volgens de voorgeschreven omgangsvormen welwillend een ontmoeting toestaan, zoals ook uit de minzame woorden uit haar brief blijkt, dat *daer laghe ane sine vrame*. Reeds in 83 worden haar gevoelens als veel beheerster gegeven door het woord *lieve* in tegenstelling tot de *minne* in 75: naar buiten laat zij niets merken van haar toestand.

87 Het lidwoord kent de vorm *die* naast *de*, terwijl ook het aanwijzend voornaamwoord *die* is. Het is daarom niet eenvoudig uit te maken of en welke verschillen er door die vormen worden uitgedrukt. Het betrekkelijke voornaamwoord is in deze tekst altijd *die* (bijv. 89), in andere teksten komt ook *de* voor.

82–87 Ons verwondert het, dat Beatrijs een bode ter beschikking heeft die haar liefdesbrieven bezorgt. De afwezigheid van commentaar in de tekst maakt het aannemelijk, dat dit voor die tijd minder vreemd is, ook al hoorde men nooit kwalijke geruchten over het klooster, zoals de weduwe zegt (578–584). Het is in ieder geval, ook volgens de getuigenis van die weduwe een rijk en voornaam klooster. Zo'n klooster heeft manlijk personeel ter beschikking om de noodzakelijke verbindingen met de wereld te verzorgen. Daartoe behoort natuurlijk niet de verbinding die Beatrijs legt, maar als kosteres kon zij blijkbaar van zo'n dienaar gebruik maken. Deze kent de inhoud van de brief beslist niet, en kan ook niet beoordelen welke zakelijke belangen de edelman voor het klooster zou kunnen behartigen (zie ook *Aant.* 18–36 en 37).

89 Met *vriendinne* wordt er geen intimiteit uitgedrukt; dat wil niet zeggen, dat *vriendinne* niet ook voor de geliefde gebruikt kan worden, maar het woord daarvoor is eerder *lief* (99); in de hoofse omgangsvormen is het woord voor minnaar en minnares bij voorkeur *amijs* en *amie*, wanneer men geen terughouding meer hoeft te betrachten.

92 Met twaalf jaar was het meisje huwbaar, zowel in het Romeins recht als in het canoniek recht. Ook in vele kloosters kon het meisje met 12 jaar „ingekleed" worden, en daarmee recht op probenden doen gelden. De jongeling diende in het algemeen iets ouder te zijn; in de ene streek 14, in de andere 16 jaar.

Volgens Andreas Capellanus' (*Tractatus de arte honeste amandi*) kan een vrouw vanaf haar twaalfde jaar standvastig liefhebben, met een man is dat zelden het geval voor zijn achttiende. Hij herhaalt dit nog eens in zijn voorschriften: Masculus non solet nisi plena pubertate amare (De man moet volwassen zijn om lief te hebben). We mogen veronderstellen, dat Beatrijs met haar twaalfde jaar in het klooster kwam; uit het feit dat de jongeling nog steeds van Beatrijs houdt, blijkt dus zijn trouw. In de *Rose*, waar een stel ideale liefdespartners getekend worden, wordt van *Bliscap* gezegd:

Si hadde alse luttel als ·xij· jaer,
Ende hadde Dedute, dat was waer,
Met trouwen al haer herte gegeven
Ende hi hare weder vor alle die leven.

Deze Deduut kan ook niet zoveel ouder zijn geweest, want *An sinen bart scoten die granen cleine ocht ware muselhaer* (768/9) (zijn baard was nog van muizenhaartjes).

94 Het lijden door de liefde is een bewijs van liefde (zie *Aant.* 57).

De minnaar wordt niet onsympathiek, volgens de normen van die tijd, gepresenteerd: hij is haar de jaren dat ze in het klooster was, blijven liefhebben, hij haast zich op haar wenken naar haar toe, hij is verheugd (90), heeft ook menech wee geleden (94). Ook de uiterlijke tekenen van verliefd zijn zijn aan hem waar te nemen (104–109). Eveneens zijn verdere gedrag is — zij het onstuimig — in overeenstemming met wat men toen van een trouwe minnaar verwachtte: hij belooft — welgemeend — trouw, hij is royaal, en hij blijft zeven jaar bij haar. Als het niet oprecht gemeend was, had hij haar eerder verlaten. Nu verlaat hij haar pas door de nood gedwongen; volgens de opvattingen van die tijd waren armoede en liefde onverenigbaar. Het moet echter duidelijk zijn, dat de trouw van de minnaar slechts tijdelijk kan zijn, maar die van Maria zonder einde.

97 Een gesprek tussen een non en iemand van buiten het klooster diende plaats te vinden door een getralied venster, dat bovendien vaak met een gordijntje was afgesloten, zodat men de kloosterlinge niet kon zien. Als men onder het venstertje ging zitten, kon men dat natuurlijk ook zo doen, dat men elkaar niet zag. De mededeling in de tekst, dat de jongeling hoopte Beatrijs niet alleen te spreken, maar ook te zien (99), was dus bepaald niet overbodig. In strenge kloosters kon de non niet alleen met de bezoeker spreken; er gingen dan een of twee hoorzusters mee.

104–109 Het herhaaldelijk zuchten slaken en het kleuren en bleek worden is volgens de heersende opvattingen in die tijd een zeker bewijs van liefde (zie ook *Aant.* 46–48). In de *regulae amoris* (regels der liefde) in het genoemde werk van Andreas Capellanus staat *Omnis consuevit amans in coamantis aspectu pallescere* (iedere minnaar wordt bleek als hij de beminde aanschouwt) en *Mulier autem, qae in sui coamantis aspectu pallescit, in vero procul dubio consistit amore* (een vrouw die bleek wordt bij het zien van de geliefde is zonder enige twijfel werkelijk verliefd). Hierbij sluit aan *In repentina coamantis visione cor contremescit amantis* (als men de geliefde onverwacht ziet, gaat het hart sneller kloppen). Reeds Ovidius, waar Andreas op terug gaat wist in de *Ars Amandi* de minnaars te adviseren, dat zij zich bleek moesten maken, om het meisje van hun hart van hun ware liefde te overtuigen. Ook thans kunnen emoties fysiek waarneembaar zijn, maar er zijn redenen om aan te nemen, dat dit vroeger in veel sterker mate het geval was (zie ook *Aant.* 70–71). In *Vander*

feesten een proper dinc, waarin de opvattingen van Andreas Capellanus terug te vinden zijn, wordt hetzelfde gezegd:

281 *Werdet bleec ende varweloes,*
Daer ghi af waent sijn ghemint,
Dat beteekent minne altoes:
Des en twifelt u niet en twint.

108 Zie *Aant.* 59.

110 Het kan zijn dat *aymie* slechts een spellingvariant is van Ay mi, en dus hetzelfde zou betekenen, maar het kan ook zijn dat Beatrijs hier een elegant woordenspel toepast met *amie* (ook wel gespeld *amye*, maar voorzover bekend niet *aymie*). De reden van dit spel zou zijn, dat het gesprek door Beatrijs ten slotte wordt begonnen; als ze nu iets zegt, dat lijkt op *amie*, maar het zou een gewone herhaling kunnen zijn van haar klacht *ay mi*, dan heeft ze het gezegd en niet gezegd. Gezien de afleesbaarheid der emoties op het gezicht kan Beatrijs nog altijd terug van wat ze wil gaan zeggen. *Vercoren lief* is wel duidelijk, maar zowel hoofs als mogelijk een herinneren aan de vroegere situatie. Pas met 118 heeft Beatrijs precies gezegd waar het op staat. In de Esopet (ed. Te Winkel LXI) komt een vergelijkbare situatie voor eveneens met mogelijk dit woordenspel, terwijl op een gotisch mesheft (afgebeeld en besproken in het Nederlandsch kunsthistorisch jaarboek, 1947, pag. 217–235) staat *Ami – Amie* (en *ami* is een variant van *ay mi*). Het zou dus mogelijk zijn, dat Beatrijs gebruik maakt van een bestaand en dus vaker toegepast spel, waardoor ze duidelijker voor haar jongeling en tijdgenoten dan voor ons niet alleen „Wee mij, wee mij" zegt, maar ook: „Wee mij als minnares".

115 De beeldspraak van de pijl der liefde gaat natuurlijk terug op de voorstelling van Cupido met pijl en boog in de klassieke oudheid. De gehele middeleeuwse literatuur gebruikt dit beeld. We komen het herhaaldelijk bij Andreas Capellanus tegen. Iets anders is natuurlijk het gebruik dat Beatrijs in deze situatie van deze beeldspraak maakt. Het toont haar de adellijke dame die beschaafd kan converseren. Het bewijst ook, dat ze op dit moment haar emoties redelijk weet te beheersen. Ook een woord als *conforteert* (113) moet tot het gedistingeerde, zo niet geaffecteerde taalgebruik behoord hebben. Dit typeert dan niet alleen haar sociale status, maar ook haar karakter, omdat zij ondanks de geestelijke spanning waarin zij verkeert daarvan niets naar buiten laat blijken, zoals het een edelvrouw betaamt, *hovesche ende subtijl van zeden.*

118 De beeldspraak van de pijl der liefde wordt hier nog verder gevoerd: de wond door de pijl veroorzaakt kan alleen genezen worden door de minnaar. Dit beeld komt ook voor bij Andreas Capellanus.

119–141 Ook de minnaar spreekt in de stijl van de hoofse minne; dit blijkt zowel uit het gebruik van *vrouwe Venus* als uit de vergelijking met twee schone bloemen die door onvervulde liefde moeten verwelken. Venus is als

verpersoonlijking van de erotische liefde — ook blijkens de folklore — in een oppositie-verhouding tot Maria, die de hemelse liefde vertegenwoordigt. (Rose 3508: *Venus die vrouwe wel gedaen Die Gods moeder van minnen, Die orloget in allen sinnen Reinicheiden, om hulpe te sine Die van minnen dragen pine.*). Aanvankelijk verwijt hij nog Venus de hopeloos schijnende liefde; later beroept hij zich op Venus als de alles en allen beheersende kracht (366). De minnaar toont zich bereid de zorg voor Beatrijs op zich te nemen. Wat haar als edelvrouw ontbreekt, passende gewaden, zal hij verschaffen. Daarna biedt hij haar zichzelf aan, en belooft hij haar trouw.

123 Uit deze en de volgende regel zouden we mogen opmaken, dat Beatrijs in de tijd dat ze op elkaar verliefd raakten in het klooster kwam.

131 De zinsverbindendewoorden functioneerden toen anders dan nu; *ende* had in de eerste plaats een koppelende functie, daarbij werd nog niet gedifferentieerd in de verschillende voegwoordelijke aspecten. De zin uit 131 wordt parataktisch (nevenschikkend) aan de vorige verbonden, wat wij hypotaktisch (onderschikkend) zouden doen in de vorm van een lijdendvoorwerpszin. *Wel* uit 130 wordt daarom wel opgevat als zelfstandig naamwoord (gunst), maar dit is gedacht vanuit het modern taalgebruik.

132 *Ende* verbindt hier twee nevengeschikte zinnen, terwijl in 134 *riden* verbonden wordt met *ghereiden*, waar een doel mee wordt uitgedrukt. Hetzelfde *ende* moet dus telkens anders vertaald worden, afhankelijk van de mededeling die wordt gedaan.

132–133 Er is een groot gevaar voor ontdekking. De jongeling kent de situatie van het klooster niet, en vraagt Beatrijs om een tijd en een plaats voor een ontmoeting, die zij het best kan bepalen. Er zou een ernstige straf kunnen volgen op een betrapping; nog ernstiger zou het daaraan verbonden schandaal zijn en het verlies van Beatrijs' goede naam. Deze goede naam wordt zo hoog gesteld, dat Beatrijs later niet durft te biechten. En Maria helpt mee ondanks de diepe val van Beatrijs haar eer te bewaren (zie *Inl.* blz. 17 e.v. en *Aant.* 227).

135 De benaming en de beschrijving van de kleding (135–137, 167–180 en 265–283) is zo algemeen, dat daaruit niet een bepaalde mode uit een bepaalde periode te herkennen valt: een hoepelrok en een bolhoed behoren in een bepaalde tijd thuis, een rok en een hoed niet (zie *Inl.* blz. 12).

137 Een *sercoet* wordt vooral door dames gedragen, is vaak wijd en wordt dan door een gordel weer ingesnoerd; het is meestal mouwloos en vaak met bont gevoerd.

140 De woorden die de minnaar hier zegt, hebben een formeel karakter. In de middeleeuwse eed komt vaak de bekrachtiging voor dat men het beloofde niet zal nalaten *noch om lief noch om leet*, vaak met vele (allitterende) paren soms elkaars tegengestelde: *noch om gelt noch om goet* en zoals hier *tsuete metten sueren*. Ook toen was het huwelijk een sacrament, maar de kerk was daarbij niet noodzakelijk. De wederzijdse belofte van trouw gevolgd

door samenleving zonder inzegening door een priester en zonder getuigen gold als een wettig huwelijk. De kerk kon straffen, maar het huwelijk niet ongeldig verklaren. Beatrijs kon, na uit het klooster te zijn gevlucht, natuurlijk niet kerkelijk huwen. Zij is in overtreding, maar hoezeer zij ook zondigt, na het accepteren van zijn belofte en door haar samenleven met de jongeling is zij gehuwd.

147 Ook nu nog spreekt men af „over acht dagen", als men een week bedoelt. Als zij bijvoorbeeld hun afspraak maken op woensdag, dan is de achtste nacht de daarop volgende woensdagnacht.

149 Deze kloostertuin ligt *buten*, dat wil zeggen buiten de kloostermuur (zie *Plattegrond van het klooster*); daardoor kan de jongeling daar ook wachten met zijn paard en de kleren. Er zijn ook kloosters waar de vergier binnen de muur ligt.

150 De eglentier, de wilde roos, is het zinnebeeld voor de minne, maar ook van de hemelse liefde en van Maria, zoals o.a. blijkt uit het woord „rozenkrans". De afspraak onder de eglentier past geheel in de traditie van de hoofse minne, maar in de middeleeuwse voorstelling zal in deze Marialegende de relatie tussen de roos en Maria niet zonder betekenis zijn.

151 *Uutcomen* wordt ook gebruikt in de betekenis van „ontsnappen", „uitbreken" uit een gevangenis, en kan dus sterker zijn dan „naar buiten komen".

152 Het willen breken met het klooster wordt duidelijk gesteld met het woord *bruut;* als non is zij immers de bruid van Christus! Van zulke beeldspraak is het gehele middeleeuwse denken doortrokken; het zou daarom onjuist zijn dit niet op te merken omdat deze denkwereld ons vreemd is. Er zal ons waarschijnlijk nog veel meer ontgaan.

163 *Telden* kan in tegenstelling tot draf de kalme gang van een paard aangeven, maar het kan ook het draven van een telganger zijn. De snelheid waarmee de minnaar op zijn paard springt en wegrijdt kan zijn onstuimige karakter typeren, omdat hij haastig zijn plannen wil volvoeren; daarmee in strijd is echter het feit, dat hij pas de volgende dag zijn inkopen gaat doen. Het is waarschijnlijker dat hij hier getypeerd wordt als een goed ruiter, wat een adellijke jongeman nu eenmaal dient te zijn (mogelijk zoals een verliefde jongeman thans in zijn racewagen zou wegschieten, niet omdat hij haast heeft, maar omdat hij nu eenmaal snel „hoort" te rijden).

164 Het klooster ligt buiten op het land. Er zijn redenen te veronderstellen, dat het klooster van de Cisterciënsers is. Dat was de rijke orde waarin adellijke dames in de dertiende en veertiende eeuw werden opgenomen. Deze kloosters lagen buiten de stad.

165 Het is duidelijk, dat we hier te maken hebben met een litotes. Niet alleen zou het in deze situatie wel erg vreemd zijn als moest opgemerkt worden, dat de minnaar zijn geliefde niet vergat, maar uit het gehele optreden van de jonge man kan worden opgemaakt, dat Beatrijs nu geen moment uit zijn gedachten is.

166 *Scaerlaken* is oorspronkelijk kostbaar wollen laken. Dit scharlaken kon in vele kleuren geverfd worden, maar de kostbaarste kleur was het karmozijn, de kleur die gewonnen werd uit de kermes, de schildluis. Daardoor werd later scharlaken de rode wollen stof, en ten slotte alleen de rode kleur. Het centrum van de scharlakenindustrie was Gent. De kleuren zullen niet alleen uitgezocht zijn om hun kostbaarheid, ze hadden ook een allegorische waarde: blauw was de kleur van de trouw en rood van de liefde.
169 Het is niet duidelijk waarom deze kap wijd is. Het kan een tijdelijke mode zijn geweest, het kan ook zijn dat de geestelijkheid een tijd nauwe kappen heeft gedragen. Uit niets blijkt, dat Beatrijs haar haar afgeknipt had, zoals gebruikelijk was bij nonnen. Gezien het deftige klooster zal men daar de hand wel niet aan gehouden hebben. Dit echter is geen verklaring voor de wijde kap, die ongetwijfeld deftig zal zijn geweest, zoals op te maken valt uit de andere kledingstukken.
173 Bont werd oorspronkelijk als voering gebruikt, dus aan de binnenkant van de kleding (*onder*) gedragen.
174 De minnaar maakt er kennelijk geen geheim van dat hij een bruidstooi aan het kopen is. Dit zou het gevaar van indiscretie kunnen inhouden, maar de hoofse liefde verbiedt het pronken met de geliefde. De minnaar is verplicht — in deze situatie vooral — te zwijgen. Op eventuele vragen hoeft hij volgens de erecode dus niet te antwoorden. Mogelijk onbescheiden lieden ontwijkt hij door 's avonds stilletjes de stad te verlaten (182–183).
175 De kleinodiën en snuisterijen die hier worden opgesomd behoorden tot de geschenken die een bruidegom aan zijn bruid volgens de heersende gebruiken op de bruidsdag gaf. De kleding die hij kocht was door de speciale omstandigheden noodzakelijk, maar behoorden niet tot de uitzet die de bruidegom normaal meebracht. Er bestaan strenge voorschriften in de hoofse minneleer betreffende de geschenken die men zijn geliefde mag geven. Men vindt ze in de *Rose* opgesomd, maar de oudste uitspraak is bekend van Marie van Champagne. Zij was de dochter van Lodewijk VII van Frankrijk en Eleonora van Aquitanië (zie *Inl.* blz. 15). Andreas citeert haar uitspraak op de vraag welke geschenken passend waren voor een minnaar: „Een vrouw die liefheeft mag vrijelijk van haar minnaar het volgende accepteren: een zakdoek, een haarspeld, een armband van goud of van zilver, een broche, een spiegeltje, een gordel, een beursje, een lint, een kam, een mof, handschoenen, een ring, een etui, een prullemand, schotels, bladen, een vaantje ter herinnering, en, om in het algemeen te spreken, een vrouw mag van haar minnaar iedere kleine gift aannemen die ze kan gebruiken voor de verzorging van zichzelf, of om er aardiger uit te zien, of wat de herinnering aan de minnaar levend houdt, als het maar duidelijk is, dat ze het geschenk niet uit hebzucht accepteert." Wel moet men de geliefde in moeilijke omstandigheden financieel helpen, maar daarbij moet men er vooral op letten, dat niet de indruk wordt gevestigd, dat de liefde wordt gekocht. Zo'n situatie doet

zich thans voor. Beatrijs kan onmogelijk zelf haar kleren gaan kopen. De jongeman zal zijn inkopen gedaan hebben bij een meersenier, want „*Die meerseniers vercopen guldine lakene ende zidene, precieuse steene ende peerlen ende huven, spellen ende naelden, cokers ende scriftorien* (schrijfkoker), *elsene* (priem) *ende ponchoene* (vaantjes); *incthoorne ende greffien* (schrijfstift), *messen ende scheeden, scaren ende scaerkine, huven ende snoeren, ende nachtelingen* (veters) *ende risnoeren ende zide daer men of maect weerc van bordure*".

Behalve de grote messen en de zakmesjes werden er ook toiletmesjes gemaakt voor het reinigen van de tanden en oren. Dit reinigen van de oren was een tijd mode en gold als zeer beschaafd. In de proloog van *The Canterbury Tales* wordt van een vrolijk levende monnik gezegd (in modern Engels): „*There was a Friar, a wanton one and merry, . . . He kept his tippet stuffed with pins for curls, And pocket-knives, to give to pretty girls.* De gordels werden vaak ten geschenke gegeven soms door een jonkvrouw aan een ridder soms omgekeerd; ze konden van eenvoudig materiaal zijn, bijvoorbeeld leer, maar ook zeer kostbaar van zij of van goud. De dames hingen er soms hun benodigdheden als tasje, scharen, sleutels e.d. aan. Zo'n tasje of beursje is een *almoniere*, oorspronkelijk bestemd om kleingeld voor aalmoezen in te doen.

177 Er zijn twee soorten *huven*, zoals al uit de koopwaar die werd opgesomd bleek, en wel de haarbanden die van goud konden zijn en dus bij de afdeling *precieuse steene ende peerlen* thuishoren, en de *huven*, die als band of doek om het haar en de oren gelegd werden en onder de kin sloten. In de tekst staat *huven* gerangschikt bij de gouden ringen en de verdere sieraden, zodat we mogen aannemen dat hier een gouden haarband, een diadeem of een zijden band met kostbare stenen bedoeld is.

181 Vijf honderd pond betekent een zeer grote som geld, maar het is vooral een gefixeerd bedrag voor een grote hoeveelheid, zoals voor de oorlog „een ton". In de Franse Rose komt voor *cent mile livres;* dit wordt vertaald (9430) met *·V·hondert pont*, terwijl een andere vertaling (C 9254) heeft *hondert waerven M pont*. Dat 500 zo'n gefixeerd getal is blijkt uit de volgende voorbeelden. Margriete van Limborch wordt door de lucht vervoerd en wel *·V^{c}· milen* (I, 515); later zendt Echites haar door middel van verslagen vijanden *·V^{c}· groeten* (IV, 1243) en zo zijn er nog vele voorbeelden. In feite is het natuurlijk geen irreëel bedrag, want na verloop van tijd en dan vooral in een hongersnood blijkt het gauw op te zijn.

183 Zie *Aant.* 174.

192 Een *schone smale* is altijd in ridderromans een lieftallige jonkvrouw. Beatrijs wordt dus nu niet meer als non aangeduid, hoewel ze dat nog is, maar reeds als de adellijke geliefde van haar minnaar.

193 De metten is het eerste van de zeven getijden die dagelijks in een klooster worden gehouden. Afhankelijk van de orde en soms de landstreek vindt de metten om middernacht, om één uur of om drie uur plaats; daarna volgen de primen, de tercen, de sexten, de nonen, de vespers en de completen.

Sommige van deze getijden zijn weer onderverdeeld, en de voorschriften zijn in tijd in plaats en per klooster vaak wisselend.

200 Het koor is de afgescheiden ruimte in de kerk, waar het altaar is geplaatst en waar o.a. de koorzusters de getijden zingen (zie *Plattegrond van het klooster*).

204 Beatrijs heeft angst voor het hoogaltaar. In de aanwezigheid van God spreekt ze haar besluit uit. In haar voorstelling bestaat de mogelijkheid van ogenblikkelijke bestraffing. Er zijn middeleeuwse legenden waar hardhandig ingegrepen wordt en waar bijvoorbeeld een non die het klooster wil ontvluchten door Maria bewusteloos wordt geslagen (*Van een costerisse* in: De Vooys, Marialegenden I, XXXII). Het gebed van Beatrijs is dan ook ingetogen en misschien wel timide vergeleken met haar latere aanspraak tot Maria. Zij begint tot Maria te bidden, en zich bij haar te verontschuldigen, voor ze zich tot God wendt.

De aanspraak *soete name* moet ook begrepen worden vanuit de kracht die de naam als zodanig uit bijbelse traditie had. De naam van Maria werd op vele manieren vereerd, nog afgezien van het feit dat ook thans nog vele katholieken hun kinderen de naam Maria meegeven. Men vindt Latijnse lofdichten gevormd door beginregels van psalmen, door bloemennamen of namen van edelgesteenten, waarvan de beginletters samen de naam Maria vormen. In legenden worden maagden door Maria gered, omdat ze haar naam dragen, en Mariken van Nieumeghen blijft behouden, ondanks haar samenleven met de duivel, mede doordat ze haar relatie met Maria niet verbrak, omdat ze zich naar de eerste letter van de naam Maria Emmeke bleef noemen, toen ze afstand van haar naam moest doen. Het zal wel geen toeval zijn, dat in dit stuk niet alleen de naam van *Marieken*, maar ook die van de duivels *Masscheroen* en *Moenen* met een M beginnen: reeds in hun naam zijn ze aan Maria ondergeschikt. De persoon wordt dus bepaald door de naam, want de naam wordt als het wezen van de persoonlijkheid beschouwd; vandaar dat Maria genoemd kan worden *moeder* en *soete name*.

205 Zie *Tekstkritische opmerkingen* 205.

206–207 Beatrijs drukt zich voorzichtig uit: zij zegt niet „Ik kan het kloosterkleed niet langer verdragen", maar „Mijn lichaam kan het kloosterkleed niet langer verdragen", alsof haar verantwoordelijke „ik" gedwongen wordt door haar lichaam, zodat zij zelf eigenlijk niet aansprakelijk gesteld zou kunnen worden. Later voor het Mariabeeld spreekt ze zich veel vrijer uit: „Ik zou nog helemaal gek worden, als ik langer in dit kloosterkleed bleef!" (231–232).

215–222 Het gebed waarin als het ware een beroep wordt gedaan op Christus' verrichtingen op aarde was in de middeleeuwen gebruikelijk, zoals o.a. uit het gebed van Karel blijkt in *Karel ende Elegast* 169: *God, also ghewaerlike alse ghi quaemt in ertrike ende* (. . .) *Also waerlike alst was waer, ende ghi, Here,*

Lasaruse, die lach in sine cluse, verwecket, Here, vander doet, ende vanden stene maket broet ende vanden watre wijn, so moeti in miere gheleide sijn in deser deemster nacht (. . .).

227 Een andere interpunctie zou ook te verdedigen zijn, nl. *Si riep: „Maria", onversaghet*; *onversaghet* zou dan binnen de directe rede een onderbreking zijn. Dit komt vaker voor o.a. in 346, 576 en 578. *Riep* zou dan betekenen *riep* en niet *riep aan*. In beide gevallen wordt *onversaghet* opgevat als een bijwoordelijke bepaling bij *riep*. Van Mierlo en, in navolging van hem, ook de andere moderne editeurs interpreteren *onversaghet* als „onbevlekte", dus als een bepaling bij Maria, omdat dit woord ook „onbesproken" kan betekenen. Nu komt het woord in die betekenis als een vorm van *verseggen* alleen voor in oostelijk Middelnederlands en in het bijzonder als een juridische term, terwijl het woord ook verder niet als een epitheton van Maria voorkomt. De normale betekenis van *onversaghet* is „onbevreesd"; er is weinig reden om in deze situatie die kwalificatie aan Maria toe te kennen, of het zou „standvastig" moeten betekenen, maar het is niet bekend of het woord ook met die betekeniswijziging voorkomt. „Onbevreesd" van Beatrijs is echter een zinvolle mededeling binnen de zeer angstige situatie waar ze zich in bevindt. Zij heeft namelijk voor het hoogaltaar in *groten vaer* tot Maria gesproken en haar woorden zijn daar ook zeer beschroomd (zie *Aant.* 204); als ze haar kleed heeft afgedaan verlaat zij het klooster eveneens in grote angst (zie *Aant.* 252–257). Het is begrijpelijk dat nu er voor het hoogaltaar niets gebeurd is, zij voor het haar vertrouwde Mariabeeld moed gevat heeft. Haar woorden zijn dan ook heel wat minder timide en zelfs vrijmoedig. Voor het altaar wijst ze erop dat Maria weet wat er in haar omgaat (208–209) en dat ze zo haar best heeft gedaan, maar dat het niet geholpen heeft (210–212). Nu maakt ze Maria als het ware verwijten: ze heeft dag en nacht gesmeekt, maar ze heeft er „geen snars" aan gehad (228–230). Ze spreekt hier inderdaad *onbeschroomd* en wel zo vrijmoedig, dat de dichter het blijkbaar noodzakelijk vindt dit als zodanig te kenmerken. Later biecht ze, dat ze haar habijt *met groten vare* (989) voor het altaar van Maria achterliet. Deze grote angst kan dan terugslaan op de gehele situatie die samengevat wordt in het formele afleggen van het kleed. Deze plaats zou ook gebruikt kunnen worden voor de theorie dat het slot later zou zijn toegevoegd, maar een sterk argument zou het niet zijn. Het is al opvallend dat Beatrijs dit gebeuren na veertien jaar als angstig vermeldt; zij kan toch moeilijk in de biecht de niet ter zake doende angstgevoelens gaan nuanceren.

228 Zie voor de vorm *nach* de *Tekstkritische opmerkingen* 527.

231 Beatrijs drukt zich hier ook minder plechtig, meer vrijmoedig of opstandig uit dan in 78 waar *die crancheit (haar) sal doen dolen* (zie ook *Aant.* 206–207).

241 De *primen* volgen op de metten (zie *Aant.* 193), en vinden plaats tegen zonsopgang; in de praktijk meestal om zes uur.

243–248 Deze passage typeert het feit dat de Mariaverering nog in opkomst is (zie ook *Tekstkritische opmerkingen* 205). Het is nog nodig op het *Ave Maria* als gebed te wijzen. Bertold van Regensburg, die sterft in 1272, verzoekt na een preek de gelovigen het Onze Vader mee te bidden en *voorzover zij het kenden* het Ave Maria.

250 Een *pels* is hier feitelijk een grof onderkleed, dat op de huid gedragen wordt.

251 Het is voor Beatrijs als kosteres waarschijnlijk makkelijker het klooster te verlaten dan voor de overige nonnen, want zij had de beschikking over sleutels.

252–257 Er wordt bijzonder veel nadruk gelegd op het voorzichtige en stille weggaan van Beatrijs: zij doet het *met liste, heymelijc, stillekine* en *sonder gheluut*, een bewijs van angst, waar in 255 op gewezen wordt (*met vare*) en die ook opgemerkt of verondersteld wordt door de minnaar, die zegt dat ze maar niet bang moet zijn (257). Zij is zowel bevreesd voor ontdekking door een kloosterling, vooral nu zij zonder kloosterkleed is, als beangst omdat de hemel alsnog zou kunnen ingrijpen of wat nog erger zou kunnen zijn, de duivel zou haar kunnen grijpen, vooral omdat zij nu in het duister en buiten het klooster komt. Als zij betrapt zou worden op dit moment, zou dit een grote schande voor haar zijn, zoals ook blijkt uit haar woorden in 707–710 (zie ook *Inl.* blz. 18).

258 *Het* behoeft niet in overeenstemming te zijn met de persoon van het naamwoordelijk deel van het gezegde, en *dat* kan betrekkelijk voornaamwoord zijn bij personen en meervoudige zelfstandige naamwoorden.

260 Beatrijs schaamt zich niet uit kuisheidsoverwegingen, omdat ze betrekkelijk ongekleed zou zijn. Dat blijkt wel uit haar antwoord aan de minnaar, als die „der minnen spel" in de vrije natuur wil spelen; nee, ze schaamt zich om drie dingen, dat ze in haar hemd staat, blootshoofds is, en op blote voeten gaat, en niet alleen om dat hemd, dat een lang wollen onderkleed zal zijn geweest. Zij staat op dit moment namelijk in het boete- en schandekleed zowel van de kerkelijke als de wereldlijke rechtbank (zie 513). Als men een boete moest betalen gebeurde dit blootshoofds; als men een ernstig vergrijp had gepleegd ging men bovendien barvoets, en als men verbannen werd, of terecht gesteld, had men alleen het hemd aan. In dit schandekleed staat de adellijke Beatrijs in plaats van in haar bruidstooi. Zo'n formeel kenmerk werd in de middeleeuwse samenleving als werkelijkheid beleefd: het symbool van de schande strekte zich uit over de drager van het kleed; deze ervoer het zelf als een schande. Daarom kust de minnaar haar niet op dit moment, terwijl ze nu toch voor het eerst alleen samen zijn. Hiermee wachten ze tot zij naar behoren, dus als jonkvrouw, gekleed is.

269 *Behoeft* kan tegenwoordige tijd zijn wat de vorm betreft, maar dat klopt niet met de werkwoordsvormen *ghinghen* (268) en *gaf* (271). Waarschijnlijk is het een verleden tijd ontstaan uit *behoefde*. Deze opvatting wordt versterkt

door de duidelijk tegenwoordige tijdsvorm *behoevet* in 532. (Zie ook *Tekstkritische opmerkingen* 269).

272 Niet alleen had Beatrijs' kleding waarin ze uit het klooster kwam, een zinnebeeldige betekenis, dit hebben de kleren, of liever de kleuren waar ze zich nu in kleedt ook. Blauw is haar kleed en wit haar hoofdbedekking; dit is de kleurencombinatie van Maria, waarin Maria op middeleeuwse voorstellingen vaak staat afgebeeld. Blauw is de kleur van de hemel (en Maria is de hemelkoningin) en wit is de kleur van de reinheid. Zo begint een Marialegende (De Vooys, Marialegenden II, CCCIX): *Die edel reyne maghet maria die daer is een bloeme des ackers* (korenbloem) *ende een lelie der dalen tot welcs werdicheit ic dit mirakel begonnen hebbe te scrivene* (vergelijk ook vs. 4–6, waar hetzelfde motief wordt genoemd om een mirakel te gaan vertellen). Beatrijs laat haar kloosterkleed achter, en dit wordt, zoals later blijkt door Maria gedragen, Beatrijs verlaat het klooster in de kleding die gelijk aan die van Maria is. Beatrijs blijft ook in de wereld Maria toebehoren, of Beatrijs blijft door symbolen aan Maria verbonden, en dat betekent wat in een tijd toen geloof en denken zo hechtten aan symbolen en formele handelingen. Deze kleding heeft ook een betekenis in de hoofse minne (zie *Aant.* 166): blauw betekent dan trouw, en wit onschuld, zodat Beatrijs voor haar minnaar verschijnt in de bruidstooi bij uitstek, namelijk die van „de trouwe maagd". En dit alles geschiedt onder de eglentier (268), de boom die de hemelse liefde van Maria symboliseert en de aardse minne. Het is dan ook hier dat de minnaar Beatrijs, gekleed volgens haar stand en situatie, voor het eerst kust (284) [1].

De opmerking, dat dit kleed haar zoveel beter staat dan haar kloosterkleed, zoals de minnaar zegt, is in dit verband belangrijk, want met zoveel woorden zegt hij, dat dit blauw het *hemels*blauw is, en dit is voor de hoorder het blauw van Maria (275).

276 Het grauw van de pij is vooral de kleur waarmee de Cisterciënsers worden aangeduid; in ons land herinnert de naam Schiermonnikoog nog aan de schiere of grauwe monniken. De abt die later de kinderen van Beatrijs in de orde opneemt doet hen dan ook *grau abijt* aan (1027).

278 Niet alleen de minnaar wijst op het verschil tussen haar rijke gewaad en de eenvoudige kledij die zij in het klooster droeg en die haar schoonheid zo weinig deed uitkomen, ook de schrijver doet dit, als hij zegt, dat de kostbare schoenen van leer uit Cordova haar zoveel beter staan dan haar vroegere sandalen.

287 Als Beatrijs zo „stralend" voor hem staat, denkt de minnaar niet dat het begint te dagen — dat gebeurt pas als zij een eind weggereden zijn (291, 293 en 296) — maar daardoor denkt hij wel aan de komende dag, en beseft hij, dat zij dus niet langer in de boomgaard moeten blijven. Daarom gaan ze nu haastig weg.

[1] Deze religieuze symboliek was het liefdespaar zich niet bewust; zij beleefden *hun* werkelijkheid en niet de Marialegende van de toehoorders.

291 Met *soe verre* moet zowel *dat began te dagen* als vs. 292 verbonden worden.
299 Het gebruik van het woord *wilen* geeft aan, dat het Beatrijs toeschijnt dat ze al een lange tijd uit het klooster is. Men gebruikte *wilen* niet voor wat slechts een paar uur geleden plaats vond.
305 Het woord *formine* is verder in het Middelnederlands niet bekend; er zijn allerlei gissingen gedaan over de betekenis en de etymologie. Het is uit het zinsverband echter duidelijk dat het een metaal moet zijn dat veel minder waard is dan goud.
309 De vervloeking die de minnaar over zich uitspreekt is niet gering. Men mag daar echter niet de conclusie uit trekken, dat hij niet erg gelovig geweest zou zijn. Men vond vloeken dapper en passend voor een edelman. Het kon alleen moedig zijn zo een vervloeking uit te spreken als men geloofde; een edelman kon er verontwaardigd om zijn als een boer de onbeschaamdheid had te doen of hij edel was door ook te vloeken.
316 Voor ons spreekt het wel vanzelf, dat men zijn geliefde niet zou willen ruilen voor een vorstelijk persoon, maar de feodale middeleeuwer dacht anders. Jean Gerson (1363—1429), de beroemde theoloog en kanselier van de Sorbonne, meende dat vorstelijke personen beschermengelen van een hogere rang hadden dan gewone mensen. En een huwelijk sloot men niet uit liefde, maar uit economische en soms politieke overwegingen. De woorden van de minnaar moeten dus gelden als een bewijs van zijn uitzonderlijke liefde en trouw. Het feit, dat hij zijn streek en positie voor haar in de steek laat en zo'n vermogen meeneemt bewijst wel dat zijn gevoelens ten opzichte van Beatrijs oprecht zijn, maar hij behoort ook tot „de wereld", die nu eenmaal *cleine trouwe hout*.
322 Men kan *ute ghelesen* laten slaan op het gehalte van het zilver, maar het kan ook zijn, dat hier zilvergeld is bedoeld. Aangezien het geld in die tijd vaak „gesnoeid" werd, zou hier ook kunnen staan dat de munten uitgezocht waren en dus niet gesnoeid.
326 De minnaar deelt mee, dat hij zoveel geld bij zich heeft, dat ze lange tijd genoeg zullen hebben, en hun kostbaarheden niet zullen behoeven te verkopen. De getallen hadden evenals de kleuren een extra, symbolische, waarde (zie ook *Aant.* 4–8). Vaak wordt er een voor ons onbegrijpelijke relatie gelegd tussen een getal en een bepaalde macht of status, meestal gegrond op een bijbeltekst. Omdat volgens de gelijkenis van de zaaier (Matth. 13, 8) het goede zaad honderd, zestig en dertigvoudig vrucht draagt, kan het getal 100 aan de maagden, 60 aan de weduwen en 30 aan de gehuwde vrouwen toegekend worden, omdat in die verhouding de zielen de vruchten zullen plukken van hun aardse bestaan. Dit als een uit vele voorbeelden. Op deze wijze heeft het getal 7, dat nog wel het heilige getal heet, de speciale waarde van „een grote periode" gekregen. Maar hier werken ook andere dan bijbelse factoren mee, zoals nu nog uit allerlei sprookjes blijkt. Hier

betekent zeven een heel lange tijd, want de minnaar is echt niet van plan op dit moment er na zeven jaar mee uit te scheiden. Maar na „de zeven vette jaren" wordt Beatrijs beproefd met „de zeven magere jaren" en in die perioden is voor de middeleeuwse mens de hand van God, of in dit geval Maria, te bespeuren. Men zou in hun trant door kunnen redeneren en dan veronderstellen dat Beatrijs ook zeven jaar in het klooster zal zijn geweest voordat ze weggaat. Als ze dan met 12 jaar in het klooster is gekomen, is ze 33 als ze haar „aardse leven" heeft voltooid en terug is in het klooster. Haar leeftijd is dan gelijk aan de leeftijd waarop Christus stierf; 33 is het getal voor de aardse voltooiing.

330 Zingende vogels in een groen bos met zoet ruikende bloemen is het traditionele decor voor de middeleeuwse hoofse minnelyriek.

343 Het voorstel „bloemen te lesen" was dubbelzinnig. Het betekende in de hoofse minne wat met zoveel woorden twee regels verder gezegd wordt, het liefdesspel spelen; het past in de hoofse omgang om zich van deze code te bedienen. Ook de bloemen die het meisje eventueel zou plukken en waar de minnaar dan om zou gaan smeken, hebben in die stijl een allegorische betekenis.

346 Beatrijs wordt bijzonder boos en haar woorden zijn, in grote tegenstelling tot haar vriendelijkheid ervoor en erna, zeer heftig. Men gaf in die tijd nu eenmaal veel sterker uitdrukking aan de emoties, en men was veel opvliegender, maar de positie van Beatrijs als gevluchte non was uiterst precair. Zij moest behandeld worden als de jonge edelvrouw, die ze weer wilde zijn, en niet als het meisje van een avontuurtje. Zij staat er dus veel sterker op, dat de gedragsregels van haar stand gevolgd worden, dan anders het geval zou zijn. Het is immers uit haar antwoord duidelijk, dat het niet het voorstel tot het liefdesspel is, dat haar choqueert, waartoe zij immers bereid is, maar de plaats en de wijze waarop, die niet „ladylike" zou zijn, maar *ghelijc enen wive*. Deze heftigheid heeft compositorisch de functie de tegenstelling tot haar latere val te verscherpen, als ze wel als een *wijf* moet handelen. Haar verwijten aan de jongeling liggen ook geheel op het vlak van de beledigde sociale status. Nog komt in woorden als „nobel", „edel", „voornaam", „vulgair" en „gemeen" de vroegere waardering voor de hogere standen en de minachting voor „het gewone volk" tot uiting. Voor een edelman was het dan ook de grootste belediging voor een „dorper" uitgescholden te worden in een tijd, dat een dorper niet alleen onbeschaafd was, maar ook moreel als veel lager gold dan een edelman.

365 De reactie van de minnaar is geheel in de hoofse stijl en daarmee toont hij geen dorper te zijn. Hij beroept zich op Venus (zie *Aant.* 119–141), de godin der aardse liefde en tegenkracht van Maria. Dit is een „hoofs" argument, en een argument waar Beatrijs voor zwicht en zwichten moet, immers zij heeft toch zelf Maria verlaten voor Venus, zij kent toch haar macht, die zo uitvoerig door de schrijver is toegelicht (37–61). Anders was haar even

plotselinge vriendelijkheid ook niet te begrijpen. Maar zij is door zijn excuus gerustgesteld, en antwoordt nu ook dat zij hem niet voor de legendarisch schone Absalon zou willen ruilen, evenmin als hij haar voor een keizerin.

397 De woorden *tale ende wedertale* wijzen op een discussie zoals die tussen adellijke dames en heren beoefend werd. Het onderwerp wordt hier wel door de bijzondere situatie bepaald, maar de vorm van het gesprek waaruit ook de scherpzinnigheid en de wellevendheid van de gesprekspartners moet blijken is volgens de voorgeschreven regels zoals Andreas Capellanus ze met voorbeelden geeft (zie *Inl.* blz. 16).

399 Zie *Aant.* 59.

405 In *Aant.* 326 werd reeds gewezen op de waarde van het getal zeven.

411 De *pande*, reeds genoemd in 326, worden in 413 nader gespecificeerd.

417 Beatrijs kon niet spinnen, omdat dit gedaan werd door het dienstpersoneel en de boerenvrouwen, evenals het bereiden van het vlas en het weven. De jonkvrouwe aan het spinnewiel in afwachting van de komst van haar ridder is een beeld dat de romantiek ons heeft nagelaten, maar ten onrechte: Krijgsgevangen edelvrouwen werden soms vernederd door ze aan het spinnen te zetten. In *Van den doechden der vuriger ende stichtiger susteren van diepen veen* wordt de geschiedenis verteld van de abdis van Vreden. *Sie was edel van gebuerten* evenals de overige nonnen. Zij wordt *kelnersche* en later *pryoerynne*. Als zij daarna tot abdis wordt gekozen moet zij daarover eerst nog zes jaar procederen voordat zij die waardigheid verkrijgt. Dit illustreert de politieke en maatschappelijke belangen die er voor een adellijk geslacht aan zo'n positie verbonden zijn. Zonder dat haar nonnen dit weten wordt zij „bekeerd" tot een vroom leven door Iohan Brinckerinck met wie zij correspondeert: *„Ende als hij ene antwaerde weder van hoer begeerde, soe begeerde hi dat siet wolde schrijven myt hoers selves hant: hij conde wal quade schrift lesen. Dat dede hij daer omme, dat hoer niemant hinderen en solde ofte ontraden van hore bekieringe. Ende bynnen den twien iaren dat siet inden synne hadde hoer te bekieren, soe leerde sie spynnen, op dat sie wat doen conde als sie hijr* (nl. het klooster Diepenveen) *queme. Ende dat was horen ionferen alte swaer dat sie span; hem dochte dat sie hem daer alte grote schande mede dede."* De adellijke nonnen van Vrede beschouwen het als schandelijk dat hun voorname abdis leert spinnen. Men ziet de afstand tussen een rijk en machtig klooster en de devote groepering waar de abdis zich in begeeft. We mogen het klooster van Beatrijs wel vergelijken met dat van Vrede, en het was voor de hoorders uit die tijd dus heel begrijpelijk dat Beatrijs niet kon spinnen. De abdis van Vreden sterft in 1408 en was dus al non toen de codex gemaakt werd waarin ons de Beatrijs bewaard bleef (zie *Inl.* blz. 8). Geoffrey Chauser laat in zijn Canterbury Tales de monnik de geschiedenis van Zenobia vertellen. Deze machtige koningin komt tot diepe val blijkens de vertaling in modern Engels (Penguin editie):

O alas, Fortune! She that once had been
Terror of kings and of imperial powers,
Jeered at and gaped upon! A noble queen
That oft had worn the helmet through long hours
Of battle, and had taken towns and towers,
Now wears a mob-cap on her royal head,
She that had held a sceptre wreathed with flowers
Carries a distaff in her hand instead!

Voor Chaucer was deze *distaff*, dit spinrokken, een duidelijk bewijs van de de vernedering van de vorstin.

419 Een misoogst als gevolg van een droge of bijzonder natte zomer kon plaatselijk ernstige hongersnood veroorzaken. Als er dan al voedsel uit andere streken werd aangevoerd, werd dat tegen woekerprijzen verkocht.

423 Wij stuiten hier op een schijnbare inconsequentie van het verhaal. Beatrijs en haar man zouden liever dood zijn dan dat zij zouden bedelen, terwijl Beatrijs later wel gaat bedelen, omdat ze liever haar hoofd laat afslaan dan langer prostitutie plegen (486 e.v.). Dan echter heeft Beatrijs berouw en wil ze zich vernederen uit berouw en als bewijs van berouw, dat wil zeggen dat ze haar standswaarde prijs geeft om haar ziel te redden. Maar tot zo lang blijft ze vasthouden aan de adellijke gedragscode, die het bedelen als de ergste vorm van vernedering beschouwt (zie *Inl.* blz. 18). Het is het duidelijkst bewijs dat men niet meer tot de edele stand behoort als men afhankelijk is van het medelijden van alle standen, als de enige functie die men nog heeft, is het middel te zijn voor anderen om de christelijke plicht van liefdadigheid te kunnen beoefenen. Deze schande kan de minnaar niet verdragen, en daarom gaat hij weg, maar Beatrijs denkt er precies zo over en daarom pleegt zij prostitutie. Dit is zonde en natuurlijk ook vernederend, maar in de eerste plaats zonde, zoals ze ook zegt in 442 en 443, en dit wordt dan verzacht door de noodzaak voor haar kinderen te moeten zorgen, terwijl ze er geen genot van ondervindt, dat wil zeggen het niet uit wellust doet (zie 461).

425 Anders dan in de romantische periode verdraagt de liefde geen armoede: „Armoede is een bedreiging van de liefde", zegt Andreas Capellanus, „want armoede heeft niets om de liefde mee te voeden", een uitspraak die teruggaat op de *Remedia amoris* (I, 749) van Ovidius en verschillende malen herhaald wordt.

432 Uit het feit dat de kinderen zo buitengewoon mooi zijn, blijkt dat Maria haar zorgen nog over Beatrijs uitstrekt, zoals ook haar dienen in het kleed en de gedaante van Beatrijs een vooruitlopen is op de latere vergiffenis. Al het hemelse is volgens de middeleeuwse opvatting aangenaam voor de zintuigen: het straalt, of is schoon, heeft een lieflijke geur of maakt een mooi geluid; de duivels daarentegen zijn lelijk, mismaakt, zij stinken en krijsen. Wel

kunnen zij het een en ander camoufleren, maar ze zijn nooit volmaakt, en daardoor altijd herkenbaar. De schoonheid van de kinderen bevestigt hun edele afkomst, en is voor die tijd een extra argument dat ze niet in de steek gelaten kunnen worden, dus een extra excuus voor de wijze waarop Beatrijs in hun onderhoud gaat voorzien.

441 Het *ellendech*-zijn, d.w.z. in den vreemde verkeren, (letterlijk: in een ander land zijnde) betekende zonder steun van familie, vrienden en overheid zijn. Als men dan geen middelen van bestaan had of geen zakenrelaties, zoals de kooplieden, was men nauwelijks beter dan een misdadiger en had men het dus „ellendig".

445 Zie *Aant.* 59 en 417.

449 Men kende de officiële stadsbordelen in de middeleeuwen, waar de meisjes niet veel meer dan lijfeigenen waren. Daarnaast waren er vrouwen die zelfstandig optraden, maar dit werd meestal verboden binnen de stad, zodat zij vaak hun toevlucht tot het veld buiten de stad moesten nemen. B. H. D. Hermesdorf vertelt in *De herberg in de Nederlanden* (pag. 258 e.v.) van Maastricht „Een raadsresolutie van 1373 had bepaald, dat niemand bordeel mocht houden behalve in de twee oude „stoven" achter O.L.Vrouwekerk (Stokstraat). De overtreder verbeurde drie mark en moest bovendien gedurende een jaar de stad verlaten. De resolutie had blijkbaar niet het gewenste effect. Immers twee jaar later verzwaarde de raad de sanctie. Hij bepaalde toen, dat de overtreder voortaan twee jaar balling zou zijn, terwijl voor de vrouwen die zich om geld lieten „bruden", elders dan in bedoelde stoven „of int veld", het alternatief gold: „in die mase werpen" of gedurende een jaar de stad uit". Als in het eerste boek van de Roman van Heinric en Margriete van Limborch Margriete verdwaald is in het bos (en dat is ook *het felt*) en een koopman de weg wil vragen, wordt zij aanvankelijk aangezien voor een meisje van lichte zeden. Voor Beatrijs, die natuurlijk niet in dienst in een stove gaat, is het veld buiten de stad blijkbaar de plaats waar zij haar brood verdient. Dit geeft reliëf aan haar geschrokken uitvallen tegen de minnaar toen deze voorstelde der minnen spel te spelen (345–364), en zij antwoordde, dat ze niet wilde *beeten op tfelt ghelijc enen wive die wint ghelt dorperlijc met haren lichame.*

461 Evenals in 76–77 en in 254 (*stillekine sonder gheluut*) wordt in 461 herhaald in de vorm van een litotes (zie noot 31) wat reeds is meegedeeld (459). Met veel nadruk wordt er dus op gewezen, dat Beatrijs wel zondigt met haar lichaam, maar niet de zonde van *luxurie*, wellust, bedrijft.

470 Getijden zijn liturgische gebeden die op vaste uren gezegd worden (zie *Aant.* 193). Er zijn ook liturgische gebeden gewijd aan Maria.

472 Beatrijs bidt de getijden ter ere van Maria, opdat Maria haar uit haar zondige leven zal redden. Ook als we *sise* wederkerend opvatten, dan vraagt ze nog Maria steun om zich te bekeren. Ze vraagt niet om een eind aan de noodtoestand, die haar dwingt tot deze zondige levenswijze, nee ze bidt om bekering. Als het berouw dan ook later komt, trekt ze bedelend

weg. Wij zouden ons in dit geval afvragen, waarom doet ze dat dan niet meteen? Het is duidelijk, dat het berouw een vorm van genade is, waar men wel om bidden kan, maar die ten slotte verleend wordt en niet op eigen initiatief opgewekt. Het berouw dat oprecht gemeend is (de contrititio) is een voorwaarde voor de vergiffenis. Men kan dus dit berouw wensen en het niet hebben, en doorgaan met de zonde waar berouw over gewenst wordt.

477-482 Deze verzen zullen waarschijnlijk gestaan hebben achter 432; zie de *Tekstkritische opmerkingen*.

493 In de christelijke beeldspraak worden God, Christus en Maria vaak bron, heilfontein, springaar etc. genoemd. In *die sevenste bliscap van onser vrouwen* wordt Maria als *tabernacle Gods, fonteyne der duecht* (vs. 8) aangesproken en ook *suete fonteyne, daeruut dat rint . . . dese drie rivieren* (nl. de Drieëenheid; 1642). Zo kan dit een epitheton worden, waarbij niet meer aan de oorspronkelijke beeldspraak werd gedacht. Vooral na de voorafgaande regel kon Maria, de God-voedende, van „bron van deugd" tot bron boven alle vrouwen worden, vooral omdat Maria al als vast epitheton heeft „uitverkoren boven alle vrouwen". Er kan hier een contaminatie van twee epitheta hebben plaats gevonden, maar er kan ook gedacht zijn aan Maria die boven alle vrouwen was uitverkoren om God voort te brengen en te voeden (zie ook *Aant.* 7).

501 Beatrijs geeft hier, naar aanleiding weliswaar van haar eigen situatie, een uiteenzetting die in de eerste plaats een didactische strekking heeft, nl. over het laatste oordeel, het belang van de biecht en de boete, en dat de hulp van Maria voor haar noodzakelijk is. Dit laatste past geheel in de tendens Maria in dit verhaal zoveel mogelijk macht en eer toe te kennen, ook al gaat dit verder dan de leer (zie ook het slot van de *Tekstkritische opmerkingen* 205).

502 De interpretatie van deze zin levert moeilijkheden op. Men wil er wel in lezen, dat God zijn ogen van Beatrijs heeft afgewend en haar dus niet wil kennen. Dit zou in de context een goede lezing geven, maar het staat er niet, immers de ogen van God zijn *voor Beatrijs* verborgen volgens de tekst. Men zou zeggen, dat dit altijd het geval is, maar blijkbaar is hier een situatie die door haar zonde is ontstaan, tenzij Beatrijs meedeelt niet te weten wat God over haar nog zal beslissen. Volgens J. J. M. Timmers (Symboliek en iconographie der christelijke kunst, nr. 31) is het oog van God „op ontelbare plaatsen in de H. Schrift het symbool zijner Alwetendheid". Gods beslissing haar genade te schenken of niet moet met grote vrees afgewacht worden, zodat ze terecht angst voor het laatste oordeel moet hebben. Men kan de verklaring ook bij de mystici zoeken: Tauler en Suso hebben zich in zulke beeldspraak geuit, zodat hier in mystieke zin gezegd zou kunnen zijn, dat de relatie verbroken is tussen Beatrijs en God. Er zijn echter weinig andere aanwijzingen in deze geest en ik vraag mij ook af in hoeverre dit voor de

ontwikkelde leek verstaanbaar was geweest. Het gedicht had toch in de eerste plaats een didactische strekking, nl. het bijbrengen van de noodzaak Maria te vereren.

513 Beatrijs noemt hier ook het traditionele boetegewaad: barvoets in een hemd (zie *Aant.* 260), zij het dan dat hier niet bij vermeld staat dat het hoofd ongedekt is. De bepaling *sonder scoen* is na *barvoet* een pleonastische mededeling, mogelijk om extra nadrukkelijk te zijn, ofwel als een nadere verklaring, omdat *gebonden scoen* (sandalen) ook wel eens als barvoets geldt (zie ook *Aant.* 461 en *Aant.* 945).

517 Als de deugd de bron van alle goed is, dan is Maria, als bron van alle deugd, een bron boven de deugd, d.w.z. voedt Maria de deugd; men kan ook denken aan de bron van deugd die de menselijke deugd overtreft. *Doghet* kan echter ook „genade" betekenen; er zou dan staan: hoogste bron van genade.

519 Theophilus is de hoofdfiguur uit een andere Marialegende, die zich schriftelijk aan de duivel verkocht had om bisschop te worden.

542 In het Mnl. wordt vaak *God* gebruikt als Jezus bedoeld is (zie 8); hier wordt met *Sone* God genoemd. *Saluut* is vooral het woord voor de begroeting van Maria door de engel. Zo was er een gouden munt die *saluut* heette, omdat „de engelse groetenis" erop stond afgebeeld.

552 De middeleeuwse voorstelling, zoals deze o.a. uit Marialegenden blijkt, is dat de ziel na het sterven voor een hemelse rechtbank wordt gevoerd, waar de duivel de aanklager is en aanspraak maakt op de ziel. God is de rechter en Maria de advocaat voor de ziel. De duivel beroept zich dan vooral op het recht en de woorden van God, Maria doet een beroep op haar lijden en dat van Jezus, opdat genade voor recht gaat.

558 Zie *Aant.* 423.

563 Er bestaat waarschijnlijk een relatie tussen de weduwe en het klooster, maar wat de verhouding precies is, valt moeilijk vast te stellen. Deftige weduwen gingen wel in het klooster om daar de rest van hun leven door te brengen. Dat is hier niet het geval. Is ze misschien de weduwe van een meier van het klooster en mag ze in een woning van het klooster blijven wonen op voorwaarde onderdak te verschaffen aan arme reizigers? De rijke reizigers zullen wel onderdak in het klooster zelf vinden. Het behoort tot de taak der weduwen de werken der barmhartigheid te beoefenen — die daar zestigvoudig vrucht van zullen plukken (zie *Aant.* 326) — en daartoe behoort het verzorgen der behoeftigen. De weduwe verschaft niet gewoon onderdak voor één nacht, wat de gewone gastvrijheid in streken waar geen herbergen waren wel zal hebben voorgeschreven — zij het waarschijnlijk niet aan „zwerversvolk", maar wel aan marskramers en pelgrims — nee, zij herbergt Beatrijs met haar beide kinderen drie dagen. Zij zorgt dus drie dagen voor voedsel en onderdak. Al was het die avond laat toen ze aankwamen, zodat ze niet meer verder gestuurd werden, het had de volgende morgen wel

kunnen gebeuren. Dit versterkt de gedachte aan een relatie tussen het klooster en de weduwe. Beatrijs kon toch niet aan haar gastvrouw vragen, haar nog een paar dagen te willen houden, omdat ze om een herhaling van haar visioen had gebeden! Maar volgens de regels van Benedictus, waar vele kloosterregels op teruggaan, o.a. die van de Cisterciënsers, moest men drie dagen gastvrijheid betonen. Dit gebruik vinden we ook in het oud-germaanse recht, dat bepaalde dat de gastheer die een voortvluchtige herbergde na de derde dag mede schuldig werd aan de misdaad van zijn gast. Dit leeft nog voort in het gezegde „Gasten en verse vis blijven slechts drie dagen fris". Beatrijs, die de situatie ter plaatse kende, zal dan niet bij toeval bij de weduwe hebben aangeklopt. Maar was er dan voor haar geen gevaar voor ontdekking? Ze vreesde blijkbaar niet naar het klooster doorgestuurd te worden voor onderdak, wat erop zou wijzen dat ze daar niet voor in aanmerking kwam. Maar de weduwe is bijzonder goed op de hoogte met de gang van zaken in het klooster; ze weet alles van de kosteres af. Hoe komt het dat de weduwe haar niet herkent? Of hoe komt het dat Beatrijs niet bang is herkend te worden, want de weduwe weet niet dat de kosteres het klooster verlaten heeft, maar Beatrijs weet niet dat haar plaats ingenomen is door Maria? In de eerste plaats zal de weduwe de besloten nonnen nooit spreken, behalve de portierster en mogelijk de abdis, en als ze de nonnen in de abdijkerk zou zien, zou het altijd op een afstand zijn; maar belangrijker is het feit, dat Beatrijs als bedelares met twee kinderen iedere gedachte aan de voorname non moet uitsluiten, ook als bekend was geweest, dat de kosteres was weggelopen. Dat Beatrijs ondertussen veertien jaar ouder was geworden kan geen argument zijn, want daar werd of geen rekening mee gehouden, of Maria was in de gestalte van Beatrijs eveneens ouder geworden, want als Beatrijs weer in het klooster terug is, kan ze er niet ineens veertien jaar ouder uit zien zonder dat de nonnen dit zouden opmerken. Een eventuele ontdekking bij de weduwe zou Maria wel voorkomen hebben, maar dat kon Beatrijs niet vermoeden.

577 Zie *Aant.* 36.

579 De deftigheid en macht van het klooster heeft duidelijk alle bewondering van de weduwe. Men vraagt zich af, of de vermelding dat er geen praatjes over de nonnen gaan een bewijs is voor hun adellijke afkomst, of geldt als een bijzonderheid die men niet zou verwachten. In beide gevallen moet het te denken geven over het gedrag in andere kloosters.

591 Beatrijs wil zeggen, dat haar zegsman wel de waarheid gesproken moet hebben, omdat hij details gaf.

602 Als de afwezigheid van Beatrijs niet is opgemerkt, is de functie van de kosteres natuurlijk langer dan veertien jaar vervuld door — naar men moet denken — dezelfde persoon. Maar de weduwe reageert op de mededeling dat de kosteres veertien jaar geleden gevlucht was, en daarop is haar antwoord ter zake, nl. dat de kosteres in veertien jaar geen dienst heeft gemist, tenzij ze

die door haar lichamelijke toestand niet mocht verrichten. Dat speciaal in dit verband de metten worden genoemd, is omdat de metten 's nachts plaats vonden, en een minder ijverige non die het eerst zou verzuimen.

608 Deze beschrijving betreft Maria, van wie eveneens in de eerste plaats de stiptheid in de vervulling van de plichten wordt opgemerkt (vergelijk de beschrijving van Beatrijs als non en de *Aant.* 18–36) en dan pas de zuiverheid en vroomheid.

617 De tekst heeft *hiet* en niet *hieten* ondanks het meervoudig onderwerp. Mogelijk is dit een samentrekking om de herhaling te voorkomen van *hoe hiet haer moeder ende hoe hiet haer vader*. Waarschijnlijker lijkt mij, dat *moeder ende vader* als een eenheid werd opgevat, zoals ook in *moeder ende maghet* (5), moedermaagd, en structureel vergelijkbaar met „Daar ging een paard en wagen". Het feit dat *haer* niet herhaald wordt, voor *vader* versterkt deze opvatting. Misschien heeft de enclitische vorm *heetsi* voor *heten si*, die geregeld voorkomt, nog invloed gehad.

631 Wanhoop is een uiting van twijfel aan de genade van God en daarom een zeer ernstige zonde. Jan van Boendale zegt in zijn *Lekenspiegel: Want God niement en begheeft die goede hope in hem heeft* (III, 53).

641 Deze versregel kan als zinsdeel van 640 worden beschouwd (nl. een bijv. bijzin bij *sondare*, met de functie van een bijw. bijzin van voorwaarde), maar ook als onderwerpszin van 642. Waarschijnlijk worden beide functies door dit zinsdeel vervuld en hebben we hier weer een apo koinou (zie *Aant.* 34 en *Aant.* 65–71).

653 Ten onrechte, meen ik, wordt *noch* door sommige tekstverzorgers opgevat als „ook". Er wordt hier niet een nieuw feit vermeld, nl. dat Gisemast ten slotte om genade bad en niets aan te bieden had dan zijn berouw; dit is nog steeds het verhaal van de goede moordenaar, dat begint in 643. En dit verhaal is een adstructie aan 641 en 642: wie maar echt berouw heeft, krijgt genade, hoe laat hij er ook om vraagt. Als Jezus zelf hem beloofd heeft, dat hij met hem samen naar het hemelrijk zal gaan, wordt er aan toegevoegd, dat het toch maar vaststaat, dat Gisemast pas op het allerlaatste ogenblik, namelijk tijdens zijn executie om genade bad, en daarvoor geen boete deed, of als goede daad een som gelds aan de kerk gaf, nee hij had alleen oprecht berouw. Daarom interpreteren wij *noch* niet als „ook", maar tegenstellend als „toch" of „nochtans".

654 Er heerst in de middeleeuwse literatuur nogal eens verwarring omtrent de naam van de goede moordenaar. Deze heet volgens apocriefe boeken Dismas en is de patroon van de ter dood veroordeelden, en wordt ook wel Demas, Dysmas en Titus genoemd. De naam van de slechte moordenaar luidt Gestas, Gisemans en Dumachus. Volgens de overlevering hing de goede moordenaar rechts en de slechte links van Christus. Op middeleeuwse afbeeldingen staan de namen van de moordenaars er soms bijgetekend. Het is mogelijk dat daardoor de verwarring is ontstaan, immers rechts van Christus

is op een afbeelding links van de toeschouwer. Het is duidelijk, dat hier de goede moordenaar bedoeld is.

663 Voor de overgang van *Here* naar *vrouwe* zie *Tekstkritische opmerkingen* 205.

672 De stem spreekt Beatrijs afwisselend met *du* en *ghi* aan. Jezus zegt tegen Gisemast *du*. In de hoofse omgang sprak men *ghi* tot elkaar, zoals ook Beatrijs en haar minnaar. Ook deze hemelse stem spreekt in de stijl van dit verhaal, maar het *du*-gebruik er tussen door wijst op de intieme en persoonlijke relatie die hier doorheen breekt.

678 Zie *Tekstkritische opmerkingen.*

704 Beatrijs vertrouwt haar opdracht niet, en dat was in overeenstemming met de leer der kerkvaders, die zeiden dat de menselijke ziel in de slaap goddelijke openbaringen kon ontvangen, maar dat men die niet te spoedig moest geloven, omdat ze ook van duivels afkomstig konden zijn. En daar houdt Beatrijs dan ook terdege rekening mee, want ze vraagt God de duivel niet toe te staan haar in nog meer ellende te brengen. Ze verzoekt God daarom niet alleen de boodschap te herhalen, dat is niet voldoende, maar haar deze zelfs nog een derde maal te laten brengen. Dit is een duidelijke aanwijzing, dat het hier geen kwestie is van niet goed begrijpen of niet goed verstaan; dan zou een enkele herhaling aan ieder misverstand een eind maken. Het is ook ondenkbaar dat men nu bij een bevel zou verzoeken dit nog twee maal te herhalen. Wij hebben hier dan ook te maken met het geloof in de macht van de getallen (zie *Aant.* 4–8 en *Aant.* 326). Het getal twee was het aardse getal en behoorde de duivel toe, het getal drie daarentegen was goddelijk en behoorde bij de Drieëenheid. Beatrijs zegt dan ook, als de stem de tweede maal is verschenen, dat het wel eens *elfs ghedroch* zou kunnen zijn (736) — dat is een bedrieglijk visioen van geesten, die uit de heidense tijd waren overgebleven en bij de kerstening waren ingelijfd bij de duivelse machten, want in hun bestaan bleef men geloven! — en dan verzoekt ze wederom om een derde verschijning. Dit fenomeen vinden we op vergelijkbare wijze terug in *Karel ende Elegast:* Als Karel ligt te slapen, verschijnt hem een engel die hem opdraagt te gaan stelen. Hij denkt zich vergist te hebben en gaat weer slapen. De opdracht wordt herhaald, en Karel denkt te doen te hebben met *alfsghedroch* (53) en slaapt weer in. Als hij dan voor de derde maal de opdracht krijgt, geeft hij eraan gehoor. Het is voor Beatrijs ook om een andere reden bij de derde maal onontkoombaar; de eerste maal verschijnt de stem haar namelijk *in haar slaap*, dit wordt van de tweede verschijning niet gezegd, terwijl de derde keer de stem met een Beatrijs verblindend licht verschijnt, terwijl ze *wakker* is (749). Dit moet haar overtuigen, dat de stem hemels is. Een stralend licht zou namelijk niet van de duivel kunnen komen (zie ook *Aant.* 432). De derde verschijning maakt zo aan alle twijfel een einde. Beatrijs toont in haar aarzeling voorzichtigheid en waakzaamheid tegenover de duivel — en dit is zeker weer een didactisch moment — maar ook haar zondebesef, omdat ze ondanks de mededeling van de weduwe en ondanks de stem nog

niet aan zo'n oplossing durft denken. Het hemelse stralend licht wordt in de beeldende kunst in de middeleeuwen uitgedrukt door een aureool of nimbus.

711 Met *God* wordt hier weer Jezus bedoeld, zoals uit het vervolg duidelijk is (zie ook *Aant.* 542 en vs. 8).

720 In 676, 698 en 707 wordt er gesproken van *inden cloester*, d.w.z. de betrekking tussen Beatrijs en haar vroegere klooster worden niet uitgedrukt. Dit wordt anders in 720 *minen cloester* en 727 *dinen cloester*, waar de oude betrekking hersteld wordt door het bezittelijk voornaamwoord. Zoals we in *Aant.* 36 opmerkten betekent *cloester* in de eerste plaats „het gebouw". Beatrijs interpreteert 727 *Ganc weder in dinen cloester* in 746 met *ende hiet mi gaen int covint*, waarbij zij met het woord *covint* in de eerste plaats aan de kloostergemeenschap denkt. Zij is namelijk bevreesd voor de ontmoeting met de nonnen.

731 Zie *Tekstkritische opmerkingen.*

768 Het heldere licht helpt Beatrijs over alle twijfel heen: In wakende toestand heeft zij met ogen en oren de opdracht voor de derde maal vernomen (zie ook *Aant.* 432 en *Aant.* 704).

776 Beatrijs trekt haar kleren uit. Vermoedelijk zal ze het hemd aanhouden en in het klooster komen zoals ze er vertrokken is. Maar dan kan het klooster niet ver van het huis van de weduwe hebben gelegen, want zelfs een boeteling zal slechts in een hemd gekleed niet 's nachts langs de wegen zwerven. Bovendien komt Beatrijs ruim voor middernacht bij het klooster aan, terwijl ze die nacht de verschijning heeft afgewacht, afscheid van haar slapende kinderen heeft genomen en voorzichtig door de vergier naar binnen ging. Dit is mogelijk weer een aanwijzing voor een relatie tussen de weduwe en het klooster (zie *Aant.* 563), omdat het huis van de weduwe wel op terrein van het klooster gestaan moet hebben, als het zo in de buurt lag.

788 De verklaring van *moedereen* is „*zelfs door* de moeder verlaten". Wanneer men in die tijd deze betekenis in dit woord herkende, zou men in deze situatie er in hebben kunnen horen „als moeder alleen", dus „als een moeder beroofd van haar kinderen". Beatrijs heeft tenslotte haar zondig bedrijf terwille van haar kinderen uitgeoefend. Haar moederliefde staat buiten alle twijfel. Haar grote smart, nu zij naar het klooster gaat, betreft het gedwongen achterlaten van haar kinderen. De interpretatie „van haar kinderen beroofd" past dus geheel in de situatie, want ook als het „moederziel alleen" betekent, slaat dit alleen-zijn nog op de afwezigheid van haar kinderen en niet op een willekeurig ander afwezig gezelschap.

792 Men kan in *hebbes* een beleefdheidsvorm, maar ook een gemeenzaamheidsvorm zien, al naar gelang men de imperatief meervoud of enkelvoud erin meent te herkennen. Het is dus de situatie die beslist of op dit moment Beatrijs beleefd of gemeenzaam is (zie *Aant.* 672). Beatrijs zegt *ghi* tot Maria, maar dat hoeft haar niet te verhinderen om in een moment als dit tot de ver-

trouwelijke vorm over te gaan, zeker niet in een tijd die buiten de hoofse stijl *du* gebruikte voor God en Maria.

818 Zoals reeds bleek uit vs. 8, 542 en 711 wordt door de middeleeuwer God gezegd, waar wij Christus zouden zeggen. Dit is een gevolg van hun opvatting van de Drieëenheid. Duidelijk blijkt dit ook uit 821–823 (zie ook *Aant.* 542 en *Aant.* 711).

831 In 812 begint Beatrijs haar gebed tot Maria met de algemene constatering, dat Maria geprezen moet worden, en de verklaring daarvan volgt. Daarna wijst Beatrijs op haar eigen situatie, waarop zij concludeert dat deze algemene regel in het bijzonder door haar kan worden toegepast, wat ze met dit gebed dan ook gedaan heeft. Vs. 831 slaat dus direct terug op 812 waarbij de verandering van het modale hulpwerkwoord *moeten* in *mogen* in verband moet staan met haar persoonlijke situatie, die ook wordt aangegeven door *met rechte*.

836 De lampen branden al, maar de gebedenboeken liggen nog niet op hun plaats. Heeft Maria haar werkzaamheden als kosteres door de komst van Beatrijs niet kunnen voltooien? Men is dit in eerste instantie geneigd te veronderstellen. Maar het branden van lampen, zodat de kerk helder verlicht is, behoort niet tot de gebruiken van de normale nachtdienst. De regels van de cisterciënsers staan oorspronkelijk slechts het bezit van vijf lampen toe, waarvan drie voor de dienst, en dan alleen op Mariafeesten en andere hoogtijdagen. Nu zijn die oorspronkelijk sobere regels in de loop der tijden wel minder streng geworden en zeker in zo'n rijk klooster als dat van Beatrijs, maar het gebruik van lampen zal toch beperkt zijn gebleven tot de voorgeschreven diensten; alleen het aantal zal zo groot geworden zijn dat deze olielampen voldoende licht gaven om ook alle hoeken helder te verlichten. Voor de gewone diensten werden alleen kaarsen gebruikt, en de kosteres moest zorgen voor voldoende kaarsen en kandelaars. Waarom zou Maria echter wel nog voor de verlichting en niet voor de gebedenboeken gezorgd hebben? Is het denkbaar, dat Maria in een spaarzaam verlichte kerk haar werk deed, terwijl het stralend licht in de middeleeuwse voorstelling zo verbonden is met al het hemelse (zie ook *Aant.* 432, 704 en 768)? Het lijkt mij dus niet toe, dat Maria haar taak niet tot het eind heeft vervuld, omdat ze onderbroken was, maar de kerk is feestelijk verlicht voor de speciale gebeurtenis, namelijk het feit dat Maria's taak ten einde was en zij weer terugkeerde naar haar hemelse verblijf. Ook als dus de feestelijke lampen ontstoken zijn geweest, omdat die nacht misschien samenviel met een Mariafeest, dan nog zullen de lampen helderder hebben gebrand. Dit zou tot vragen aanleiding hebben kunnen geven bij de nonnen, wanneer het verhaal in onze tijd speelde, waarin dit soort logische consequenties voor een verhaal gelden. In die tijd zou het heldere licht — zo het al die tijdhel der bleef en ook door allen werd waargenomen, want zondaren zouden hiervan buitengesloten kunnen zijn — als een „gewoon mirakel" zijn opgevat, dus waarschijnlijk als een blijk van bijzondere genade aan het klooster bewezen.

Grammatisch is er geen enkel bezwaar om *clare* een bijvoeglijke bepaling bij *lampten* te noemen; er is dan sprake van „heldere lampen". In het gehele gedicht komt er echter geen enjambement voor tussen een bijv. bepaling en het daarop volgende zelfstandig naamwoord, terwijl *clare* ook de vorm voor het bijwoord is. Daarom hebben wij *clare* opgevat als bijwoordelijke bepaling bij *berren*.

842 Het is niet duidelijk of *evele* betrekking heeft op wat Beatrijs in het verleden is overkomen, en dan zou men het met „bezoedeling" kunnen vertalen, waar in die tijd ook de kinderen deel aan hadden, of dat het op de toekomst slaat; in dat geval bidt ze dat geen rampen hun meer zullen overkomen, d.w.z. voor haar eerverlies en schande, en voor de kinderen onheil, ziekte e.d. Het bidden om vergeving voor het bedreven kwaad lijkt op deze plaats overbodig, nu de hulp van Maria zo duidelijk is gebleken, terwijl ze al zo lang om vergeving van zonden heeft gevraagd. Het bidden om bescherming voor haar en haar kinderen, die ze nu mist en die een geheel onzekere toekomst tegemoet gaan, zoals ook haar eigen toekomst met kans op ontdekking onzeker is, moet op dit moment het meest waarschijnlijk worden geacht.

846 Aannemend dat het *orloy* waar hiervan sprake is, geen wateruurwerk was (zie *Inl.* blz. 12), maar een metalen uurwerk met een gewicht en een soort wekker, hebben we hier een zeer vroege vermelding van een klok, en nog wel een slaande klok. Wanneer de tekst die aan het handschrift ten grondslag ligt een halve eeuw oud zou zijn, en sommigen menen dat de tekst nog ouder is (zie *Inl.* blz. 8 e.v.), dan zouden we hier een van de vroegste, misschien wel de oudste vermeldingen van een uurwerk hebben. Aan de ene kant is het voor de datering van de Beatrijs dus van belang te weten hoe oud de eerste mechanische uurwerken zijn, aan de andere kant willen de deskundigen op het gebied van de geschiedenis van de klokken graag weten hoe oud de tekst van de Beatrijs is. In ieder geval zullen we wel mogen aannemen, dat aanvankelijk alleen de zeer rijke kloosters over zo iets moderns als een klok de beschikking gehad zullen hebben. Het zal dus als een bewijs van de voornaamheid van het klooster vermeld zijn. Maar als dat het geval is, kan dit ook later toegevoegd zijn, om met de tekst bij te blijven aan de eigentijdse ontwikkeling.

849 De vertaling „zij luidde zo goed op tijd, dat men het overal hoorde" is niet erg aannemelijk, want dit zou een bijzonder vreemd gevolg zijn van het *op tijd* luiden. De structuur van de zin is dan ook waarschijnlijk zo, dat er twee bepalingen volgen op *luudde so*, en wel de bepaling van omstandigheid (of tijd) *wel te tiden* en de bijwoordelijke bijzin van gevolg van 850; dus, zij luidde precies op tijd de klok, en zij luidde zo, dat men het overal hoorde. Tenzij men in dit verband *wel* betrekking laat hebben op *luudde* en dan met „hard" vertaalt: zij luidde de metten zo hard, (en) op tijd, dat men het overal hoorde. Maar deze laatste oplossing doet gewrongen aan.

853 *Ghemene* komt vaak in combinatie met *al* voor, al dan niet gescheiden

door één of meer woorden; het betekent dan „allen tesamen, allen met elkaar". Hier is de afstand tussen beide woorden wel groot. Er is daarom alle reden om *ghemene* te beschouwen als de verbogen vorm van het adjectief *ghemeen*, dat in postpositie staat bij *dormter*, in de betekenis van „gemeenschappelijk". Weliswaar staat in 199 dat *si* (de nonnen) *waren ghewent opten dormter al ghemene*, waar we *al ghemene* wel zullen moeten opvatten als „allen met elkaar" (al zou *al* een versterking kunnen zijn bij *ghemene*), daar staat tegenover dat het voor een rijk klooster een zinvolle mededeling is erop te wijzen dat de nonnen een gemeenschappelijke slaapzaal hebben. Dit was namelijk oorspronkelijk het voorschrift, maar er werd wel de hand mee gelicht. Overigens hebben de nonnen op de gemeenschappelijke slaapzaal mogelijk hun eigen slaapcellen; men sprak dan namelijk ook van een *dormter*.

855–858 Voor de middeleeuwse mens is de grote genade die Maria aan Beatrijs bewijst de mogelijkheid om onopgemerkt weer haar plaats in te nemen. Beatrijs blijft de schande bespaard, haar goede naam blijft behouden. Zonder ingrijpen van Maria was dit niet gebeurd. Dan had Beatrijs ook nooit naar haar klooster durven terugkeren. Als zij dat gedaan had uit zichzelf, had haar niet alleen een grote straf gewacht, maar wat voor die tijd nog veel erger was, schande en een bezoedelde naam. Het grote wonder is natuurlijk het in persoon dienen van Maria voor een zondares, maar de middeleeuwse hoorder beschouwt het gevolg van dit dienen, het behoud van de goede naam van de jonkvrouw, als de bewezen genade, zoals uit deze regels blijkt alsook uit de mededeling van „de stem" (690–692) en het oordeel van de abt (1006–1011). Wij zouden menen dat de zonde bedreven is en dat de bewezen genade de vergeving van die zonde is, zodat het oordeel van de mensen dan niet meer belangrijk is. Ja, ons lijkt het toe, of de hemel meewerkt aan een valse voorstelling van zaken, zodat iemand die zwaar gezondigd heeft een bijzonder vrome indruk maakt (zie *Inl.* blz. 19 e.v.). Maria had ook zo kunnen ingrijpen, dat de abdis een bevel kreeg de berouwvolle Beatrijs weer in het klooster op te nemen. Er zijn verhalen, waarin iemand tot een bisschop wordt gestuurd met een boodschap van Maria en een inlichting over het persoonlijke leven van de bisschop, waaruit duidelijk moet blijken dat de boodschapper waarlijk door Maria gestuurd is. Dit gebeurt hier niet. In een wereld die zo in maatschappelijke klassen is ingedeeld als de middeleeuwse, en waar het oordeel van de gemeenschap zo beslissend is voor het geaccepteerd of verworpen zijn, en waar dit laatste letterlijk dodelijk kan zijn, in zo'n wereld beschouwt men de mogelijkheid om in de eigen kring ongestoord voort te kunnen leven, nadat men zichzelf dit leven onmogelijk heeft gemaakt, als een wonderlijk genadevol geschenk en als een duidelijk bewijs van volledige vergeving. Maria handelt hier dus volgens de middeleeuwse normen, en hoe zou dit ook anders kunnen in een middeleeuws verhaal?

859–864 Deze regels zouden het slot van het gedicht geweest kunnen zijn. Weliswaar zou men nog een opwekking tot gebed kunnen verwachten vaak

voor het zieleheil van de dichter en een opwekking Maria te vereren, maar bij uitbreiding van de tekst zou dat slotgedeelte naar het nieuwe slot kunnen zijn verplaatst. Het is steeds een van de grote problemen geweest in de Beatrijs-literatuur, of het deel na 864 wel oorspronkelijk is, d.w.z. velen zien in het laatste deel een toevoeging van een tweede, vaak zwakkere dichter. Wanneer deze er eenmaal is, kan hij meteen de schuld krijgen van alle voorafgaande problematische gedeelten, die dan ook niet oorspronkelijk zouden zijn. Het enige wat vast staat, is dat de passage 859–864 sterk aan een slot doet denken. De reden dat er toch nog een stuk volgt, zou het feit zijn dat Beatrijs nog niet uitdrukkelijk gebiecht heeft en dat men nog niet weet, wat er nu met de kinderen gebeurt. Dit laatste is echter geen probleem. Sommigen stellen ten onrechte dat Beatrijs toch een ontaarde moeder zou zijn, omdat ze haar kinderen in de steek heeft gelaten en zich niet verder bezorgd maakt over hen. Maar Beatrijs moet na de duidelijke tot drie maal herhaalde opdracht van de hemel de kinderen achterlaten, en ze mag, gezien haar eigen recente ervaringen, vertrouwen dat ze veilig zijn in Gods hoede, ook al weet ze nog niet van de toekomstige bescherming van de abdis. Maar Beatrijs heeft niet gebiecht, en dus kan ze niet bekeerd zijn, is er opgemerkt. Anderen voeren daar tegen aan, dat ze gebiecht moet hebben, al wordt het dan niet met zoveel woorden gezegd, omdat ze bekeerd is, en zelf heeft verklaard (505–506) dat alle zonden die niet gebiecht zijn zullen worden bestraft. Nu moet men weten, dat de biecht als noodzakelijke voorwaarde voor vergeving van zonden in de middeleeuwen nog lang niet zo vanzelfsprekend was als voor de moderne katholiek (zie ook *Aant.* 72). Oorspronkelijk was volmaakt berouw (contritio) voldoende. Dit berouw bracht soms met zich mee, dat men dit in een openbare biecht of in een lekenbiecht bekende. Het vierde concilie van Lateranen (1215) bepaalt dat iedere gelovige eenmaal per jaar alle zonden aan de eigen priester biecht. Het is duidelijk dat het instituut van de biecht als noodzakelijkheid gepredikt moest worden en de Mariamirakelen konden die prediking ondersteunen. Nu zijn er Mariamirakelen bekend waarin de zondaar regelrecht naar de hemel gaat en daar genade krijgt wegens speciale verering aan Maria bewezen; er zijn er ook waarin Maria voor de zondaar de genade verkrijgt, dat deze nog enige dagen naar de aarde terug mag om de begane zonden te biechten. Dit formele standpunt moet de gelovigen wel overtuigen van de noodzaak van de biecht, want blijkbaar is de erkenning voor God niet voldoende, alleen door middel van de priester krijgt men de absolutie. De mirakelen waarin niet gebiecht wordt, passen in een tijd dat de biecht nog niet als zo noodzakelijk werd beschouwd, de mirakelen waarin de ziel eerst nog wordt teruggestuurd passen in de tijd, dat de kerk de biecht reeds noodzakelijk vindt, maar de gelovige daar nog niet voldoende van is doordrongen. Later ondersteunen de verhalen de dan algemeen geaccepteerde leer. Als Caesarius van Heisterbach in het begin van de dertiende eeuw (zie *Inl.* blz. 9)

de legende optekent is de biecht wel gebruikelijk maar geen onderwerp waar de gelovige als onontkoombaar mee wordt geconfronteerd. De biecht wordt dan ook niet genoemd, maar wel zegt Caesarius dit verhaal van Beatrijs' biechtvader te hebben vernomen. Wij kunnen de redactie van het gedicht niet dateren (zie *Inl.* blz. 8 e.v.), maar zoals deze ons is overgeleverd is het duidelijk, dat daarin bijzonder veel nadruk op de noodzaak van de biecht is komen te liggen. Het is daarbij niet uit te maken, of de dichter het gedicht beëindigde bij 864 en toen een aanmerking erop kreeg, dat de biecht niet was vermeld, wat hij alsnog deed, óf dat er later een nieuw slot door een ander aan het oorspronkelijke gedicht is toegevoegd. Mogelijk dat dit in de toekomst door een nauwkeurige analyse van het taalgebruik kan worden vastgesteld. Belangrijk voor ons is het feit, dat dit gedicht in deze redactie is overgeleverd en in deze redactie voor het middeleeuwse publiek is gebracht. Wij hebben dan ook met deze redactie te maken, en alle pogingen tot reconstructie van een mogelijk oorspronkelijk gedicht is speculatie. Wat is de waarheid van die oude broeder Ghijsbrecht, die het verhaal vertelde dat hij in de — waarschijnlijk rijke — boekerij van het wilhelmietenklooster had gevonden? Vertelde hij het verhaal van Caesarius met het nieuwe slot, omdat dat volgens de toen heersende opvatting de waarheid *moest* zijn (zie vs. 12–17)? En als hij het zonder het slot vertelde, gaf hij dan daarom „het oorspronkelijke gedicht"? Zelfs als dat zo zou zijn, konden we met deze wetenschap niets beginnen, omdat we niets hebben aan een tekst die we niet kennen.

865 In verband met het slot is de interpretatie van *las* van belang. In deze regel kan staan: *deze jonkvrouw waar ik van vertelde, waarvan ik voorlas*, en *over wie ik las*. De tweede mogelijkheid is onwaarschijnlijk: de dichter zou zijn werk onderbroken hebben om zijn voorlopig resultaat mee te delen, of als er van een tweede dichter sprake was, het dan volgens hem onvolledige verhaal van zijn voorganger eerst hebben laten horen. Als de dichter over Beatrijs gelezen had, kan dit het verhaal van de eerste dichter zijn geweest, maar ook het verhaal van broeder Ghijsbrecht, dat deze hem weliswaar vertelde, maar dat hij hem daarna ook ter inzage gegeven kan hebben. Compositorisch is de opvatting „vertellen" echter het meest voor de hand liggend; immers de dichter is bezig het verhaal te vertellen van Beatrijs en hervat zijn vertelling na een kleine pauze, omdat er een belangrijke fase is afgesloten, namelijk de terugkeer in het klooster.

871 Zie *Aant.* 59.

880 We mogen wel aannemen dat de kinderen, die tussen de zeven en veertien jaar moeten zijn, in staat waren om zelf hun kleren aan te trekken, maar de weduwe zal ze zoveel mogelijk opgeknapt hebben om voor de deftige abdis te verschijnen. Zij zal zelf het een en ander verschaft hebben, anders was deze mededeling overbodig. Vooral de vermelding dat ze schoenen aankregen, wijst hier op. Bedelaars zullen meestal niet de beschikking over schoenen hebben gehad. In een tijd dat er zoveel arm volk geweest zal zijn,

zal de abdis waarschijnlijk minder medelijden hebben gehad met erg verwaarloosde stumpertjes, dan met beschaafde kinderen die in moeilijkheden zijn geraakt. Het waren immers *twee uter maten scone kinder* (432), wanneer deze netjes in de kleren zijn gestoken, moet hun voorname afkomst voor de abdis duidelijk zijn. En dit zal voor het hoofd van zo'n voornaam klooster een reden zijn om te helpen. Men leefde immers in een streng gescheiden standen-maatschappij.

918 Er is voorgesteld om in plaats van *dichten* te lezen *bichten*, een in de tekst niet voorkomende vorm voor *biechten*. Beatrijs zou toch niet overwogen hebben zelf haar verhaal in dichtvorm te vertellen! Nu betekent *dichten* niet alleen „dichten" in de tegenwoordige betekenis, maar alle schriftelijke gedachtenuitdrukking (zie *Aant.* 1). Als men echter een ontkenning als *weder luttel no vele* (952) beschouwt, wordt het duidelijk, dat daar in de zin alleen sprake kan zijn van een versterkt *luttel*. Zo kan hier met nadruk gezegd zijn, dat ze het niet bekend wilde maken, namelijk „op geen enkele manier", d.w.z. noch mondeling noch schriftelijk. Bovendien valt er een climax in de formulering te bespeuren: *vermonden* betreft een mondelinge mededeling, *ontdecken* is „laten merken" terwijl *in dichten vertrecken* bijvoorbeeld in een parabel zou kunnen geschieden, d.w.z. geheel verhuld.

920 Volgens de cisterciënser kloosterregels wordt door een abt van de orde geregeld een visitatie gebracht; over zijn bevindingen stelt hij een rapport op. Er waren ook orden waar de bisschop de visitatie verrichtte.

934 De witte kleding van de jongeling is voldoende voor Beatrijs om in zijn hemelse afkomst te geloven. Hiertoe moet echter ook de plotselinge verschijning hebben bijgedragen. Maar nu geen angst voor elfs ghedroch (zie ook *Aant.* 432 en *Aant.* 704). Het moet voor Beatrijs ook duidelijk zijn, dat de opdracht om te biechten niet van de duivel afkomstig kan zijn.

943 *Ende* verbindt hier twee nevengeschikte bijzinnen, terwijl in het huidige taalgebruik 943 een bij 942 ondergeschikte bijzin zou zijn. Daarom gebruiken wij op die plaats geen *en*, maar *dat*. In 948 verbindt *ende* twee zinnen waarbij de laatste concessief is ten opzichte van de eerste; dit zouden wij dus kunnen weergeven met *hoewel* of *ofschoon* (zie ook *Aant.* 131 en *Aant.* 132).

945 De positieve mededeling *segt* wordt versterkt door de daarop volgende litotes die het tegenovergestelde ontkent: *niet en heelt*. Dit verschijnsel namen we reeds waar bij 76–77, 254, 459–461 (zie ook *Aant.* 461), 508 en 513.

950–961 Het visioen dat Beatrijs heeft van de jongeling die met een dood kind speelt, bewijst natuurlijk niet dat zij moet biechten, maar dit past wel geheel in de middeleeuwse gedachtengang. Men kan hier spreken van een analogiebewijs. Het correlaat tussen Beatrijs die met haar vasten en bidden zonder biechten iets zinloos doet en de zinloze handeling van het spelen met een dood kind mag niet tot de logische conclusie leiden, dat er gebiecht moet worden. Er zou moeten worden aangetoond, dat niet-biechten in de situatie van Beatrijs zinloos is, en dat gebeurt niet, daar gaat de dichter reeds van uit.

Beatrijs weet dat ze moet biechten en zondigt door dit niet te doen. Zij doet dit uit schaamte. Een hemels bevel zou voor haar voldoende zijn geweest, want op een hemels bevel heeft zij haar kinderen verlaten en is teruggekeerd naar het klooster. Het visioen heeft dan ook vooral didactische waarde. Het gaat in de prediking van de christelijke plichten niet om te bewijzen, maar om te overtuigen. De visueel ingestelde middeleeuwse mens, die in zijn kerk in beeldhouwwerken en schilderingen de voorstellingen vindt die zijn geloof bepalen, zal het dode kind voor ogen hebben als hij niet biecht, en dan denken aan zijn dode ziel. Daarom heeft deze passage zin in dit verhaal in een tijd dat het biecht-instituut als noodzakelijke voorwaarde voor absolutie nog niet algemeen erkend was, terwijl het later de wankelmoedige geschraagd zal hebben. Het dogmatisch bewijs liet men over aan de theologen (zie ook *Aant.* 859–864).

959 *Versmoert* in de betekenis „dood" is in overeenstemming met de voorstelling dat de ziel die in staat van doodzonde verkeert, dood is (zie ook *Aant.* 950).

963 De verhouding tussen een priester en zijn parochiaan wordt voorgesteld als een vader-kind relatie. Men spreekt daarom van „biechtvader" en ook priesters uit een orde heten „pater", het Latijnse woord voor „vader". Zo wordt hier ook over de abt als *vader* gesproken en in 998 heet hij zelfs *heyleghe vader*, wat thans nog is terug te vinden in de aanspreekvorm van de paus: Allerheiligste Vader. De abt spreekt van zijn kant Beatrijs aan met *dochter, lieve minne* (978).

982 De biecht vindt niet plaats in een biechtstoel. Dit was dan ook nog niet algemeen gebruikelijk in deze streken.

984 De vorm *ondecten* moet verklaard worden uit *ondecte en*, waarin *en* „hem" betekent. We vinden het meewerkend voorwerp dus dubbel uitgedrukt.

989 Zie *Aant.* 227.

993 Als wij deze zin vertalen „alles wat zij gedaan (of misdreven) had", moeten we niet uit het oog verliezen, dat het Middelnederlands het hier toch zo stelt, dat Beatrijs het meewerkend voorwerp is, dus alsof het lot zich over haar voltrok, en niet alsof zij de handelende persoon was. Dit wil niet zeggen dat Beatrijs hier gepresenteerd wordt in de houding van „ik kon er ook niet veel aan doen", dus alsof zij geen berouw had, maar de dichter verzacht haar schuld door de wijze van formuleren.

999 We vinden hier dezelfde formulering als in 967: *absolveren vanden sonden die u deren*. We zullen hier waarschijnlijk met een bepaalde formule te maken hebben (en niet met een nodeloze herhaling). Er werd alleen absolutie gegeven van de zonden waar men ook werkelijk oprecht berouw over had. Daarom interpreteren we *deren* niet met „hinderen" of „kwellen", maar met „berouwen": zowel de hemelse boodschapper als de abt wijzen er met deze woorden op dat het berouw voorwaarde voor de absolutie is. Dit past in het

didactisch moment: de hoorders moeten goed doordrongen worden van de noodzaak van het berouw, niet Beatrijs die deze gevoelens werkelijk wel bezit.

1007 Wat de abt hier bespreekt is voor die tijd geen schending van het biechtgeheim. Hij zal er juist voor zorgen dat de zondares niet bekend wordt. Het biechtgeheim was in de middeleeuwen niet wat het nu is. Men kan zich afvragen of de weduwe nu niet haar conclusies kan trekken, als het verhaal haar bekend wordt. Dit hangt er echter geheel van af, wat de abt verteld heeft. De weduwe zal in de kosteres in het kloosterhabijt niet de moeder herkennen van de kinderen, die zij slechts in de kleding van bedelares heeft gekend; ook als zij dus begrijpt waarom de moeder de kinderen in de steek heeft gelaten, weet zij nog niet wie die moeder is. De vraag indertijd van Beatrijs naar de weggelopen kosteres heeft zij als belachelijk van de hand gewezen. Wij zouden waarschijnlijk maatstaven van een hedendaagse detective-roman aanleggen, als we nu zouden onderstellen, dat het de weduwe moest dagen, dat die vraag toch niet zonder zin zal zijn geweest. Het blijft zelfs de vraag of zij verband zal leggen tussen het feit dat de abt de twee kinderen meeneemt naar zijn klooster en het verhaal dat hij na de biecht in een preek heeft verteld. De abt verklaart namelijk uitdrukkelijk het verhaal zo te zullen inkleden dat noch Beatrijs noch haar kinderen er ooit op aangekeken zullen worden (1008–1011). Het verhaal zal voor hem misschien niet makkelijk zijn geweest, maar zolang we niet weten wat hij heeft gezegd mogen we niet twijfelen aan het goede resultaat, dat vermeld wordt in 1021–1023. Wel moet het de preek van de abt zijn geweest, waardoor het verhaal wereldkundig werd. Dit klopt natuurlijk niet met de details die de dichter weet te vertellen, maar dat deze details verzonnen moeten zijn, doet voor het middeleeuwse publiek niets af van de waarheid van het vertelde mirakel; dat is immers *die poente* die hij *moet wel geraken . . . volcomelijc na der waerheide* (11–13).

1027 De kinderen krijgen *grau abijt* zoals ook hun moeder draagt (276). Het ligt voor de hand dat de abt die tot dezelfde orde behoort als Beatrijs haar kinderen ook in die orde opneemt.

1029 Men heeft ver-gaande conclusies willen verbinden aan de mededeling aan het slot, dat de naam van de kosteres Beatrijs was, o.a. dat het slot van andere hand moest zijn. Er zijn echter meer voorbeelden te vinden van verhalen waar pas aan het eind de naam van de hoofdpersoon genoemd wordt.

1031 Zie *Aant.* 7.

1032 Hier is het Maria die het wonder verricht; in 7 en 1013 was het God, respectievelijk *ons Here* die het mirakel ter ere van Maria liet plaats vinden. Men dient hier geen inconsequentie in te zien, maar de geregelde wisseling tussen God en Maria, die het gehele gedicht door plaats vindt, en waardoor Maria als het ware goddelijke macht krijgt toebedeeld, wat geheel past in de Mariadevotie van die tijd (zie *Tekstkritische opmerkingen* 205).

1037 In vele Marialegenden treedt Maria op als de verdedigster van de zondige zielen; *advocata* is dan ook een van haar epitheta.

Met het *soete dal* wordt waarschijnlijk het dal van Josaphat bedoeld, dat genoemd wordt in Joël 3 : 2 12 (Vulgaat en Statenvertaling), 4, 12 (Septuagint). Ook in andere Middelnederlandse teksten wordt dit dal *soet* genoemd, hoewel het laatste oordeel dat daar zal worden uitgesproken blijkens vele voorstellingen van die tijd voor de afgewezen zielen een gruwelijke gebeurtenis zal zijn. Voor haar hemelvaart werd Maria begraven in het dal Josaphat; dit zou de kwalificatie *soet* kunnen verklaren.

1038 *Die werelt* kan geïnterpreteerd worden als „de mensheid" en dan betekent *doemen* „oordelen", maar *die werelt* komt ook vaak voor als „de van God vervreemde wereld", waarin men dus „werelds" is, en dan moet *doemen* „veroordelen" betekenen. Beide betekenissen van *doemen* komen in Middelnederlandse teksten voor.

TEKSTKRITISCHE OPMERKINGEN

1–3 Alleen na *vers* 1 en 3 in *regel* 2 en 5 en aan het slot van de laatste regel van het gedicht staan punten. Deze punten geven geen zinseinden aan, maar markeren het verseinde als dit niet samenvalt met het eind van de regel, zoals in vs. 1 en 3, omdat de eerste drie verzen naast de gehistoriëerde initiaal over vijf regels zijn verdeeld. Aan het slot van het gedicht geeft de punt het eind van het geheel aan, zoals dat in de gehele codex gebeurt.
45 *Leet* kan zelfstandig naamwoord of bijvoeglijk naamwoord zijn; *lieft(e)* is een zelfstandig naamwoord naast *lief* als *lengte* naast *lang* en *diepte* naast *diep*. Er is dus geen noodzaak om te lezen *lief* in plaats van *lieft* dat in het handschrift staat, al is het zelfstandig naamwoord *lief* de gebruikelijke vorm in de polaire (naar twee kanten gerichte) verbinding *lief* en *leet* (vs. 140). Verder moet er op worden gewezen dat de schrijver vaker een *t* plaatst of weglaat waar dat minder gebruikelijk is (zie ook *Tekstkritische opmerkingen* 527). De mededeling van Stracke dat het handschrift *lieft* heeft met een punt onder de *f* die als expurgeerpunt voor de *t* bedoeld zou zijn, is onbegrijpelijk, aangezien er aldaar geen punt geconstateerd kon worden.
60 De emendatie van *gheluux* in *ghelux*, die de meeste editeurs voorstaan, is onjuist. De rekking van de klinker in open lettergreep is normaal; we hebben hier te maken met een oudere vorm dan de vorm *ghelux*. Zie ook *Tekstkritische opmerkingen* 569 en 710.
92 Het cijfer wordt tussen twee punten geplaatst; voor de eenheden gebruikt men de i, voor de laatste eenheid een j; dus 3 is · iij ·. Op gelijke wijze wordt de klinker lange i weergegeven door de combinatie *i* en *j*: *ij*; pas later is de uitspraak daarvan *ei* geworden.
205 De meeste Beatrijs-commentaren willen in plaats van *Maria, moeder* lezen *Jhesu, here*. De argumenten zijn dat Beatrijs voor het hoogaltaar bidt, in 215 zich tot Jezus richt, en daarna, als ze uit het koor is gegaan nogmaals tot Maria bidt; verder zouden de regels 208 en 209 wel van Jezus, maar niet van Maria gezegd mogen worden.

Wanneer men een fout in een tekst meent te constateren, dient men het ontstaan van de fout aannemelijk te maken, bovendien moet men de tekst op dit soort fouten in het geheel controleren. Het heeft daarom zin om na te gaan of Maria vaker met God of Jezus — die in het Middelnederlands ook

Got wordt genoemd — wordt verwisseld. In 200 blijft Beatrijs achter in het koor, volgens de tekst richt zij zich eerst tot Maria (205), vervolgens tot Jezus (215). Dan verlaat zij het koor en knielt voor een Mariabeeld en bidt tot Maria (225). In dit gebed zegt zij nacht en dag *tot Maria* geklaagd te hebben (228), maar Beatrijs blijkt tot God gebeden te hebben (72). Als Beatrijs later in ellende verkeert, bidt zij tot Maria (438), en zij bidt dagelijks de zeven Mariagetijden. Het resultaat is berouw, die God haar schenkt (484), waarop zij tot Maria bidt (492). Bij de weduwe bidt Beatrijs weer tot Maria (622) maar tijdens dit gebed gaat ze over op God: *Here, ghi hebt wanhope verwaten* (631), waarin ze uitvoerig ingaat op Gods genade (tot 662), waarna Beatrijs zich weer tot Maria richt. Dan komt in haar slaap de stem tot Beatrijs, die vertelt dat Maria zich over haar ontfermd heeft (673–699), waarop de stem afscheid neemt (700) met *Hets van Gode dat ic u quedde*. Beatrijs in de war door de stem verzoekt God nogmaals om een teken (703–720) en eindigt dan dat ze er Maria steeds dankbaar voor zal zijn (721–722). Die stem komt dan terug en zegt: *God sal wesen dijn troester* (728) en gaat door: *Doet dat Maria u ontbiet; ic ben haer bode, en twivels niet* (729–730). Weer bidt Beatrijs (736) tot God, maar tijdens dit gebed gaat ze over op Maria (744) en verzoekt nu Maria haar de stem voor de derde maal te zenden. Die stem komt dan en wel *van Gods cracht* (750) en zegt *doet dat ic u hiet, want u Maria bi mi ontbiet* (753–754). Haar reactie hierop is, dat ze nu niet kan twijfelen *Dese stemme komt van Gode ende es der maghet Marien bode* (765–766). Ze zal daarom naar het klooster terug gaan *opten troest van onser vrouwen* en ze zal haar kinderen *bevelen Gode onsen vader* (772–774). Ze dekt de kinderen dan met haar kleren toe en zegt *kinder, blijft ghesont. Op den troest van onser vrouwen latic u hier* enz. (780). Als ze het klooster binnen is, zegt ze *Maria hebbes danc. Ic ben comen binnen mure. God gheve mi goede aventure* (792–794). Vervolgens bidt ze God om haar habijt (799–803) en als ze dat heeft gevonden richt ze een dankgebed tot God en Maria samen (810) *God van hemelrike ende Maria, maghet fijn*, maar ze gaat alleen tot Maria verder in haar gebed: *Ghebenedijt moetti sijn. Ghi sijt alre doghet bloeme. In uwen reine magedoeme droeghedi een kint sonder wee* enz. Na haar eerste werkzaamheden als kosteres weer te hebben verricht bidt ze nogmaals tot Maria vooral voor haar kinderen, wat in de indirecte reden wordt gegeven (841–844). Inhoud van verdere gebeden wordt niet verteld. De abt begrijpt dat het mirakel door de Heer verricht is ter ere van Maria (1013-1014), zoals de schrijver reeds in het begin meedeelde (7–8), maar in 1032 wordt van Maria gezegd dat zij *dese scone miracle toghede*. Aan het slot worden God en Maria beiden weer genoemd, waarbij de leer der kerk geen geweld wordt aangedaan: *dat Maria moet wesen ons vorsprake int soete dal daer God die werelt doemen sal*.

Als we dit geheel overzien, blijkt dat wat als een incidentele fout werd gewijzigd door de tekstuitgevers een regelmatig verschijnsel is. Steeds wordt Maria zo niet in één adem dan toch in één gebed met God genoemd, waarbij

haar kwaliteiten worden toegekend die in strijd met de klerkleer zijn. Maar men moet begrijpen dat deze legenden in een tijd ontstonden toen de Mariaverering nog in opkomst was. Dit verklaart ook waarom de dichter tweemaal op de grote waarde wijst van het *Ave Maria* bidden. De eerste maal als Beatrijs haar kleed aflegt voor het Maria-altaar (239–248), de tweede maal als ze berouw heeft en zich beroept op het feit dat ze dit gebed geregeld had opgezegd (525–552). Zie ook *Aant.* 243–248. Hoe meer eer men voor Maria opeiste — en in heiligenlegenden deed men dat ook voor zijn heilige — hoe dankbaarder de vereerde zou zijn, en hoe meer kans, dat die eer ten slotte toegewezen werd door het kerkelijk gezag. Het is dus geheel niet vreemd, nee juist in overeenstemming met de aard van dit verhaal, dat praktisch regelmatig Maria steeds genoemd wordt als het ware even machtig als God. Nu wordt opgemerkt dat van Maria niet gezegd mag worden *ghi kint wel in allen uren smenschen herte ende sijn wesen*, omdat dit alleen door God gekend zou zijn, zoals ook van Maria niet gezegd zou mogen worden dat haar genade altijd groter is dan de zonde der mensen (622). Als dit zo was, hoe kon het dan geschreven worden? Had de dichter dit moeten weten? Waarom zouden deze regels wel een interpolatie kunnen zijn en geen „fout" van de dichter? Trouwens volgens *Tondalus' visioen* hebben de zalige zielen ook kennis van alles wat er plaats vindt (1854): *hemlieden was niet verholen in hemelrike no in eerderike*. Het is eerder zo, dat wat een fout lijkt typerend is voor de geest waaruit het werk ontstaan is, en dus een mogelijkheid tot beter begrip voor het werk biedt. En waarom zou Maria niet aangeroepen kunnen worden voor het hoogaltaar, zoals is opgemerkt, terwijl op het hoogaltaar wel een Mariabeeld kan staan? Dit blijkt o.a. uit een Marialegende (De Vooys, I, LXXV) *Ende in dat cloester stont een scoen beelt van onser liever vrouwen op dat hoghe outaer.*

228 Zie *Tekstkritische opmerkingen* 527.

239 Het voorlopig lijdend voorwerp wordt twee maal uitgedrukt nl. door de *t* in *ict* en de *t* in *segt*. Men kan daarom *ict* in *ic* emenderen, er van uitgaand dat de kopiist anticiperend op de vorm *segt* in plaats van *seg* deze fout gemaakt zou hebben; maar men moet daarbij dan bedenken, dat de corrector dit heeft laten staan en dat in de gehele tekst vormen met en zonder *t* voorkomen in afwijking van de normale spelling (zie *Tekstkritische opmerkingen* 527).

256 In het handschrift staat *w't*; de komma in een woord als abbreviatuur staat voor *klinker* + *r* in de *Beatrijs* is dat *er* en *aer*, maar dat sluit de mogelijkheid van een andere klinker niet uit. De vorm *w't* komt voor als het bijwoord *waert* in 164, 186 en 788, en als vorm van het werkwoord *werden* in 256, 419, 422, 596 en 669. Alle tekstuitgevers lossen deze vorm op met *wert* en wel voor de 3e persoon enkelvoud van de indicatief preteritum. Dit is echter onaannemelijk. Immers als voluit geschreven vormen komen voor de infinitief *werden* (630), de 1e persoon enkelvoud van de indicatief presens *ic werde* (231), van het preteritum de 2e persoon meervoud *ghi wort* (216, 217) en de

3e persoon meervoud *si worden* (1028), de coniunctief van deze tijd *ic worde* (515) en de voltooid verleden tijd *was worden* (523). Op grond van deze vormen kan men besluiten tot *wort*, als men klinkergelijkheid voor alle vormen van de verleden tijd van dit werkwoord aanneemt, of *wart* of *waert* als men voor het enkelvoud van de indicatief een andere klinker veronderstelt dan voor de coniunctief en de pluralis.

269 Het rijm *behoeft/ghenoech* kan minder onregelmatig zijn geweest, dan dit op het eerste gezicht lijkt. In vele gevallen staan woorden eindigend op *cht* naast woorden met de oorspronkelijke *ft* (*gracht* naast *graft*, *sticht* naast *stift* etc.). Van Loey, Middelnederlandse spraakkunst, II, § 109 d., opm. 1 denkt hier aan een mogelijke paragogische (niet bij de stam behorende) *t*. Er zou dan inderdaad een uitgang geweest zijn die beide woorden nagenoeg zou hebben doen rijmen. Zie ook *Tekstkritische opmerkingen* 527.

414 In 817 komt de vorm *werde* voor, die hier *warde* is gespeld en rijmt op *paerde*. Voor de *r* + *dentaal* zou de *a* gerekt geweest kunnen zijn, zodat dan de klank nagenoeg gelijk was aan *ae*. De „verschrijving" waardoor *warde* i.p.v. *waerde* in het hs. kwam en de vorm *werde* zouden kunnen wijzen op een voorkeur voor de korte klinker bij de schrijver van deze redactie.

477–482 Deze regels sluiten hier niet aan. Dit is door de meeste onderzoekers erkend, al verschilt men van mening of deze regels hier een interpolatie zijn of het gevolg van een verplaatsing. Van Mierlo, die meent dat deze regels hier altijd gestaan hebben, erkent toch dat de verzen 481 en 482 onduidelijk zijn. In 476 hebben we de geschiedenis van Beatrijs gedurende de veertien jaar dat ze uit het klooster is gehad; de verzen 477–482 zijn op deze plaats een overbodige en een onvolledige herhaling. Maar juist deze overbodigheid en onvolledigheid pleiten tegen een interpolatie, die toch mogelijk misverstand wil voorkomen. Veel aannemelijker is de opvatting van Stracke dat deze regels na 432 hebben gestaan. De man heeft haar in de steek gelaten. Dit wordt nog eens samengevat: zeven jaar was ze met hem samen, ze kregen twee kinderen, nu zit ze in de narigheid; dit waren de eerste zeven jaren, luister wat er nu gaat gebeuren. En dan, na deze zes verzen, komen de diepe val en de grote vernedering, als noodzakelijk gevolg van de eerste plezierige jaren. Als de ellende namelijk niet gekomen was, zou het besluit van Beatrijs het klooster te verlaten zo gek nog niet geleken hebben aan jonge toehoorders en hoorderessen aan wie Beatrijs ten voorbeeld gehouden zal zijn. Daarom wordt nu de aandacht gevraagd na de recapitulatie voor de komende zeven jaar. Aansluitend aan de zes verplaatste verzen krijgen we dan de overwegingen van Beatrijs en haar besluit op het veld haar brood voor de kinderen te gaan verdienen, beginnend bij 433.

Hoe kunnen deze verzen dan ergens anders terecht gekomen zijn? Hellinga beredeneert onder welke omstandigheden deze „zes verdwaalde verzen in de Beatrijs" door een kopiist per abuis verplaatst zouden kunnen zijn, doordat de fout reeds in de legger was gemaakt waar 22 regels op een blad stonden,

zodat 44 regels verder juist een nieuw blad begon. Van belang is m.i. ook dat 433 en wat nu 477 is beide met hetzelfde woord *si* beginnen. Bij het overschrijven komt men makkelijk op een foute regel als deze met het woord begint dat men juist aan het opschrijven is en slechts zes verzen verwijderd is. In ieder geval als de schrijver in 481 zegt dat we de eerste zeven jaar nu hebben gehoord, dan weten we op die plaats al wat Beatrijs heeft gedaan in de volgende zeven jaar en als de schrijver dan om aandacht vraagt voor die jaren krijgen we in 483 daar niets meer over verteld, maar komt de geschiedenis van het berouw. Deze regels passen dus niet op deze plaats, terwijl ze na 432 een functie zouden vervullen. Omdat het handschrift zo kostbaar was, een pronkstuk, zal de corrector er geen veranderingen in hebben willen aanbrengen, en men moet zich nauwkeurig rekenschap van de mededelingen geven om te ontdekken, dat er iets niet klopt, zodat de fout niet opvallend en dus niet zeer hinderlijk was.

485 De normale spelling is *berouwenesse*.

526 Door anticipatie, nl. doordat de kopiist sneller dacht dan schreef, was hij al bij de *st* van het slot van het woord *onghetroest* in gedachten toen hij nog de eerste *t* moest schrijven, waardoor hij twee maal *st* schreef.

527 De mogelijkheid bestaat dat we in de vorm *noy* een variant moeten zien van de vorm *noyt*. In samenstellingen komt de vorm *noysint* geregeld voor naast *noytsint*. Bovendien komt op verschillende plaatsen in het handschrift een *t* voor of is hij juist afwezig, waar wij dat niet zouden verwachten: *hinc* (248) rijmt op *ghedinct* (249); de vorm *lieft* is naast *leet* ongebruikelijk (45); in 239 zou men *ic* verwachten i.p.v. *ict* (*Ende ict segt u over waer*). In 228 staat *nach ende dach*, in 490 en 913 *nacht ende dach*, in 620, 688, 723 en 803 staat *snachs*, in 565 en 990 *snachts; behoeft* rijmt op *ghenoech* (269, zie *Tekstkritische opmerkingen* aldaar), in 731 staat *heefsise* en niet *heeftsise*, in 884 *heefse*, in 848 *cloc zeel* en niet *tcloc zeel* en in 881 zou men *int convent* kunnen verwachten, maar er staat *in convent*. Van Loey II, § 114 *d* wijst er op dat in het Limburgs de auslaut-*t* verdwijnt na *ch*, *f* en *p* en sporadisch ook elders, o.a. *nach* voor *nacht*. Een Limburgse legger en een Brabantse kopiist zou één verklaring voor een onzeker *t*-gebruik kunnen zijn.

Op grond hiervan kan men vermoeden dat de vorm *noy* een variant is van *noyt*, vooral omdat het een goede zin zou geven, immers in het Mnl. zegt men niet „in wat voor leven ik ooit was", maar „in wat voor leven ik nooit was". Daar staat echter tegenover, dat *noy* in de betekenis van *node*, dat is „door de nood gedwongen", dus „tegen mijn zin" weliswaar een geheel andere, maar geenszins onwaarschijnlijke mededeling zou geven. Wel zegt Van Mierlo, dat dit niet klopt met wat volgt, maar dat lijkt mij niet juist: Bij het volmaakt berouw, dat Beatrijs op dit moment bezit, zou men nu misschien niet meer zelf verzachtende omstandigheden naar voren brengen, maar Beatrijs pleit blijkens de volgende regels voor zichzelf, want ze beroept zich op haar verdienste geregeld de Mariagebeden te hebben gezegd; daarbij

is het zeer wel denkbaar, dat ze er ook op wijst dat ze de zonden tegen haar zin beging.

569 De vorm *ruust* is ongebruikelijk en mogelijk een verschrijving voor *rust*, al weten we bitter weinig van de uitspraak die een dergelijke schrijfwijze bepaald kan hebben (zie ook *Tekstkritische opmerkingen* 60 en 710).

614 De lombarde staat voor 615, maar de zin begint bij 614. Wij hebben daarom de regel wit voor 614 geplaatst.

678 De vorm *ghi ginges* zal mogelijk teruggaan op een gedeeltelijke verbetering in de legger. Eerst kan er gestaan hebben *du ginges*. De omringende regels hebben echter *ghi*-vormen, en daarom zal *du* zijn doorgehaald en werd er *ghi* boven geschreven. Deze verbetering was voldoende, want bij het lezen wijzigde men dan automatisch de vorm *ginges* in *ginct*. De kopiist echter schreef wat hij zag en liet zo de vorm *ginges* staan.

710 Evenals *ruust* ongebruikelijk is voor *rust* (569) is *rumde* een ongebruikelijke vorm voor *ruumde*, waarmee nog niet vast staat dat de schrijver zich vergistte. Deze vormen kunnen heel wel beantwoorden aan een bepaalde uitspraak.

723 *Sanders snachs* zal wel een enigszins fonetische weergave zijn van *anders nachts*. Zie ook *Tekstkritische opmerkingen* 527.

731 De verteller gaat in de tegenwoordige tijd over zonder dat hij de directe rede gebruikt; men zou kunnen zeggen, dat hierdoor de attentie van de luisteraar gewekt wordt. De vorm *hiet* (733) zou echter ook onv. verl. tijd kunnen zijn, wat *dorst* (734) zeker is, terwijl *verbeyt* weer onv. teg. tijd is; *seide* daarentegen is weer onv. verl. tijd. Er is dus in ieder geval een afwisseling tussen de tegenwoordige en de verleden tijd; dit in combinatie met de dubbele lijdendvoorwerp-constructie bij *vernomen*, die de indruk maakt of de oorspronkelijke zinsconstructie niet is volgehouden, rechtvaardigt het vermoeden dat de tekst hier corrupt is. Het zou bijvoorbeeld zo kunnen zijn, dat 735 aansloot bij 730, maar dat een voordrachtkunstenaar dit te plotseling vond en de situatie na de tweede verschijning wilde samenvatten, zoals dit ook na de eerste en derde opdracht gebeurt. Deze tweede opdracht is echter veel korter dan de andere, zodat een samenvatting daarvan voor het verhaal gemist kan worden en nieuwe overwegingen van Beatrijs worden dan ook niet gegeven in deze vier regels. Dit is wel het geval in het gebed dat in 735 begint, en waarin Beatrijs uitdrukkelijk om bescherming tegen de duivel smeekt, die ze juist wegens de tweede opdracht (zie *Aant.* 704) zo moet vrezen. Wij wijzen er echter nadrukkelijk op, dat de gedachte aan een interpolatie niet meer dan een hypothese kan zijn, immers ook de schrijver kan zijn momenten gehad hebben die *volgens onze normen* zwak waren, terwijl bovendien een grotere kennis van het Mnl. ons in staat zou stellen bijvoorbeeld te achterhalen of het gebruik van de tegenwoordige tijd hier niet misschien zeer functioneel is.

751 Onzuivere rijmen komen vaker voor (zie *Tekstkritische opmerkingen* 924).

Wat betreft het rijm *lichte / onrechte:* dezelfde woorden worden nu eens met *e*, dan weer met *i* geschreven. Zes maal komt *covent* voor in rijmpositie, en tweemaal komt *covint* voor, waarvan één maal in rijmpositie (746), rijmend op *sint*. Dit werkwoord komt weer met *e*- en *i*-vormen voor buiten rijm, o.a. in 82, 89, 484 en 542. In 882 rijmt *bekent* op *covent*, terwijl in 747 *kinde* rijmt met *sinden*. In 309 rijmt *scinden* met *bewinden*, maar in 709 *ghescent* met *covent*. Wij mogen op grond van deze voorbeelden veronderstellen dat in *lichte / onrechte* de klinkers nagenoeg gelijk geklonken zullen hebben.

783 De mededeling in 783 e.v. wordt niet door de inhoud geschakeld aan de voorafgaande mededeling, zodat *ende* als voegwoord weinig functioneel is. Daarentegen is de dubbele ontkenning gebruikelijk, en die is hier afwezig. Men heeft daarom *ende* wel geëmendeerd in *en*. Dit zou betekenen dat de abbreviatuur, in dit geval een streepje boven de *n* een verschrijving zou zijn.

821 Het handschrift heeft *die ons broeder*. Dit moet voor de middeleeuwse hoorder niet normaal geweest zijn. De voorlezer zal er dan ook wel *es* ingevoegd hebben; het „lezend oog" corrigeerde hier.

848 Zie *Tekstkritische opmerkingen* 527.

852 De vorm *quam* kan moeilijk verklaard worden door 851 als een collectivum te beschouwen, want daar is de vorm *laghen* niet mee in overeenstemming, evenmin is dit waarschijnlijk met *alle*. Er zijn wel gevallen bekend van een meervoudig onderwerp met een enkelvoudige persoonsvorm (617 *Hoe hiet haer moeder ende vader?*), maar die lijken ons toch anders dan dit geval, waar *quamen* de te verwachten vorm is. Het is mogelijk dat de abbreviatuur in *quamē* werd aangezien door de kopiist voor de ligatuur van de *ll* van het volgende *alle*. Dit is een gekrulde streep door het boveneinde van de *ll*, die soms wel en soms niet in het handschrift voorkomt (wel o.a. in 850, niet o.a. in 510), maar soms ook als een rechte streep (469, 505). De kopiist kan nu een slordig geplaatste abbreviatuur hebben aangezien voor de ligatuur van *alle*. Hij las dan *quame* in zijn legger. Dit kan hij hebben aangezien voor een onjuiste coniunctiefvorm van het enkelvoud, wat hij gedeeltelijk corrigeerde tot indicatief-enkelvoud. Dit is natuurlijk slechts een hypothese, die echter demonstreert op welke wijze er fouten in handschriften *kunnen* ontstaan.

881 Zie *Tekstkritische opmerkingen* 527.

924 *si* moet blijkens de zin betrekking hebben op de kloosterzusters, maar blijkens de vorm *mochte* op Beatrijs. De kopiist kan het abbreviatuur-teken voor de *n* over het hoofd hebben gezien. Ook het rijm *gheruchte - mochte(n)* is onzuiver. We mogen daaruit niet concluderen, dat deze plaats corrupt zou zijn. In de eerste plaats kennen we de uitspraak niet en in de tweede plaats komen er meer onzuivere rijmen voor: *ghedinct – hinc* (247/8), *behoeft – ghenoech* (269/70), *scone – bome* (237/8), *keren – ionchere* (395/6), *drogheden – soghede* (491/2), *lichte – onrechte* (751/2), *laten – maken* (769/70), *verbeden – begheven* (783/4).

990 *Eens snachts* is interpreteerbaar als twee bijwoordelijke bepalingen achter elkaar: eens op een nacht; er is dus geen noodzaak te tekst te lezen als *eens nachts:* op een nacht, al is deze lezing misschien de juiste. Zie ook de *Tekstkritische opmerkingen* 723 betreffende *Sanders snachs;* men kan dus aan een fonetische schrijfwijze denken.

LITERATUUROPGAVEN VAN GEBRUIKTE EN AANBEVOLEN WERKEN

BEATRIJS-EDITIES

Behalve het handschrift (zie *Inleiding* blz. 7) gebruikten wij voornamelijk *Beatrijs;* Eerste integrale reproductie van het handschrift, naast de tekst in typographie, onder leiding van A. L. Verhofstede; met een bijdrage van J. van Mierlo S.J.; een beschrijving van de codex door G. I. Lieftinck; een bibliographie door Rob. Roemans en een nota betreffende de middeleeuwse schrift door Louis de Man; Tweede aanzienlijk vermeerderde druk; Antwerpen [1948].

Gegevens over de geschiedenis van de codex werden ontleend aan het artikel van Lieftinck uit deze uitgave. Verder gebruikten wij onder andere *Beatrijs;* Naar het Haagse handschrift uitgegeven door D. C. Tinbergen; Zeventiende druk bezorgd door L. M. van Dis. Groningen, 1959; Van alle tijden.

Beatrijs in J. van Mierlo; *Geestelijke epiek der middeleeuwen;* Amsterdam, 1939; Bibliotheek der Nederlandse Letteren.

Beatrijs; Uitgegeven door Rob Roemans en Hilda van Assche; Vierde druk; Amsterdam, 1961; Klassieke Galerij 21. Deze uitgave geeft een, niet geselecteerde, bibliografie van tekstuitgaven, studies, vertalingen en bewerkingen van de Beatrijs. Men kan daar vinden naar welke werken en artikelen wij uitwijzen als wij in de *Aantekeningen* namen van onderzoekers noemen. Voor een uitgebreide studie over de Beatrijs en de verspreiding van de legende in de loop der eeuwen noemen we:

Robert Guiette; *La légende de la sacristine;* Etude de littérature comparée; Paris, 1927.

De volgende *Middelnederlandse teksten* werden in de *Aantekeningen* genoemd of geciteerd:

Jan van Boendale; *Der leken spieghel,* leerdicht van den jare 1330; Uitgegeven door M. de Vries; 3 dln; Leiden, 1844—'48.

Esopet; Opnieuw naar het handschrift uitgegeven en van eene inleiding en woordenlijst voorzien door Jan te Winkel; Groningen, 1881; Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde.

Jacob van Maerlant; *Alexanders Geesten;* Opnieuw uitgegeven door Johannes Franck; Leiden [1882].
Floris ende Blancefloer; Van Diederic van Assenede; Uitgegeven met inleiding en aantekeningen door J. J. Mak; Zwolle, 1960; Klassieken uit de Nederlandse letterkunde.
Karel ende Elegast; Uitgegeven door Rob. Roemans en H. van Assche; Vijfde uitgave; Antwerpen, 1963; Klassieke Galerij 9.
Karel ende Elegast; Ingeleid en verklaard door W. van den Ent; Tweede druk. Zwolle, 1959. Klassieken uit de Nederlandse letterkunde.
Roman van Heinric en Margriete van Limborch; Gedicht door Heinric (van Aken); Uitgegeven door L. Ph. van den Bergh; 2 dln; Leiden, 1846—'47.
Roman van Walewein; Door Penninc en Vostaert; Uitgegeven door W. J. A. Jonckbloet; 2 dln. Leiden, 1846—'48.
Die Rose; Van Heinric van Aken; Met de fragmenten der tweede vertaling uitgegeven door E. Verwijs; 's-Gravenhage, 1868.
Theophilus; Middelnederlandsch gedicht der XIVe eeuw; Opnieuw uitgegeven door J. Verdam; Amsterdam, 1882.
Tondalus' visioen en St. Patricius' vagevuur; Uitgegeven door R. Verdeyen en J. Endepols; 2 dln. Gent-'s-Gravenhage, 1914—'17.
Vander feesten een proper dinc. In *Van vrouwe ende van minne;* Middelnederlandsche gedichten uit de XIVe en XVe eeuw; Uitgegeven door Eelco Verwijs; Groningen, 1871.
C. G. N. de Vooys; *Middelnederlandse Marialegenden.* I. Onser liever vrouwen miraculen (naar het katwijkse handschrift). II. Inleiding; Verspreide Marialegenden; Aantekeningen; Leiden, 1902—'03.
Die sevenste bliscap van onser vrouwen; In *Middelnederlandsche dramatische poëzie;* Door P. Leendertz; Leiden, [1897]; Bibliotheek van Middelnederlandsche letterkunde.
The Canterbury Tales van Geoffrey Chauser citeerden wij in een vertaling in modern Engels van Nevill Coghill (Penguin books, 1961).

Algemeen

Er bestaan vele werken op het gebied van de cultuurgeschiedenis en de algemene geschiedenis die alle het inzicht kunnen vermeerderen waardoor wij beter in staat zijn een Middelnederlandse tekst te benaderen. Wij noemen slechts enkele, en dan vooral die boeken die makkelijk bereikbaar zijn:

Bijzonder helder geschreven en van een uitstekende bibliografie voorzien is R. W. Southern; *De opkomst van het avondland;* Aula-boeken; Utrecht-Antwerpen 1960. Eveneens zeer belangrijk is Joan Evans; *Life in medieval France*; Revised and newly illustrated edition; London, 1957. Hiervan bestaat een zeer slechte vertaling in de Phoenix-Pockets (zonder literatuurlijst).

In een paperback is verkrijgbaar het omvangrijke werk van G. G. Coulton;

Medieval panorama; The English Scene from Conquest to Reformation; Meridian Books; New York, 1957. Het behandelt wel bijna alle facetten van de middeleeuwse maatschappij. Zeer belangrijk blijft het meesterwerk van J. Huizinga; *Herfsttij der middeleeuwen;* Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden; Haarlem. Eerste druk van 1919 en sindsdien vele malen herdrukt.

Verder noemen we Jan Romein; *Die lage landen bij de zee;* Geïllustreerde geschiedenis van het Nederlandsche volk van Duinkerken tot Delfzijl; Utrecht (z.j.). Henry Pirenne; *De middeleeuwen;* Economische en sociale geschiedenis; Amstelboeken; Amsterdam (z.j.), en van dezelfde eveneens in de Amstel-boeken verkrijgbaar *Geschiedenis van Europa;* Van de invallen der Germanen tot de zestiende eeuw; Amsterdam (z.j.). Hoewel oud blijft nog steeds een bron van gegevens Alwin Schultz; *Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger;* 2 dln. Leipzig, 1889. Een bijzonder knappe interpretatie berustend op historische kennis, waardoor vele toespelingen weer gaan functioneren vindt men in *Madame Eglentyne,* een studie door Eileen Power van de priores uit *The Canterbury Tales.* Het staat in haar *Medieval people* (Penguin books). Instructief blijft S. Muller Fzn.; *Schetsen uit de middeleeuwen;* 2 dln.; Amsterdam, 1900—1904.

Op het terrein van oude rechtsgebruiken wijzen we op B. H. D. Hermesdorf; *De herberg in de middeleeuwen;* Assen, 1957. Dezelfde auteur schreef *Recht en taal te hoofde;* Opstellen over de ontmoeting tussen Middelnederlandsche letteren en oud-vaderlands recht; Zwolle, 1955; Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies 1.

Codicologie

Voor wie zich wil oriënteren op het gebied van de codicologie wijzen wij op de reeks artikelen die als *Kroniek* verschijnen in het tijdschrift *Spiegel der Letteren;* Antwerpen; beginnend in de vijfde jaargang (1961), nr. 1, van de hand van W. Hellinga en P. J. H. Vermeeren. Belangrijke artikelen van Willem de Vreese, die voor het grootste deel moeilijk bereikbaar waren, zijn nu verzameld in *Over handschriften en handschriftkunde;* tien codicologische studiën; bijeengebracht, ingeleid en toegelicht door P. J. H. Vermeeren; Zwolle, 1962; Zwolse reeks van taal- en letterkundige studies. Op wat voor wijze er fouten in een handschrift kunnen ontstaan laat W. Hellinga zien in *Zes verdwaalde verzen in de Beatrijs.* Het verscheen in *Huldeboek Pater Dr Bonaventura Kruitwagen* O.F.M.; 's-Gravenhage, 1949; blz. 178 vlgg. Ook zij aanbevolen aan wie zich verder wil verdiepen in dit onderdeel der filologie Joachim Kirchner; *Germanistische Handschriftenpraxis;* Ein Lehrbuch für Studierenden der deutschen Philologie; München, 1950. Een principiële studie over het editeren van een tekst schreef W. Hellinga; *Principes linguistiques d'édition de textes;* Lingua III (1952—1953); blz. 295 vlgg.

FILOSOFIE

Het moet duidelijk zijn dat er op het gebied van de middeleeuwse filosofie zoveel geschreven is, dat we ook hier slechts enkele belangrijke werken kunnen noemen voor een eerste oriëntatie:
Jacques Le Goff; *Les intellectuels au moyen age;* „Le temps qui court"; Edition du seuil; (z.p., z.j.).
Gordon Lef; *Medieval thought;* From Saint Agustine to Ockham; (Penguin books), 1958.
Maurice De Wulf; *Philsosophy and civilization in the middle ages;* New York, Dover publications, 1953 (een herdruk van de eerste Franse druk van 1922).
Etienne Gilson; *De middeleeuwse wijsbegeerte;* Haar stromingen, haar kern en karakter, haar betekenis; Vertaald door A. Vloemans; Den Haag, 1940.
Ferd. Sassen; *De wijsbegeerte der middeleeuwen in de Nederlanden;* Tweede, herziene druk; Lochem, 1948; Nederlandse monographieën 4. Eveneens van Ferd. Sassen; *Geschiedenis der patristische en middeleeuwse wijsbegeerte;* vierde, opnieuw herziene druk; Antwerpen-Nijmegen, 1950.

GETALLEN- EN KLEURENSYMBOLIEK, STIJLVOORSCHRIFTEN

De vormgevingsprincipes in de middeleeuwen worden beheerst door allerlei voorschriften. Enkele belangrijke werken behandelen deze stof: Ernst Robert Curtius schreef het standaardwerk *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter;* Derde druk; Bern, 1961. Over getallen-symboliek gaat het moeilijk verkrijgbare werk van Vincent Forster Hopper; *Medieval number symbolism;* Its sources, meaning and influence in thought and expression. New York. 1938. Gedeeltelijk behandelt Lynn Thorndike deze materie in *A history of magic and experimental science;* 8 dln.; New York, 1929 —.

Hoe ingewikkeld een jaartal verwerkt kon worden voor de elite-van-de-geest van toen, laat W. Hellinga zien in *De datering van de "Roman van Limborch"* (Letterk. 195) in *Vooys voor De Vooys;* Huldenummer van De Nieuwe Taalgids, XLVI (1953); blz. 44 vlgg. Over de getallen- en kleurensymboliek in de Beatrijs schreef F. Lulofs; *Begrip voor Beatrijs;* Onderzoek naar de allegorische verbeelding in de middelnederlandse legende; Levende Talen 211 (oktober 1961); blz. 475 vlgg. In eerste instantie kijke men naar J. J. M. Timmers; *Symboliek en iconografie der Christelijke kunst;* Roermond-Maaseik, 1947. Men vindt er systematisch de kenmerken, attributen en allegorische uitbeeldingen van de bijbelse personen en andere daarmee verband houdende zaken. In dit verband mag ook genoemd worden George Ferguson; *Signs and symbols in christian art;* New York (z.j.).

Gedeeltelijk op het terrein der filosofie en gedeeltelijk op dat der esthetica en de vormgevingsprincipes ligt Edgar de Bruyne; *Geschiedenis van de Aesthetica;* De middeleeuwen; Antwerpen-Amsterdam, 1955. Van bijzonder belang voor de kennis van de gedachtenwereld van de middeleeuwse mens

en zijn wijze van uitdrukken is wat de kunsthistoricus Emile Mâle ons laat zien in zijn *L'art religieux du XIII siècle en France;* Etude sur l'iconographie du moyen âge et sur ses sources d'inspiration; zevende druk; Parijs, 1931. Dit werk is in een Engelse vertaling verschenen als *The Gothic Image;* (Harper Torchbooks); New York, 1958. De middeleeuwse beeldende kunst is in veel sterker mate beïnvloed dan men zou verwachten door oostelijke culturen (Perzië, India, China). Uitvoerig wordt dit aangetoond door Jurgis Baltrusaitis, *Le moyen age fantastique;* Antiquités et exotismes dans l'art gothique; Collection Henri Focillon; Parijs, 1955.

Stijlvoorschriften gaf Geoffroi de Vinsauf in *Poetria nova* in het eind van de twaalfde eeuw. De tekst en studies over de tekst gaf Edmond Faral in *Les Arts poétiques du XII*e *et du XIII*e *siècle;* recherches et documents sur la technique littéraire du moyen age; Parijs, 1924. Over de mogelijke invloed van De Vinsauf op de Nederlandse literatuur schreef W. Gerritsen; *Galfredus de Vino Salvo en de Middelnederlandse bewerkers van epische poëzie;* De Nieuwe Taalgids LVI (1963); blz. 25 vlgg.

Kerkelijke instellingen

Wie zich in het labyrint van middeleeuwse kloosters, kerken, orden en liturgieën moet begeven late zich leiden door W. Nolet en P. C. Boeren; *Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen;* Amsterdam, 1951. Verder dient hij encyclopedieën op dat terrein te raadplegen om zo via de daar te vinden literatuur bij zijn einddoel te komen: *Dictionnaire d'archeologie chrétienne et de liturgie* door F. Cabrol en H. Leclercq; Parijs, 1924.
Lexikon für Theologie und Kirche, o.l.v. M. Buchberger; Freiburg i. Br., 1935.

Kleding

Een beknopt overzicht van de geschiedenis van het costuum geeft *Fr. van Thienen; Acht eeuwen Westeuropees Costuum;* Phoenix Pockets 35; Zeist, 1960. Veel uitvoeriger Zoroslava Drobna en Jan Durdik; *Tracht, Wehr und Waffen des späten Mittelalters* (1350—1450)*;* aus Liederquellen gesammelt und gezeichnet von Eduard Wagner; (Duitse vertaling) Praag. 1957. Verder Joan Evans; *Dress in medieval France;* Oxford, 1952. In Den Haag is een kostuummuseum, dat echter geen middeleeuwse kleding bezit.

Hoofse minne

Ook op dit gebied is er bijzonder veel geschreven. Over Eleonora van Aquitanië schreef Amy Kelly; *Eleanor of Aquitaine and the four kings;* Vintage books; New York 1959. Een bijzonder knap en boeiend boek met een uitgebreide verantwoording van bronnen. De Latijnse tekst van Andreas Capellanus; *De amore libri tres* gaf E. Trojel uit, Hauniae, 1892. Een Engelse

vertaling maakte John Jay Parry; Andreas Capellanus; *The art of courtly love;* with introduction, translation and notes; New York, 1941. Over Capellanus schreef C. G. Lewis in zijn *The allegory of Love;* New York, 1958. De nieuwste studie over Capellanus is Felix Schlösser; *Andreas Capellanus: Seine Minnelehre und das christliche Weltbild um* 1250; Tweede druk; *Bonn,* 1962. Als inleiding over de hoofse minne is te gebruiken Maurice Valency; *In praise of love;* New York, 1958.

Taalkundige hulpmiddelen

Wij volstaan met het noemen van A. van Loey; *Middelnederlandse spraakkunst;* deel I Vormleer; deel II Klankleer; derde herziene en vermeerderde uitgaven; Groningen-Antwerpen, 1960—1962. Aldaar vindt men nadere literatuuropgave.

f 5,—